

I. RÉSZ

I. Az új államhatalom felé...

A) A Bánság a háború végén.

A világháború a Bánság népeire különösen súlyos csapásokat nem hozott. Területe harctérre nem vált, menekülésre is csak az orsovai járás tizenegy községe kényszerült 1916 augusztus végén, de e községek lakói is rövidesen visszatérhettek családi tűzhelyükhöz, éppúgy, mint azok, akiket a Duna partjáról a Szerbia ellen két ízben is megindított hadműveletek miatt lakhelyükről időlegesen eltávolítottak.

Természetes a hadbavonultak száma a Bánságból is igen jelentékeny volt, a hősi halottaké és sebesülteké itt is sok ezernyi lett,¹ de e terület gazdagsága terményekben és megfelelő közigazgatása, ami a lecsökkentett tisztviselői létszám ellenére is megmaradt, legalább az itthonmaradottnak biztosított viszonylag túrhetőbb sorsot, mint az ország sok más része, ami nem jelenti azt, hogy nélkülözniök nem kellett.

A közigazgatásnak, amely a mozgósítást itt is kifogástalanul bonyolította le, legnagyobb gondot a hadbavonultak családtagjainak ellátása okozott. Erről az ellátásról némi képet nyújthat Krassó-Szörény vármegye alispánjának 1917 szeptember 30-án a megye közgyűlése elé terjesztett jelentése, amely szerint a hadbavonultak után hátramaradt családok száma 1916. év végén 61.076 volt, a családtagoké 190.454, amikor a vármegye összlakossága 467.031 lélek.

Az állam részéről pénzsegélyben 132.862 egyén részesült, akik 1916. év folyamán 12,879.671 koronát kaptak.

Temesvár város területén az állami segélyben részesülő családok száma 1918-ban 5—6000 között váltakozott, amelyek közel 6 millió korona állami segélyben részesültek, de közülük igen sokan a társadalom segítő kezéből (Jószív-bizottság) is jelentékeny támogatást nyertek.²

¹ Temesvár területéről pld. 1918 január 3-ig 12.832 személy vonult hadba, akik közül 651 esett áldozatul. Ebből 338 a harctéren szenvedett hősi halált, megsebesülés folytán kórházban 93, baleset következtében 25, fertőző betegségekben 47, más betegségben 148 veszítette életét. (Geml József: Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből. Helikon könyvnyomdai műintézet. Timișoara, 1924.)

² Geml id. műve, 31—35. old.

Már ezeknek a pénzsegélyeknek pontos szétosztása is igen nagy feladatnak bizonyult, hát még az élelmicikkek juttatása. Hiszen élelmiszerekkel, tüzelőanyagokkal, stb. nemcsak a hadbavonultak hátramaradottait, de amikor a készletek fogytán voltak és a rekvirálások megindultak, mindazokat is el kellett látni, akik östermeléssel nem foglalkoztak, sőt bizonyos cikkekkel ezeket is.

Hogy némiképp érzékeltessük a közellátást, álljanak itt a következő adatok:

Temesvár törvényhatósági városban már 1915 április 21-én bevezették a jegyrendszert. A fejadagok a háború végéig kevés változással a következők voltak: lisztből napi 240 gr. vagy 336 gr. kenyér, a nehéz testi munkát végzők 300 gr. lisztet, illetve 420 gr. kenyeret kaptak. Zsírban havonta 300 gr., szalonnából 1000 gr., burgonyából 5000 gr., hüvelyesekből 250 gr., cukorból 750 gr., babkávéből 35 gr., teából 20 gr. volt igényelhető. A rendelkezésre jutott tejből — amelyet 1917 áprilisától a város vezetősége miniszteri engedéllyel tíz szomszédos községből rekvirált — elsősorban a csecsemők, terhes nők és fekvő betegek, másodsorban a 2—6 éves gyermekek és 70 éven felüliek kaptak.³

Krassó-Szörény vármegyében — a már említett alispáni jelentés szerint, — a liszttel ellátandók száma 50—60.000 között váltakozott. Ezek fejenként és havonta 7 kg. lisztet kaptak. Ha kaptak. Csakhogy sokszor megesett, hogy a megye a megállapított mennyiséghez nem jutott.⁴

Természetesen az östermeléssel foglalkozók helyzete az egész Bánságban, de különösen Temes- és Torontál megyék gabonatermő vidékein lényegesen jobb volt. Akármilyen szigorral folytak a rekvirálások, mégis csak megtarthattak maguknak a termelők a fejkvótánál lényegesen nagyobb mennyiséget. Ezek hiányt főleg cukorban,⁵ kőolajokban és fűszerekben

³ Ezek az adatok Geml Józsefnek nemcsak már említett művéből, de részben „Alt-Temesvár“ címen 1927-ben (Helikon, Timișoara) kiadott könyvéből valók.

⁴ Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye alispánja, aki példátlan eréllyel igyekezett a közélet zavartalanságát biztosítani, elkeseredetten jelentette 1918 január 12-én vármegyéje közigazgatási bizottságának, hogy az egész vármegye részére a január 15-től 31-ig terjedő időre a kormány összesen 5 vagon lisztet engedélyezett, ami azt jelentené, hogy mindazok, akik az ellátatlanok sorába tartoznak, kénytelenek lennének napi 40 gr liszttel beérni. Természetesen az alispán sürgős felterjesztést tett, hogy utalják ki legalább 75%-át az eddigi fejadagoknak.

⁵ Krassó-Szörényben a cukor szétosztása a következőként történt: a) az intelligens osztályhoz tartozók fejenként és havonta 1000 gr-ot, b) iparosok, jobb előmunkások és az a) alá nem sorozhatók 500 grammot, c) munkások 250 grammot kaptak. A lakosság azon része, amely normális időkben cukrot nem használt, a kontingens csekély voltára való tekintettel cukor-ellátásban nem részesült. (Alispáni jelentés, 123. old.). Temesvár város egész közönsége 1918. év folyamán havi 8 vagon cukrot kapott.

szenvedtek, amiknek szétosztásánál gyakran visszaélések is történtek.

A hadbavonultak családtagjainak, a munkástömegeknek és a közalkalmazottaknak ellátását azonban nemcsak a tápanyagok elégtelensége, de az egyre fokozódó drágaság is megnehezítette. A drágulás jellemzésére álljon itt néhány Temesvárra vonatkozó adat:⁶

Anyag	Egység	1915	1916	1917	1918	1919	Emelkedés %-ban 1914 hez viszonyítva
		jún i u s h ó f o l y a m á n					
Fehér liszt	kg	0.68	1.26	1.06	3.20	3.22	387
Főző liszt	„	0.55	0.60	0.63	0.96	1.20	114
Fél fehér kenyér	„	0.42	0.60	0.54	1.00	2.00	670
Burgonya	„	0.14	0.36	1.60	1.00	2.00	1566
Bab	„	0.46	0.56	0.80	1.16	1.20	135
Hagyma	„	0.40	0.80	2.40	1.48	1.56	290
Tojás	1 drb	0.40	0.20	0.20	0.85	0.80	700
Csirke (sütni)	1 drb	1.65	4.00	12.00	23.00	21.00	1650
Vaj	kg	4.60	12.00	9.40	16.00	52.00	1032
Marhahús (pecsenye)	„	4.40	10.00	10.60	17.00	26.00	1040
Marhahús (levesnek)	„	3.60	8.60	9.60	13.60	20.00	1150
Borjúhús (hátluja)	„	4.00	8.40	10.40	16.00	30.00	733
Borjúhús (eleje)	„	3.40	7.80	9.60	14.00	26.00	983
Disznócomb	„	4.20	8.30	9.20	10.60	18.00	1536
Birkahús	„	2.50	5.20	8.00	13.00	14.00	1066
Szalonna	„	4.20	9.80	12.00	13.00	38.00	1526
Zsír	„	4.20	10.00	12.00	15.00	38.00	1526
Cukor	„	1.06	1.25	1.62	1.54	5.60	460

Ezek azonban csak a hatóságilag megállapított árak voltak, amelyeknek néha sokszorosát fizették a nagyon is felburjánzott titkos lánckereskedelemnek azok, akik a fejkvótánál többet fogyasztottak. Ennek az árdrágulásnak igazi jelentőségét úgy állapíthatjuk meg, ha figyelmünkre méltatjuk a keresetek összecszerű emelkedését is. Ennél ugyancsak Temesvárra vonatkozólag a következőket láthatjuk:

Közalkalmazottak összjövedelme	1915	1916	1917	1918	1919	Emelkedés %-ban	
VI. fizetési osztályban: Kor.	13.000	15.540	17.533	24.299	32.694	236	
VII. fizetési osztályban: Kor.	7.440	8.500	10.490	15.640	22.640	326	
VIII. fizetési osztályban: Kor.	5.570	6.570	8.320	13.170	19.780	355	
IX. fizetési osztályban: Kor.	4.100	4.949	6.648	11.178	17.499	416	
X. fizetési osztályban: Kor.	3.210	3.978	5.567	10.698	15.939	476	
XI. fizetési osztályban: Kor.	2.720	3.426	4.786	8.236	14.236	487	
Munkások és ipari alkalmazottak jövedelme:							
napszám	fill.	300	460	500	900	1.600	566
asztalosok órabére	„	60	60	70	140	340	529
ácsok órabére	„	56	66	80	160	380	533
kőművesek órabére	„	60	66	80	140	380	533
kovácsok órabére	„	50	60	70	156	310	510

⁶ A táblázatokban foglalt adatok Geml: „Alt-Temesvár“ című művéből valók.

Ha a Bánság más városaiban nem is volt olyan kirívó az eltérés a jövedelem szaporulat és a drágulás között, mint Temesváron, mégis kétségtelen, hogy valamennyi város és ipartelep lakossága lényegesen jobban szenvedte a háború gazdasági következményeit, mint a falu. Hiszen a mezőgazdasági termelés — ha nehézségekbe ütközött is — fennakadást nem szenvedett, a hadifoglyok munkáskezeli nemesak a nagy- és középbirtokosok, de sok helyen a parasztbirtokok kezelőinek is rendelkezésre állottak, a termények áremelkedése pedig elsősorban a falusi lakosság előnyére vált. Különösen jövedelmező lett az állattenyésztés. A már említett alispáni jelentés az 1917. évi állapot-összeírás alapján megállapítható, hogy Krassó-Szörény vármegyében a szarvasmarha-állomány érintetlen maradt, minőségben pedig megjavult, a sertés- és juhállomány sem szenvedett nagyobb veszteséget, ilyen csak a lóállománynál mutatkozott.

Főleg az állattenyésztésből elért rendkívül nagy jövedelem a háború két utolsó évében igen sok eladósodott parasztgazdaság tehermentesüléséhez vezetett és az itthon gazdálkodó asszonyok nem egy esetben teljesen adósságmentessé tette a hadbavonult férj vagy apa birtokát.

A mezőgazdasággal foglalkozók viszonylag jobb helyzete méltán felkelthette a városi polgárság és főleg az ipari munkásság⁷ és közalkalmazottak irigységét, akik részére nemesak az elsőrendű élelmi cikkek, de a tüzelőanyag beszerzése is mind nehezebb feladattá vált. Emellett a háborús idők második felében már a lakáshiány is erősen jelentkezett. Új házak a városokban nem épültek, a hadbavonult családfő lakása továbbra is családja rendelkezésére, vagy lezárva maradt, de a városokban elhelyezett katonai alakulatokhoz, kórházakhoz, raktárakhoz beosztott tisztek, kisebb-nagyobb lakásokat igényeltek és a városokba költözött családok is szaporodtak. Az 1917. év végén kiadott kormányhatósági intézkedések némi javulást hoztak ugyan, de a városok lakosainak elkeseredését a lakásviszonyok is mindegyre fokozták.

Az ilyen hangulatba jutottak érthetően türelmetlenül várták a háború végét, de e helyett azt látták, hogy nap-nap után hozzák a kórházakba⁸ az új sebesülteket és betegeket, újból és újból sorozásra rendelik azokat, akiket már két-három felülvizsgálat alkalmatlanoknak talált és ezek közül mindig tekin-

⁷ A háborút közvetlen megelőzően Temesváron hatvan gyár működött, melyek állandóan 6500—7000 munkást foglalkoztattak. Ha ezekhez hozzáadjuk a kisipari- és építőmunkásokat és tanoncokat, úgy a 2000 mesteren felül 13.000—14.000 volt azok száma, akik a város területén iparból éltek. (Geml: Alt-Temesvár. 263. l.).

⁸ Temesváron mint hadtestparancsnokság székhelyén 31 kórházban ápoltak katonasebesülteket és betegeket. A rendelkezésre álló ágyak száma 6000 volt. (Geml: Emlékiratok. 31. l.).

télyes százalék katonai kiképzésre vagy legalább is segédszolgálatra került, éppen úgy, mint a 18 éves fiúk. Látták, hogy a háború további folytatásához leszedik a harangokat, elrekvirálják a vörösrézből készült üstöket, sőt dísztárgyakat, hogy belőlük ágyúkat öntsenek.

Természetesen, az izgatóknak és úgynevezett pacifistáknak könnyű dolguk akadt az osztályellentétek szításánál és a háborús bűnbakok odaállításánál.

De, ha az osztályellentétek felfokozódtak és sok helyen a hatósági közegek ellen az elkeseredés mind kirívóbbá vált is, időlegesen legalább a nemzetiségi ellentétek nem élesedtek ki. A bajtársias szellemet a Bánságból sorozott csapatoknál a nemzeti hovatartozandóság meg nem zavarta. A harcterekre vonuló katonák szabadon használták nemzeti színeiket, énekelhették nemzeti dalaikat, a kaszárnyákban és kórházakban szabadon érvényesültek a Bánságban használatos nyelvek tiszték és leányosság között egyaránt. A be nem vonultatott nemzetiségiek közül ugyan többen innen is internáltak, sőt néhányan vizsgálati fogságba is kerültek,⁹ de nagy általánosságban a polgári hatóságok tőlük telhetőleg igyekeztek a katonaiak szigorától, vagy sokszor meggondolatlan eljárásától a nemzetiségi polgárokat megmenteni, sőt nem egy esetben ezeknek kedvezményeket is juttatni. (Hivatali vagy gazdasági nélkülözhetlenség címén felmentés a katonai szolgálat alól.¹⁰)

A közigazgatásban még Románia hadüzenete után is szinte kivétel nélkül helyükön maradtak a román nemzetiségű tisztviselők, akik különösen Krassó-Szörény vármegyében, Lugos és Karánsebes rendezett tanácsú városokban működtek igen nagy számmal.¹¹

⁹ Legsajnálatosabb Branisce Valér dr. esete volt, akinek érdekében hiába jártak közbe Medve Zoltán főispán, Jakabffy Elemér és Nikolits Dániel képviselők Wekerle miniszterelnöknél, a katonai ügyészség hónapokon át vizsgálati fogságban tartotta és csak súlyos szembajjal került ismét szabadlábra.

¹⁰ Jellemző erre Coste Gyula dr., a román nemzeti-párt egyik előkelő tagjának esete. Temes megye törvényhatósági bizottságának 1917 október 15-én megtartott ülésén Tornya Gyula dr. csákovai ügyvéd interpellációt terjesztett elő, amelyben elmondja, hogy Coste azelőtt sohasem törődött gazdaságával, birtokát bérbeadta és csak a háború óta intézkedik sajátmaga, hogy a katonáskodás alól felmentést kapjon, és ez sikerült is. Tornya követelte, hogy ezért az állításáért állítsák bíróság elé, hogy kijelentései valóságát bebizonyíthassa. Joannovits Sándor főispán védelmébe vette Coste-t és közölte, hogy Tornya ellen a bírói eljárás már megindult. (Az ügy részletes leírása a „Temesvári Hírlap” 1917. október 16-i számában.)

¹¹ A háború alatt románok

Krassó-Szörény megye tisztikarában:

I. aljegyző:	Serbul Pál.
Árvaszéki ülnökök:	Dr. Proştean Miklós, Tunei Szilárd.
Árvaszéki jegyző:	Dr. Balaciu Antal.

A némikép elhalkult román és szerb propaganda mellett a háború folyamán azonban egy új, a nagy-német keletkezett. Ennek nyomai a Bánságban eleinte csak szórványosan mutatkoztak, képviselői főleg a távolból igyekeztek céljukat elérni, a sváb tömegeket a magyarságtól elfordítani. Hogy ezt a propagandát külföldről irányították és ettől a legmagasabb német körök sem állottak távol, annak legjobb bizonyítékát Geml polgármester esete adja Mackensen tábornaggal, és az a le-

Irodaigazgató:	Ignea Miklós.
Arvaszéki iktató:	Jovița József.
Arvaszéki irattáros:	Secoșan Péter.
Segédtsiztek:	Codan Ákos, Frențiu János, Chutera Aurél, Pop Sándor, Petrovici Vazul, Curiac Alajos, Biberea György, Muncila György, Radovan Traian.
Kórházi alorvos:	Dr. Roteanu Oprea.
Szolgabírók:	Cimponeriu János, Rosa Demeter.
Járási orvosok:	Dr. Borlovan Péter, dr. Chimbir Pál, dr. Mangiuca János, dr. Olariu Valér.
Járási segédtsiztek:	Catalincea Szilárd, Borlovan Illés, Popoviciu Cornél, Dobrescu Gyula, Barbu József, Triponescu János, Sandu Timót, Lazarescu János, Mihuțoniu János.
Űtmesterek:	Tifa György, Vraniuțu János, Chaichuțiu János, Pastila Cornél, Pedure Romulus, Vranianțu Valér, Negru Pál.

Lugos r. t. város tisztikarában:

Polgármester:	Dr. Baltescu János.
Városi tanácsos:	Chirița Izsó.
Rendőrfogalmazó:	Hubian Antal.
Rendőrőrmester:	Grimeș János.
Adótiszttek:	Brădiceanu Cornél, Ionescu Remus, Lupu Traian.
Adóvégrehajtók:	Ciorogariu Szilárd, Damșia Adrian, Petrovici Győző.
Főszámvevő:	Harambașa János.
Alsószámvevő:	Brădiceanu László.
Ellenőr:	Curiac György.
Közgyám:	Gelejan Péter.
Iktató:	Milcovici Remus.
Városi gazda:	Bucșu János.
Városi végrehajtók:	Iovița Miklós, Oltean Cornél, Paunescu Viktor.
Városi őrök:	Bocșan Cornél, Mataringa Péter, Vacariu Jeromos.

Karánsebes r. t. város tisztikarában:

Polgármester:	Bordan Oktáv.
Tanácsos:	Doboșan Aurél.
Főjegyző:	Dragomir Teodor.
Adóügyi jegyző:	Florian Péter.
Számvevő:	Andrei József.
Rendőrs. irodatiszt:	Zevoian Gábor.
Kórházi gondnok:	Otonoaga István.
Városi gazda:	Jumanca György.
Iktató és irattáros:	Buru János.

vél, amelyet Bécsből Müller—Guttenbrunn-tól kapott. A hírneves német hadvezér, aki a Szerbia ellen indított támadás irányítása céljából 1915. szeptember 18-tól október 29-ig Temesvárott tartózkodott, amikor Geml polgármestertől búcsút vett, megkérdezte tőle, akiről tudta, hogy ősei bevándorolt németek; miért vannak a németek Magyarországon annyira elnyomva? Példának hozta fel, hogy itt nincsenek német középiskolák. A magyarok német-gyűlöletére felemlítette, hogy mikor Galíciában volt, előtte énekelve elvonult egy magyar csapat és amikor érdeklődött: mit dalolnak, jelentették: a katonák a „Mégis huncut a német“-et éneklük.¹²

„Én akkoriban — írja Geml könyvében — nem ismertem a pángermán irodalmat és mivel itt Temesváron egy alakon kívül nem lakott soha pángermán, városi szolgálatom alatt (1884. óta) pedig itt nem is volt soha magyar-ellenes mozgalom és így nem is érdeklődtem soha az All-Deutschok működése iránt: — a tábornagnak az ajtónál állva röviden, majd pedig később egy német birodalmi tábornoknak bővebben elmondottam, ahogy azt mint érdekelt fél érzem, hogy a németajkú magyar állampolgároknak elnyomásáról szó sem lehet, azoknak semmi panaszra sincs okuk.

Ha akkor úgy ismertem volna a Deutscher Schulverein, majd pedig az Alldeutscher Verband tendenciáit és agitációját, amint most ismerem, nem jutott volna eszembe Mackensen kérdését naívságomban hazafiatlan besúgásnak minősíteni, mint ezt ő maga is egy hozzám intézett levelében tagadásba vette, hanem az eset felett napirendre térve, ebben is pángermán tendenciát ismertem volna fel, amellyel én úgyszem vehetem fel a harcot.“

Mivel Geml 1916-ban egy előadásában megemlékezett a fent leírt Mackensen-beszélgetésről, ezután rövidesen levelet kapott Müller-Guttenbrunn-tól Bécsből, amelyben többek között azt kérdezte a svábok ünnepelt írója Geml-től, vajjon nem szégyenli-e, hogy Mackensennek azt mondta, hogy a németek Magyarországon nincsenek elnyomva és hogy nem érzi-e, hogy egy százmilliós nemzetből, egy nyolemilliós kis néptörzsbe süllyedt, amelynek nyelve és kultúrája Európában örökké idegen marad...

*

A városi proletáriátusban felgyülemlett elégedetlenség 1917. május 29-én robbant ki első ízben a Bánságban, mégpedig Temesváron. E nap délutánján az ipari műhelyekben egy órán át szünetelt a munka, a munkásság a Városháza elé vonult és húsz tagból álló küldöttséget menesztett a polgármesterhez, amely előadta a munkásság sérelmeit. Felpanaszolta, hogy a

¹² Azt hisszük, a tábornagy ennek a dalnak létezését már előbb is ismerte. Bismarck: Gedanken und Erinnerungen című művéből, amelyben (II. 262—63. lap) a következők olvashatók: „Symptome zeigen, dass in kritischen Momenten das Selbstvertrauen des ungarischen Husaren und Advokaten stärker ist, als die politische Berechnung und die Selbstbeherrschung. Läst doch auch in ruhigen Zeiten mancher Magyar sich von den Zigeunern das Lied „Der Deutsche ist ein Hundsfott“ aufspielen“.

temesvári kenyér sokkal rosszabb, mint más városoké, ettől a gyermekek megbetegszenek, az adagok kicsinyek, a burgonya kevés, stb. A polgármester igyekezett a küldöttséget megnyugtatni, de az után a csőceselék kirakatokat vert be és üzleteket fosztogatott.

Ez az esemény elszigetelt maradt és inkább csak egyes személyek meg gondolatlanságának, illetőleg kötelesség-mulasztásának, vagy ha úgy tetszik, hiszékenységének volt következménye.¹³ Az ezt követő tüntetések (1917. decemeber 2., 1918. április 22., október 20., 27. és 29.) és sztrájkok (1918. január 20—21. és június 22—28.)¹⁴ rombolások és fosztogatások nélkül folytak, de figyelmeztettek, hogy az ipari munkásság elégedetlen, megszervezett és így alkalomadtán felhasználható.

*

1918. október 17-én a magyar képviselőházban Tisza István ajkait elhagyták a megdöbbenő szavak: „Ezt a háborút elvesztettük“. Ugyanaznap a Magyar Távirati Iroda nyomán az összes lapok leköszölték az uralkodó kiáltványát: „Hüségese osztrák népeimhez!“, amelyben ezeket felhívja, hogy településük területén szervezkedjenek. A cenzura már nem akadályozta meg az olyan hírek közlését sem, amelyekből a Monarchia súlyos helyzetére, sőt közeli összeomlására következtetni lehetett, így a Cseh Nemzeti Tanács határozatát a cseh-tót egységről, amely többek között megállapítja, hogy „a cseh kérdés megszűnt Ausztria belső reformjának ügye lenni, nemzetközi kérdés lett és a többi világkérdéssel együtt fog megoldatni“ (Az Ujság 1918. okt. 20. sz.) és a Délszláv Nemzeti Tanács kiáltványát, melyben az egységes, független délszláv nemzeti állam haladéktalan megalakítását hirdeti. (Az Ujság okt. 22. sz.) Ilyen körülmények között nagyon is érthető, hogy amikor a Bánság fővárosában, Temesváron a városi törvényhatósági bizottság október 28-án összeült, „ez a törvényhatósági bizottság, mely mindenkor a létező állapotokhoz símult s ezért az Ausztriával történt kibékülés politikáját követte, a Habsburg-dinasztia iránt hódolatot meggyőződésből nyilvánított: — most egyszerre elfordult eddig követett irányzatától és mintha csak kimondaná, hogy a borzalmas háborúba való keveredésért a Habsburg-házat vádolja: egyhangúlag a Monarchia megszüntetését és az országnak Ausztriától való elszakadását tartja szükségesnek.“ (Geml Emlékiratok. 90. old.)

¹³ Geml József: Emlékiratok című művében részletesen ismerteti az esetet, Joannovits Sándor főispánra hárítva a felelősséget a történekeért. Roth Ottó dr. szerint, a tüntetés megrendezése az ő műve volt és helyi, személyi okokból történt, összefüggéstelenül bármilyen országos mozgalommal.

¹⁴ A tüntetések és sztrájkok részletes ismertetését Josef Gabriel: Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung. Timișoara — Temesvár: Schwäbische Verlag A. G., adja.

Ennek a nevezetes bizottsági ülésnek határozata a következőleg hangzott:

1. Temesvár sz. kir. város közönsége sóvárogva várja a világháború borzalmas szenvedéseinek megszüntetését, ezért kívánja a nemzet önálló fejlődését tartósan biztosító béke azonnali megkötését és a magyar csapatok sürgős hazazátalát.

2. Határozottan állást foglal Magyarország teljes állami függetlenségének azonnali törvénybe iktatása mellett és azt a kérelmet terjeszti a magyar országgyűlés képviselőháza elé, hogy az ország teljes külpolitikai, katonai és gazdasági függetlenségét minden elodázás nélkül megvalósítsa és a béketárgyalásoknál Magyarországnak Ausztriától teljesen független külön képviseletéről gondoskodják.

3. A város közönsége annak megállapítása mellett, hogy a délvidéki nemzetiségek hosszú évtizedek óta hazafias szellemben, békés egyetértésben vesznek részt a nemzeti fejlődésben, — ragaszkodik Magyarország ezeréves egységének és területi épségének változatlan fenntartásához, kívánja azonban a nemzetiségi egyenjogúság következetes gyakorlati megvalósítását.

4. Szükségesnek tartja az általános, egyenlő és titkos választójog törvénybeiktatását és ez alapon új országgyűlési képviselőválasztások megtartását.

5. Állást foglal a város közönsége a cenzura azonnali eltörlése mellett és kívánja az egyesülési és gyülekezési szabadság törvényes biztosítását.

6. Szükségesnek tartja a város közönsége, hogy a parlamenten kívül álló pártok bevonásával azonnal demokratikus nemzeti kormány neveztesék ki, mely az áldatlan belpolitikai egyenetlenségek megszüntetésével az ország belső békéjét helyreállítani és a nemzet zavartalan fejlődését biztosítani képes.

Mialatt Temesváron így határoztak, Budapesten lefolyt a Lánchíd-csata, Prágában kikiáltották az önálló Csehszlovákiát és az Osztrák-Magyar Monarchia flottájának parancsnoka javaslatot tett az uralkodónak: adják át az egész hajóhadat az új jugoszláv államnak, illetőleg a Horvát Nemzeti Tanácsnak. És ugyanekkor Budapesten a Liget-szanatóriumban tanácskozássra ültek össze Kunfi Zsigmond és Bokányi Dezső szocialista vezérek, Bartha Albert alezredes a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöke és Roth Ottó dr. ügyvéd, a temesvári szociáldemokraták bizalmának letéteményese...

B) A forradalom és a megszállások.

Bartha Albert alezredes, vezérkari főnök a Liget-szanatóriumban a szocialisták vezetőivel nem a forradalomról, hanem az alkotmányos államhatalom átvételének esélyeiről tárgyalt. A forradalom kitörését a tanácskozó urak sem sejtették a közel jövőben éppúgy, mint annak később élére jutott többi szerepvivői.¹

Miután Bartha a szocialista vezéreket tájékoztatta a hadihelyzetről, azzal az érzéssel térhetett haza, hogy a követ-

¹ Lásd: Hatvany Lajos: „Egy hónap története“ és Gündör Ferenc: „Valomások könyve“ című írásaiból.

kező napokban már igen nagy szerep jut részére, nem azért, mert Bokányi és Kunfi kilátásba helyezték, hogy belőle esetleg hadügyminiszter lesz, hanem mert Budapesten megtudta, hogy a Tisza-Maros közének katonai kiürítése komolyan szóba kerülhet és így — Roth Ottó közlése szerint — ez az értesülésük érlelte meg bennük azt a gondolatot, hogy önmaguk megalakította szervezettel próbálják a Bánságot megmenteni.² Az október végén megrendezett sorozatos kisebb tüntetések után 29-én Temesváron egy nagyobbra került a sor. Viszonylag esendben telt a következő nap és az az éjszaka, amely Budapesten döntő fordulatot hozott, amiről Roth még az éjszaka folyamán a „Népszava“ szerkesztőségétől telefonértesítést kapott.

Másnap, október 31-én reggel, Korossy György főispán (aki az 1918. március 13-án Budapesten váratlanul elhunyt Joannovits Sándor helyére került), a Budapesten megalakult Nemzeti Tanácstól távirati felhívást kapott, amely felszólítja, hogy ennek hatalmát ismerje el és a helyben létesítendő Nemzeti Tanács rendelkezésére álljon. Korossy ekkor a polgármesteri hivatalban értekezletet tartott és erre meghívta azokat is, akikről sejtette, hogy a helybeli Nemzeti Tanács vezetői lesznek, mert a szervezett munkásság szellemi vezetői, így Roth Ottó dr. ügyvédet és Jakobi Kálmán dr. munkáspénztári igazgatót is, akikkel már előző nap izgatott hangú tárgyalásokat folytatott.

Ez az értekezlet elhatározta, hogy a főispán délután négy órára a törvényhatósági bizottságot rendkívüli közgyűlésre hívja össze és összeállította azok névsorát, akik a húsz tagú Nemzeti Tanácsba jutnak.

² A Liget-szanatóriumi találkozót Roth dr. a következőképp adja elő: Reggel Pestre érve, abban maradtunk, hogy a Liget-szanatóriumban találkozunk Hacsak hirlapíró betegszobájában. Ezen a napon jelent meg Lázár Miklós lapjában, a Déli Hirlapban a hír, hogy az AOK. rendelete szerint a Marosig ki kell üríteni Délmagyarországot. A párt választmányi üléséről elvittem Bokányit és Kunfit Hacsak betegágyához, ott volt már Kobek Kornél későbbi hadügyi államtitkár és egy Müller nevű kapitány, valami magasrangú tiszt adjutánsa. Éppen mikor odaérkeztünk, jelent meg Bartha Albert is, mellén összes kitüntetéseiével. Roppant impozánsan nézett ki, Bokányi és Kunfi egész kicsik lettek előtte. Bemutattam őket egymásnak és Kobek Kornél képviselő ekkor ezeket mondotta:

„Összehoztam az urakat azért, hogy módjában legyen a szociáldemokrata párt vezetőinek belátni Délmagyarország viszonyaiba: most megláthatják, milyen bajok vannak ott. Viszont az alezredes úr hálás lesz, hogy olyan mozgalommal hoztuk össze, amelynek révén olyan tájékoztatásokat kaphat, aminőket odahaza meg nem szerezhet. Mivel az egész ügy magyar kérdés, a holnapi nap előkészítésére szükségesnek tartottam az urak összehozását“. Ezután tárgyaltak és abban állapodtak meg, hogy Bartha Albert hajlandó elvállalni a hadügyministerséget, amennyiben az ő jelöltjük, egy ezredes nem felelne meg. Az ezredes nevét nem mondták meg, akkor én sem tudtam, csak annyit mondtak: az illető Károlyi Mihály embere. Bokányinak és Kunfinak nagyon tetszett Bartha és mondták: jó lesz vele számolni. Később tudtam meg, hogy az említett ezredes, Lindner Béla volt.

Az értekezleten megjelentek közül többen a katonai tisztí kaszinó nagytermébe siettek, így Roth Ottó is, akit oda Bartha Albert hívott meg, ahol 11 órára Bartha Albert alezredes vezérkari főnök rendeletére a katonatisztek és hivatalnokok összegyűltek. A Bánságban a forradalmat tulajdonképpen itt robbantotta ki az AOK.-nak az a sürgönye, amelyet Bartha Albert olvasott fel és amely közli, hogy a cseh és szlovák tisztek a prágai csehszlovák, a délszláv tisztek pedig a zágrábi délszláv Nemzeti Tanácsnak vannak alárendelve. Bartha a sürgöny felolvasása után magyar nyelven hozzátette, hogy ez a fordulat természetesen azt jelenti, hogy a magyar tisztek most már a Magyar Nemzeti Tanács alá tartoznak. Ezután felszólította Roth Ottó doktort: szóljon a tisztekhez. Roth ekkor már forradalmi beszédet mondott.³

³ A gyűlésen történekről a jelenvoltak közül Roth Ottó és Folba János előadása eltéréseket mutat, ezért mindkettőjük nyilatkozatát ide iktatjuk:

Roth Ottó a tisztí kaszinóban történeket a következőképpen adja elő. A kaszinóban már vagy ezer tiszt volt jelen. Felmentem a színpadra, amelyen von Horth generális, Bartha Albert vezérkari főnök és egy csomó szárnysegéd állott. Én voltam az egyetlen civil a pódiumon, egy csúnya, öreg felöltő volt rajtam. Horth tábornok üdvözölte a megjelenteket és felhívta Bartha ezredest: olvassa fel az AOK.-tól érkezett táviratot. Miután Bartha felolvasta a német szöveget, magyarul így folytatta: „ez azt jelenti, hogy mi meg a Magyar Nemzeti Tanácshoz csatlakozunk.“ Erre óriási éljenzés támadt, mire Bartha kijelentette: „a többiről majd dr. Roth Ottó tájékoztatja önöket“. Megjegyzem, mi előzőleg meg sem beszéltük azt, hogy én szólni fogok. Körülbelül a következőket mondtam: „Uraim, a köztársaság publikálva van. Kötelességünk, hogy lehetőleg a legbékésebben, a legrendesebben csináljunk mindent, hogy megmentsek, ami még menthető. Közelednek az antant-csapatok. Vigyázzunk, hogy ezt a kis földet, melyet reánk bíztak, megtartsuk. Kérem az urakat, fáradjanak át a Városháza termébe, ahol a munkás-tanács és az itt megválasztandó katona-tanács összeül. A munkások már várják az urakat“. Megjegyzem, fogalmunk sem volt a szovjet-ről. Az újságokban olvastuk, hogy az orosz forradalomban munkás- és katonatanácsok alakultak, ezt utánoztuk javaslatunkkal. Beszédem további részében, amely a multat is kellőképpen ostorozta, azt javasoltam, hogy miután a rend-, jog- és életbiztonság fenntartása céljából szükséges, hogy egy kézben egyesüljön Délmagyarországon minden hatalom, kiáltsuk ki katonai népbiztosunkká és vezérünké Bartha Albert alezredes urat. Ezzel önkéntelenül degradáltam Horth generálisat. Javaslomat nagy éljenzéssel elfogadták. Ezután indítványoztam, hogy mindegyik nemzet alakítsa meg a maga tanácsát, és delegátusait küldje fel a városi közgyűlési terembe, ahol a Bánáti Néptanácsot akarjuk megalakítani. Ekkor Cosma Aurél dr. ügyvéd, tartalékos százados, a temesvári románság vezetője felém kiáltotta: „Te Ottó, mi nem mehetünk veled! Mi román tisztek be kell, hogy várjuk a román Nemzeti Komité határozatát.“ Ezután románul folytatta, hogy jöjjenek vele a román tisztek a további teendők megbeszélésére. Én azt kérdeztem tőle: mi az álláspontja az éljelmezés és közbiztonság kérdéseiben? Azt együtt kell csinálnunk — mondotta Cosma —, de nem alakilag. Dr. Gabriel ügyvéd a németek részéről aggodalmát fejezte ki, hogy Muth Gáspár dr. nem fogja megcsinálni a Német Nemzeti Tanácsot, mert 48-as függetlenségi meggyőződésű. Én biztattam Gabrielt, hogy csak csinálják meg. Muth Gáspár dr. az

A gyűlésről távozó katonatisztek és a polgárok százai a Városháza tanácstermében gyűltek össze és itt megalakították a „Bánáti Néptanács“-ot, amely polgári népbiztosnak Roth Ottó doktort, katonai népbiztosnak pedig a tiszti értekezleten történekmek megfelelően, Bartha Albertet kiáltotta ki. Ezt a határozatot Roth Ottó dr., a Jenőherceg-téren egybesereglett munkások és kiváncsiak előtt a Városháza erkélyéről adta hírül.

Hogy milyen jog- és hatásköre lesz ennek a Bánáti Néptanácsnak, arról a jelenlevők közül senkinek sejtelme sem volt. Sokan úgy gondolták, hogy ez a budapesti Nemzeti Tanács helyi szerve, ugyanez volt a délután 4 órakor megtartott törvényhatósági közgyűlésen az elnöklő Korossy György főispán álláspontja is. Roth és Bartha azonban egészen más álláspontra jutottak. Ők önálló bel-, sőt külpolitikát akartak csinálni, amit bizonyít az is, hogy amikor november 3-án a Gyárudvarban a szocialisták gyűlésén a budapesti Nemzeti Tanács megbízottja bejelentette, hogy a „Constituante“ nemsokára dönteni fog az államformáról, Roth Ottó kijelentette, hogy ez a Bánságot már nem érdekli, hiszen Temesvárott a katonatisztek, katonák és munkások már október 31-én kikiáltották a Bánáti Köztársaságot. Csakhogy ennek hatásköre tényleg alig terjedt Temesváron túl. Még Temes megyében sem vették figyelembe rendelkezéseit, még kevésbé Torontál és Krassó-Szörény megyékben. Amikor november 3-án ennek kiküldöttei Lugosra érkeztek, hogy itt a már előző nap feloszlott Nemzeti Tanács helyébe új Néptanácsot alkossanak és ezt a Bánáti Nép-

egynapos Hadik kormány nemzetiségi államtitkárja lett volna, ki is nevezték, de mire hazajött, már olvasta a lapokban, hogy kormánya megbukott.

Falba János, ezidőszerint m. kir. táborig fősperes, aki akkor a temesvári hadapródiskola lelkész-tanára volt, a tiszti gyűlés eseményeit a következőképpen adja elő: A kitűzött órában nem a Militárkommandó parancsnoka, br. Horth tábornok, hanem a vezérkari főnök, Bartha Albert alezredes nyitotta meg a gyűlést. Feltűnést keltett, hogy a parancsnok nem jelent meg. Bartha felolvasta a AOK.-nak sürgönyét és azután bejelentette, hogy a király felmentette a katonákat és a tisztikart az eskü alól, hogy Budapesten új kormány alakult és hogy Temesvárott megalakul a Bánáti Népköztársaság. Azután felszólította a jelenlévő tisztikart, hogy nemzetek szerint csoportosuljanak és adják be a bizalmiférfiak nevét. Utána Roth dr. beszélt, vezércikkyszerű forradalmi beszédet mondott, amelyben ő is leszögezte, hogy a Bánáti Népköztársaság megalakult. Mind a két beszédet a jelenlévő tisztikar kínos meglepetéssel hallgatta végig és tetzésnyilvánításának kifejezést egyáltalán nem adott. Roth és Bartha távozása után egy dr. Csillag nevű tartalékos hadbírófőhadnagy szólította fel a tiszteket, hogy csoportosuljanak nemzetiség szerint és a teremben még a helyet is ő jelölte ki a számukra. A tisztikar nem magyar állampolgár része elhagyta a termet, sokan a magyar állampolgárságú tisztek közül is. Hogy továbbra mi történt, nem tudom, mert magam szolgálatba mentem.

Az egykorú laptudósítások szerint báró Horth tábornok nyitotta meg és rekesztette be a gyűlést.

tanács alá rendeljék az egész vármegyével együtt, ez a próbálkozásuk sikerre nem vezetett, sem a szocialisták, sem a radikálisok nem mutattak hajlandóságot követett magatartásuk megváltoztatására, mert úgy látták, hogy Issekutz Aurél alispán irányítása és rendelkezései a közbiztonságot és közellátást a legjobban védhetik meg, illetve láthatják el, az adott viszonyok között. A románok egyenesen gúnyt űztek a temesváriak próbálkoásaiból, Branisce mosolyogva említette, hogy neki ugyan Bartha és Roth urak felajánlották Krassó-Szörény vármegyében, mint román területen, az államhatalmat, de ő ezt a megiszteltetést magától elhárította, mert nem akarja, hogy itt is a katonák úgy trombitáljanak, mint Temesváron: doktorrothto-doktorrothto...

Az október 31-éről november 1-ére virradó éjjel megkezdődtek Temesváron a zavargások. A kaszárnyákból az éj folyamán sokan megszöktek, úgy, hogy reggelre ezekben már nem volt olyan karhatalom, amellyel rendelkezni lehetett. A tartalékos tisztek nagy része is elhagyta szolgálatát. Példás rend már csak a kadettiskolában volt, annak ellenére, hogy Folba János tábori lelkész kivételével, a szolgálatot ott csupa rokkant vagy tartalékos tiszt teljesítette.

Ezért érthető, hogy amikor az aradi vonattal megszökött rabok érkeztek és ezek a józsefvárosi állomást és az ezzel szemben lévő Korona-szállodát fosztogatni kezdték, a rend helyreállítására csakis a kadettiskola növendékei voltak igénybevehetők.⁴

⁴ Folba János szerint: November 1-én közvetlenül az ébresztő után, hiányos öltözetben egy csendőr-főhadnagy jelentkezett a kadettiskolában, aki karhatalmat kért, mert Aradról vonattal érkeztek a kitört rabok, ezek fosztogatják a józsefvárosi állomást, a csöcselék pedig felgyújtotta a „Korona“-szállodát és indul a város felé. Közölte, hogy több kaszárnyában járt, de se katonát, se csendőrt nem talált. Folba intézkedésére a kadettiskola növendékei három szakaszban indultak meg a veszélyeztetett pályaudvar felé, az első két szakasz fegyveresen töltenyekkel, a harmadik, amelyet az első évesek alkottak, tölteny nélkül. Már útközben, a józsefvárosi templommal szemben lévő Winternitz-üzlet fosztogatói közül 18 szökött katonát terelt két növendék a Laudon-laktanyába. Az állomás előtti tér szárnalmas képet mutatott. A fosztogatók javában dolgoztak. A riasztó lövésekre hanyatt-homlok menekültek a szeszgyár és a kalapgyár irányába, ahol őket az ez irányból előnyomuló egyik szakasz fogta el. Egész délig tartott a szökött katonák és hadifoglyok összeszedése, akik közül igen sok orosz tükéletesen ittas állapotban talicskákon kellett elszállítani. Ez a különös látvány egy kis mosolyt is hozott a megriadt emberek arcára. Természetesen a rendcsinálás közben sok súlyosabb és könnyebb sebesülés történt. A józsefvárosi állomáson Makár 69-es főhadnagy parancsnoksága alatt őrség maradt, aki noha 40 fokos lázzal küzdött, a rendet biztosítani tudta, mert a kadettok tükéletes fegyelmezettséggel és elszánt bátorsággal teljesítették parancsait. A kadettok kezükben tartott gránátokkal fenyegették a vonatokkal érkező katonákat és kényszerítették őket arra, hogy fegyvereiket átadják. Így rövidesen háromezernél több fegyver és igen nagymennyiségű tölteny jutott birtokukba.

A városban a személy- és vagyonbiztonságot még napokon át főleg a kadet-

November 1-től szakadatlanul érkeztek a hírek a vidékről is, különböző fosztogatásokról és erőszakoskodásokról. Minthogy két magyar zászlóalj egyes részei még rendelkezésre álltak, ezeket és más hirtelen felszerelt alakulatokat Bartha a leginkább veszélyeztetett helyekre küldötte. Sajnos, a rendesinálók sokszor olyan kíméletlenül jártak el, hogy ez is rettegést keltett. Emellett voltak tiszték, akik jópénzért összeszedtek néhány fegyveres katonát és ezekkel különösen a szorongatott vidéki birtokosok és kereskedők vagyonának megmentésére indultak és sok esetben a helyszínen lövették agyon a fosztogatáson érteket.⁵

Mindenszentek reggelén Lugoson is különös hangulat vett erőt az embereken. Csoportosan jártak föl-alá és jókedvűen mosolyogva mondogatták: kitört a forradalom. Ami ezelőtt még félelmetes rém volt, mint bekövetkezett valóság a legtöbbszörben ujjongást, diadalmas örömmámort váltott ki, természetesen elsősorban a román nemzetiségűek között. Csakhamar katonákat, csendőröket, tiszteket láthattunk, akiknek sapkájáról hiányzott a rózsza, kardjukról a bojt. Az emberek nem tudták miért, de minden sapkarózsa ellen irtóháborút indítottak itt is. Már a délelőtt folyamán az állomás felől lövöldözések hallatszottak, az átvonuló katonák ilyenekkel adtak örömüknek kifejezést. A honvédkaszárnnyában megalakult a katonatanács, Réthy Zsolt ezredes elnöklete alatt. Az elnök rendelkezése szerint minden katona, aki haza kívánkozott, elhagyhatta a kaszárnyát, így csakhamar fegyverzetükkel, felszerelésükkel széledtek ezek szét. Néhány radikális és szocialista ügyvéd falragaszokon a Városházára hívta a népet a Nemzeti Tanács megalakítására.

Az esti órák részletesen meghozták a budapesti események híreit, Tisza István meggyilkolását, a Hadik-kormány megalakulását és lemondását és a Károlyi-kormány kinevezését. A helybeli „Nemzeti Tanács“ is megalakult a délután folyamán, a baj csak az volt, hogy a románok ettől magukat távol tartották. November 2-án már a vidékről fosztogatások hírei érkeztek. Réthy elnök hazaküldött katonái közül sokan megkezdték működésüket. Issekutz Aurél alispán délután 3 órára értekezletre hívta a város különböző társadalmi osztályainak és nemzetiségeinek hivatott képviselőit, ezek között a megalakult „Nemzeti Tanács“ vezetőit. Az alispán meghívását elfogadták a románok is és az értekezleten kivétel nélkül megjelentek közülük azok, akiknek a jövő alakulásában szerep jutott, így Branisce Valér dr., Frențiu Valér dr., gör. kat. püs-

tok derekas viselkedése óvta meg, de e tekintetben kiváló szolgálatokat tett Vidrihin Stan, a vízművek igazgatója is, aki saját embereit fegyvelmetlenül együtt tartotta.

⁵ Érdekes részletek olvashatók erre vonatkozólag meglehetősen regényes aláfestéssel Niamessnyéné, Manasz Margit: „Villámlik messziről“ című könyvében. (173—177. l.).

pök, Popviciu György dr., gör. kel. főesperes, Baltescu János dr., Lugos város polgármestere, Dobrin György dr. ügyvéd és Rațiu Domokos, az „Albina“ fiókjának igazgatója.

A „Nemzeti Tanács“ tagjai ezen az értekezleten kijelentték, hogy mivel Budapesten a „Nemzeti Tanács“ kebeléből törvényes kormány alakult, helyben a „Nemzeti Tanács“-ra szükség ninesen, mert a kormánynak alárendelt hatóságok hivatottak arra, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyék. Branisce dr. hangsúlyozta, hogy mivel e megye jövődő hovatartozandóságáról dönteni nem ez az értekezlet hivatott, nagy politikával nem foglalkozhatik, de vállvetetten törekedni kell a személyi- és vagyonsbiztonság megőrzésére. Indítványozta, hogy a közönség ily értelmű felvilágosítására a következő napon (november 3.) tartsanak népgyűléseket. Csatlakozott az alispán előterjesztéséhez, amely a polgárórség létesítését javasolta. Az értekezlet elfogadta az alispán és Branisce dr. indítványát és elhatározta, hogy ezekről a közönséget falragaszokon értesíti, amelyeken az értekezleten résztvetteket névszerint felsorolják, hogy a polgárság lássa a különböző nemzetiségek és társadalmi osztályok képviselőinek egyakarását.

A Réthy által megalakított katona-tanács ekkor már csak névleg létezett. Ami csekély katonai karhatalom még rendelkezésre állott, annak parancsokat, helyesebben kérelmeket Dobó Remus őrnagy és Micu százados, vagyis a két román nemzetiségű tiszt adott. Ezek vezetése alatt november 3-án mintegy ötven tiszt és altiszt a „Concordia“ szálló kerthelyiségébe vonult, a román népgyűlés színhelyére, mert az előző napi értekezletnek megfelelően a románok külön tartottak népgyűlést. Ezen Frențiu püspök elnöklése alatt és Branisce felszólalása után elhatározták egy külön román karhatalmi zászlóalj felállítását. A polgárok és munkások együtt tartott népgyűlése a délután folyamán teljesen rendben zajlott le. A felszólalások higgadtak voltak és mivel az ülés alatt megérkezett a kormány sürgönye, amely nemzetórség felállítását kívánta, ennek tagjaiul bőven jelentkeztek, mert a kormány meggondolatlanul nagy zsoldot helyezett kilátásba. November 3-án tehát Lugoson két karhatalmi alakulat szervezését indították meg: a kormány által kívánt nemzetórségét és a románok által elhatározott román zászlóalját.

November 4-én már a legelszomorítóbb hírek érkeztek a vármegye egész területéről. Mindenünnen katonai vagy csendőri segítséget kértek, amit azonban az alispán kilátásba sem helyezhetett. A megszorult főszolgabírák és jegyzők legalább fegyvereket és töltényeket reméltek és tényleg az ilyenek szétosztása, ha nem is a kívánt mennyiségben, eleinte lehetségessé vált. Legsúlyosabb összeütközés a rablóbandákkal Facsádon és környékén történt. Itt kirabolták több kereskedő áruraktárát és hiába volt a román értelmiség kérő szava, hiába könyörgött

a görögkeleti esperes, a fosztogatók tovább garázdálkodtak, amíg az előző nap megszervezett polgárőrség, amelynek segítségére sietett a lugosi repülőosztág egyik gépe is, fegyverét nem használta. Tizenhárom férfi és öt nő vesztette így életét és igen sokan sebesültek meg. Később Kossova község környékén ismét összeverődött a rablótömeg, ahol új harc keletkezett, amelynek megint 30 halottja lett. A polgárőrségnek és az utólag hozzácsatlakozott csendőrségnek vesztesége nem volt. Bandák fosztották ki a katonai vezetés alatt álló marzsinai falepároló-telepet is. A központi szeszfőzdék mindenütt, a főszolgabírói és jegyzői hivatalok, valamint ezek lakásai igen sok helyen a garázdálkodók martalékaul estek. Katonai karhatalom pedig a következő napok alatt már rendelkezésre egyáltalán nem állott. Sőt miután a román gárda felállítását elhátárolták és a román tisztek a kaszárnyákban a parancsnoklást átvették, a raktárakból fegyvert sem adtak a polgárőrök, illetve nemzetőrség részére. Szerencsére Litsek Zoltán dr., aki a vasútállomás polgárőrségének parancsnoka lett, az átutazó katonákat lefegyverezte és így néhány száz puskát, két gépfegyvert és sokezer töltényt szerzett, amivel legalább Lugos város védelméről gondoskodni lehetett, viszont a román karhatalmi zászlóalj akcióba lépése egyre késétt.

November 7-én délután Issekutz Aurél alispán értekezletre kérte Eöttevényi Olivér főispánt, Frențiu Valér gör. kat. püspököt, Branisce Valér szerkesztőt, Jakabffy Elemér és Nikolits Dániel képviselőket. Ez az értekezlet mélységes benyomást tett a résztvevőkre, mert itt a románság álláspontja Branisce ajkairól nyíltan kifejezésre jutott.

Az alispán bevezető szavaiban hivatkozott arra a felhívásra, amelyet a „Magyar Nemzeti Tanács“ nevében Hock János, a „Román Nemzeti Tanács“ nevében Mihali Tivadar és a szász képviselők megbízásából Meltzer Vilmos írt alá, amelyben „a magyar, román és szász nemzetnek minden fiát felhívják, hogy egymással érintkezésbe lépve, a belső rendet egymást megértő kölcsönös bizalommal biztosítsák és e célból közös egyetértéssel állapítsák meg mindama módozatokat, melyekkel a bekövetkező eseményekkel szemben a személy- és vagyonbiztonságot együttesen és legjobban megvédhetik“.

Az alispán ajánlotta, hogy alakítsanak egy tíztagú bizottságot, amelynek tagjai közül legyen öt magyar és öt román. Ezt a bizottságot a hatóságok minden fontosabb ügy eldöntésénél hallgassák meg. Miután Nikolits képviselő helyeselte az indítványt, Branisce Valér mintegy másfél órán át ismertette álláspontját. Valóban érdekesítő fejtegetései során utalt arra, hogy tulajdonképpen a Magyar Nemzeti Tanács azal, hogy a Károlyi kormányt arra kényszerítette, hogy a királytól visszakérje esküjét és esküt neki tegyen, nemcsak a már előbb megszerzett törvényhozói, de az egész végrehajtói és ál-

lamfői hatalomnak is kizárólagos birtokosa lett, vagyis most már a magyar nemzet egyedüli képviselője. A román nemzet ilyen képviselője már régen a Román Nemzeti Komité. Mint-hogy pedig a Monarchiában minden tényező és így a Nemzeti Tanács is, a wilsoni elvek alapján áll, ezek pedig a nemzeteket nem hagyják egymás alatt, így a Magyar Nemzeti Tanács-nak és az abból alakult és tőle függő kormánynak rendelkezési joga olyan területen nem lehet, amely ugyancsak a wilsoni elvek értelmében magyar területnek többé nem tekinthető. Krassó-Szörény vármegye románlakta területén tehát a még itt működő politikai hatóságoknak más feladatuk nincs, mint likvidálni a magyar állameszmét, hogy ezen a területen a román uralom minden nagyobb rázkódtatás és rendzavarás nélkül helyet foglalhasson. Ezért nem vehet részt olyan testületben, amely felerészt magyarokból áll. A vármegye területén 40 községben már szovjet alakult, ezek a magyar hatóságok képviselőit elűzték, a postát, községházát hatalmukba kerítették és be is jelentették, hogy semmi mást, mint a Román Nemzeti Komité-t maguk felett nem ismernek el. Ha tehát én — folytatta Branisce — ezt a nekem felajánlott rendelkezési jogot el nem fogadom, csak azt érem el, hogy helyemet veszem, és más, talán kevésbé meggondolt veszi át a rendelkezést. Ezért arra kérte az alispánt, tegye lehetővé, hogy telefonon és sürgönnyel érintkezhessek valamennyi községgel, mert most az a helyzet, hogy azokkal a községekkel, melyekben a szovjet tartja kezében a hatalmat, érintkezhetik, ha azok felhívják, a többivel nem, pedig ez a közbiztonság érdekében szükséges volna. Mert a pacifikálásnak egyetlen módja, hogy ezt a románság vezérégyéniségeire bízzák. Ezeknek kell felvilágosítani a népet, hogy miután minden vágya mint érett gyümölcs az ölébe hullott, minden zavargás csak veszélyezteti az eredményt. Úgy pacifikálni, mint ahogy a hatóság teszi, hogy százával löveti az embereket, mert egy-egy jegyző, vagy zsidó szatócs holmiját széthordják, vagy egy kincstári faraktárból fát visznek el, nem lehet. Kéri, hogy a kormány olyan rendeleteit, melyek az előadottakkal ellenkeznek, a hatóságok ne hajtsák végre és minden tényező tartózkodjék az olyan cselekményektől, melyek a békés likvidálást akadályozzák.

Branisce dr. után Jakabffy Elemér dr. képviselő annak a felfogásának adott kifejezést, hogy mivel november 2-án Branisce is azon a nézeten volt, hogy nagy politikát itt nem csinálhatunk és törekvésünk egyedül az lehet, hogy a személy- és vagyonbiztonságot megőrizzük, helyes volt az alispán kísérlete, hogy maga mellé tanácsot szerezzen. Úgy látja, öt nap alatt Branisce lényegesen megváltoztatta álláspontját, hiszen ő itt most már csak román impériumot ismer. „Mi magyarok — folytatta Jakabffy — tudjuk, hogy egészen új helyzetbe jutunk, de ez még csak kialakulóban van. A főispán és alispán

a magyar kormánytól kapnak utasítást és huszonnégy óra előtt tettek esküt arra, hogy a magyar államot és annak függetlenségét megvédik. Ne kívánja tehát Branisce dr., hogy akkor, amikor úgyszólván tudjuk, hogy politikai ideálunk, az egységes magyar állam elveszett, mi ehhez hűtlenek legyünk, mint menekülő patkányok. Branisce dr. kifejtette, hogy ha a magyar államhatalom likvidálása megtörtént, testvéreileg kíván élni a román itt a magyarral. Azt hiszem, ez a testvéri egyetértés könnyebben megvalósulhat becsületes férfiakkal, mint olyanokkal, kiken nemzetük elárulásának bélyege van.“ Issekutz alispán mindenben osztotta ezeket a fejtegetéseket, Eötvényi főispán pedig kilátásba helyezte, hogy az elrendelt telefonzárlat megszüntetése érdekében a szükséges lépéseket megteszi.

Távozóban odaszólt Branisce dr. a nagyon levert Issekutzhoz: Alispán úr! A román impérium természetes dolog. Mi tisztelni fogjuk az önök jogait, sőt érzelmeiket is. Soha el nem felejttem és büszke vagyok reá, hogy az Ön elesett fia keresztjére román kéz, románul írta reá, hogy hős volt, ki a házáért elesett!“

Issekutz sírva fakadt...

Az alispán tehát a tervezett tizes-bizottság nélkül, Eötvényi főispán-kormánybiztossal (akit csak november 12-én mentettek fel) egyetértően, legjobb belátása szerint intézte az ügyeket és csak esetről-esetre hívott meg tanácskozássra olyanokat, akiket erre leghivatottabbnak tartott. Amikor november 5-én Temesvárról falragaszok érkeztek, amelyek Bartha Albert és Roth Otto aláírásával a statárium elrendelését közölték, ezek kifüggesztését megtiltotta, mert megyéje területén a Bánáti Néptanács hatáskörét nem ismerte el. De ép így nem foganatosította a különböző katonai hatóságok (hadügyminisztérium, kerületi parancsnokság, temesvári katonai parancsnokság) egészen eltérő, sokszor nagyon is ellentmondó, sőt néha nevetséges rendelkezéseit sem. Az egyik ilyen például azt kívánta, hogy a harctérről hazatérő legénységet földísztett pályaudvarokon, lehetőleg zeneszóval kell fogadni...

A november 14-én megtartott rendes havi közigazgatási bizottsági ülésen azután tevékenységéről úgy adott számot, mint ahogy azt a béke napjaiban tette. Ez az alispáni jelentés megdöbbenítő képét adta a két hét alatt történeteknek, a forradalmi napok embert és anyagot pusztító szörnyűségeinek.

*

Amíg Krassó-Szörény vármegyében a forradalom kitörését követő napon a rendelkezési jog tulajdonképpen ismét a törvényes hatóságokra, elsősorban az alispánra szállt és az intézkedésekben ezeket holmi forradalmi alakulatok nem korlátozták; Temes megyében, de különösen Temesváron helyettük a Bánáti Néptanács, azaz Roth Ottó és Bartha Albert in-

tézkedtek. A Bánáti Néptanács állandóan ülésezett. Ebbe minden Nemzeti Tanács egy-egy civil- és katona tagot küldött⁶ és csak ennek határozatait hajtották végre a törvényes hatósági szervek. Korossy főispán, Ferenczy alispán és Geml polgármester úgyszólván teljesen hatáskör nélkül maradt.

Amikor a Néptanács vezetői már tudatára ébredtek annak, hogy az a bizonyos, önálló Bánsági Köztársaság nem valósítható meg, ők is arra törekedtek, hogy törvényes alapra jussanak. Roth Budapestre utazott és ezért Batthyány Tivadar belügyminiszternél kieszközölte Bartha kormánybiztosi kinevezését a három bánsági megyére. Bartha kormánybiztossága azonban csak két vagy három napig tartott, mert — amint Kunfi Roth-tal telefonon közölte — Lindner „sírógörcsökben fetreng“, és így a magyar kormánynak Barthára szüksége lévén, őt hadügyminiszterré tette. Ezért november 9-én helyére Roth Ottó nyert kineveztetést. Jakobi Kálmán dr. Temesvár város, Tókécs István dr. megyei főjegyző pedig Temes megye főispánja lett. Így Roth hatásköre — legalább néhány napra — jogszerűvé vált Torontál és Krassó-Szörény vármegyékre is, amelyek tényleges vezetése azonban az alispánok kezén maradt. Természetesen a hatáskörök pontos szétválasztásáról szó sem lehetett. A legsürgősebb feladatokat Roth azokkal igyekezett megoldani, akiket a kormánybiztosságon megszervezett egyes osztályok élére helyezett.⁷

Sok gondot okoztak az új közigazgatási vezetőknek a vidéken állandóan tovább garázdálkodó rablóbandák megfékezései a nem túlságosan fegyelmezett és engedelmes nemzetőrök segítségével, a szükséges pénzüsszegek előteremtése, majd a német katonaság átvonulása. November 10-én már tudomásukra jutott, hogy a szerb csapatok Versec törvényhatósági várost megszállták és ezzel a telefonösszeköttetés is megszakadt. Roth Ottó futárt küldött Versecre, hogy tájékoztadjék a szerbek magatartásáról. Ez eléggé megnyugtató híreket hozott. 13-án a szerb sorkatonaság már Oravicára is bevonult, 14-én délben pedig Lugosra érkezett egy százados vezetése alatt 180 szerb katona. A Bánság megszállása tehát, a gróf Károlyi Mihály és Franchet D'Esperay között november 7-én Belgrádban létrejött megállapodásnak megfelelően, megindult.

A szerb megszállás jellemzéséül álljanak itt azok a naplószerű feljegyzések, amelyekkel e sorok írója az eseményeket nyomban lerögzítette.

⁶ A Magyar Nemzeti Tanács polgári tagjai közül a legkiválóbbak Rech K. Géza, Fall Endre dr., Hajdú Frigyes dr., Bodrossy Lajos és Szávay Zoltán voltak.

⁷ A belügyi osztály élére Barvig Ödön dr., majd Veterány Viktor dr., a kereskedelmi élére Szávay Zoltán, a népjóléti élére Somló Lipót került.

Lugos. November 14. Délután egy és két óra között egy szerb zászlóalj elővédje érkezett városunkba. Az első ellenséges csapat a világháborúban, 180 szerb katona egy százados parancsnoksága alatt, akiket Baltescu polgármester a tanács tagjaival fogadott.

November 15. A szerb megszálló csapat parancsnoka ma délelőtt felkereste Issekutz alispánt, akitől felvilágosítást kért főleg arról, hogy a Romániából átvonuló német csapatok ezidőszerint a vármegye melyik részén tartózkodnak. A parancsnok közölte, hogy utasítása szerint a magyar közigazgatást kell meghagynia és támogatnia a rend biztosításában. Réthy ezredesnek meghagyta, hogy holnap estig az összes tényleges tiszték és a sorkatonaság a várost hagyja el, mert különben foglyokként kezeli őket. A kincstár tulajdonát képező szerelvények, fegyverek és egyéb értékek el nem vihetők.

November 16. Az összes kaszárnyákba, élelemraktárakhoz és a vasút-állomáshoz szerb katonaság került. A kaszárnyákban hátrahagyott kincstári vagyont a megszálló csapat birtokába vette. A szerb városparancsnok közölte, hogy a helyben talált karhatalmat (nemzetőrsképeket) túlnagynak tartja és csak 100 magyar és 100 román nemzetőr megtartását engedélyezi. Az átvonuló németek lefegyverzését a szerbek meg sem kísérelték. A tényleges tiszték és hozzátartozóik este hagyták el a várost különvonaton. Marhakocsikban és ablaküvegtelen személykocsikban bútoraik és más holmijuk közé szorítottan szánalmas állapotban. A tényleges tiszték közül Dobo Remus őrnagy és Micu százados itt maradtak, mert magukat már nem tekintik magyar honvédtisztnek.

November 17. Minthogy a csendőrség Szegedről parancsot kapott, hogy szintén hagyja el a Tisza-Maros szögét, Issekutz alispán, aki az éj folyamán kapta meg Budapestről kormánybiztosi kineveztetését, azonnal érintkezésbe lépett a megszálló csapat parancsnokával és kérte, hogy a csendőröket közbiztonsági közegeknek és ne katonáknak tekintse és így engedje meg, hogy helyükön maradhassanak. A százados ígérte, hogy felettes parancsnokságának ilyértelmű előterjesztést tesz. Az átvonuló német csapatok már Karánsebesre érkeztek, amit az alispán a megszálló csapat parancsnokának tudomására hozott. Valószínűleg a megszállásnak tulajdonítható, hogy tegnap, a magyar köztársaság kikiáltásának napján, egyetlen zászló sem jelezte a polgárság örömét és azok közül is többen, akik a radikalizmus lehangosabb szóvivői voltak, most csendes visszavonultságban élnek.

November 18. A déli órákban szerb zászlóalj érkezett Lugosra. Parancsnoka, Silvi alezredes felkereste Issekutz kormánybiztost és közölte, hogy mindenkép segítségére lesz a személy- és vagyonbiztonság megőrzésében. A magyar csendőrö-

ket továbbra is működésük helyén hagyja, sőt, ahol szükséges lesz, oda megerősítést küld a saját katonáiból. Egyelőre Szákulra 15, Karánsebesre 24 katonát küldött. Resicán 100 főnyi a megszálló csapat. A vármegye déli részein a szerb katonaság helyreállította a rendet. Lugoson a rendőrség is folytathatja működését, azonban a nemzetőrseknek, tekintet nélkül arra, hogy románok vagy magyarok, — mindenütt le kell szerelniök. A megszálló csapatok megszüntették a távíró- és távbeszélő-forgalmat Budapestről és mindazon területekkel, amelyek a megszállotton túl estek.

November 19. Branisce dr., Dobo őrnagy és Micu százados megjelentek Silvi alezredes előtt és kérték, változtassa meg elhatározását és tűrje tovább a román nemzetőrséget. Eljárásuk eredménytelen maradt, ellenben az alezredes kijelentette előttük, hogy az itt talált közigazgatást az ügyek továbbvitelére illetékesnek tartja és ennek minden szükséges fegyveres támogatást megad.

November 20. Silvi alezredes ma kiadott hirdetményében nyilvánosságra is hozta azt, amit a román uraknak mondott. A 11 pontot tartalmazó hirdetmény ezenfelül 5 napon belül az összes fegyverek beszolgáltatását, a magánosokhoz bármily úton került kinstári tulajdonok átadását és különböző rendészeti intézkedéseket tartalmaz.

November 23. A szerbek és románok között egyre élesebb ellenszenv keletkezik. Nem lehetetlen, hogy rövidesen itt is oda- jutunk, ahova Versecen, t. i. a szerb cenzura a román újságokat és leveleket kézbesítés helyett egyszerűen megsemmisíti. Az első szerb erőszakosság is megtörtént ma. Negyven előfogat kirendelésére adott utasítást a szerb parancsnok, és amidőn az egyik kocsis szóváltásba került egy szerb katonával, ez szuronyát egyszerűen a kocsis gyomrába döfte. Ez sérülésébe belehalt.

November 24. A szerb parancsnok és a hatóságok tárgyalást folytatnak a dinár valorizálása tárgyában. A szerb parancsnok egy dinárt 2 korona 20 fillérrel kíván egyenlővé tenni.

December 5. Az alispán Orsován, Teregován és Szákulon járt, mindenütt a szerb katonaság és a magyar hatóságok összhangzatos működését állapította meg. Híre terjed, hogy Újvidéken a szerbek az egész Bánság anektálását mondták ki, egyelőre azonban vármegyénk területén csak a moldovai járásban és a jámi járás néhány községében veszik át a közigazgatást.

December 15. A szerb katonaság a begai, facsádi és marosberkesi járásokat még mindig nem szállotta meg, épp ezért itt a személy- és vagyónbiztonság a legkedvezőtlenebb helyzetben maradt. Az egyik kávéházban román fiatalság eljátszatta a román himnuszt, amelyet állva hallgattak végig. Minthogy

egy jelenlévő szerb detektív nem állt fel, ezért kérdőre vonták és amikor kijelentette, hogy ezen a földön csak két himnuszt ismer, a szerbet és a magyart, tetteleg bántalmazták. Az eset folytatásaképpen a szerb parancsnok a bántalmazót letartóztatta és Versecre kísértette.

December 19. A verseci szerb nemzeti tanács rendelkezése következtében az oravicai járásba a magyar főszolgabíró helyébe szerb kerületi főnök került. A szerbek szigora már brutálissá kezd válni. Egy román földművesre, aki valamit lopott, 50 botot méretett egy szerb tiszt. Egy öreg paraszt sokallta ezt a büntetést, ezért bajuszát tépte ki egy szerb katona.

December 23. Vermes községben román nacionalisták agyonköveztek egy szerb főhadnagyot. A temesvári szerb parancsnokság 150 főnyi csapatot küldött az eset megtorlására.

December 26. Rezignált nyugalomban telt a karácsony. Velünk ünnepelt a szerb megszálló csapat parancsnoka, Silvi Carlo alezredes is, aki spanyol eredetű római katolikus.

Január 19. A szerb megszálló csapatok közegei a parancsnok rendeletére megkezdték az osztrák-magyar bankjegyek lepecsételését. A legkülönbözőbb pecséteteket használják, amelyek nyomát könnyen le is törölhetjük a bankjegyekről.

Január 23. Az összes állami hivatalnokokat felhívták, hogy az újvidéki szerb Narodna Upravához való hűsége esküt tegyenek. A vármegyeiek ilyen felhívást nem kaptak. Silvi Carlo alezredes helyettese magához rendelte az egyes hitfelekezetek lelkészeit és felszólította őket, hogy ezentúl imáikba foglalják Péter király nevét, csakhogy a románok december elseje óta már Ferdinánd királyért imádkoznak.

Január 28. Megérkeztek a románok által annyira várt franciák, mintegy 300 főnyi csapat. A szerbek csomagolnak és magukkal visznek mindent, amit csak lehet.

*

Temesvárra november 17-én délelőtt vonultak be a szerb csapatok. Lovasság, kevés tüzérség és néhány század gyalogság. Később ezek megerősítést kaptak. 20-án érkezett a hadosztályparancsnok: Georgievits György tábornok. A szerb tisztek eleinte itt is előzékenyen viselkedtek, különösen maga a parancsnok és segéd tisztje Popovits Milán nagy megértést mutattak. Kijelentették, hogy a magyar közigazgatást támogatják, megbeszélést folytattak Roth Ottóval, Jakobi és Tökés főispánokkal éppúgy, mint Ferenczy alispánnal és Geml polgármesterrel. A legénység tagjai azonban már az első nap kifosztották az Erdélyi-laktanya kantinját, feltörték a tisztek szekrényeit, kösőbb a katonai élelmiszer-raktárakat is fosztogatták és éjjel megtámadták a járőkelőket. A fegyelem tehát igen lazának bizonyult.

December 2-án francia csapatok is érkeztek Gambetta tá-

bornok parancsnoksága alatt, aki azonban a csapatok egyrészével Aradra vonult. Később a hadosztály parancsnoka Farret tábornok lett. A franciák célja kétségtelenül a szerb megszállás ellenőrzése és a nagyhatalmak későbbi elhatározásainak végrehajtása volt.

A közigazgatást és közellátást 1919 február 20-ig a megszálló csapatok parancsnokaival egyetértésben, de sokszor csak éles ellentétek leküzdésével a magyar kormány által iderendelt, illetve itt meghagyott közigazgatási vezetők és szervek intézték.⁸ De amikor Georgievits tábornok helyére Gruits tábornok került, Roth Ottó kormánybiztos, Jakobi és Tőkés főispánok a szerbekkel egyre élesebb ellentétbe jutottak. A helyzetet nehezítette az Újvidéken megalakult szerb „Narodna Uprava” is, amely már december közepétől a hatóságoknak különböző rendeleteket küldött, majd nemcsak Torontál, de Temes megyére is szerb főispánt és alispánt nevezett ki, akik azonban egyelőre hatáskörhöz nem jutottak.

Február 20-án délelőtt két tiszt jelent meg Jakobi főispánnál, tudomására hozva, hogy a belgrádi kormány Filipon Márton alibunári ügyvédet Temes és Krassó-Szörény megyék,⁹ Heegn Reinhold verseci mérnököt¹⁰ pedig Temesvár város főispánjává nevezte ki. Jakobi és Tőkés tiltakoztak ugyan elmozdításuk miatt, de mivel a két tiszt megjelenését erőszaknak tekintették, ennek engedve helyüket átadták.¹¹ Ugyanerre az álláspontra helyezkedett Geml polgármester is. Heegn, az új városi főispán mindenkit helyén hagyott, csak Beé Ferenc helyébe Zsivánovits Mihályt nevezte ki főkapitánynak, a kormánybiztosságot pedig megszüntette. A szerbek eljárása nagy elkeseredést szült, úgy a polgárság, mint a munkásság körében. Válaszuk általános munkabeszüntetés

⁸ Ezek fontosabb rendelkezéseit Geml: „Emlékiratok” című művében 105–112. lapjain sorolja fel.

⁹ Krassó-Szörényben, Filipon még csak meg sem jelent.

¹⁰ Hogy miért neveztek ki egy közismert pángermánt főispánnak, ennek magyarázata hiányzik.

Geml szerint: „Heegn nem is törődött a szerb érdekekkel, hanem szerb főispánsága alatt is csupán német maradt, ami miatt azután Filipon megyei főispán kormánybiztos-féle hatalmat gyakorolt a városban is és Heegnt úgyszólván félretolta. Később volt főispáni titkárától hallottam, hogy azon a címen, hogy a szerb érdekeket nem szolgálta, sőt ellenkezőleg azoknak ártott, a szerb kormány nemcsak összes főispáni fizetését kérte vissza, hanem büntetésül még annak dupláját vette meg rajta”.

¹¹ Roth és Jakobi igen jó viszonyban voltak Farret tábornokkal, azért őket a franciák védelmük alá vették és Dupuy őrnagy katonai fedezettel átkísértette Aradra, ahol hosszabb ideig barátságos internáltságban maradtak. Jakobi április végén visszatért Temesvárra, ahol a szerbek május 6-án letartóztatták, mert „a budapesti szovjetkormány utasítása értelmében a bolsevizmust kezdte terjeszteni”, és augusztus elsejéig Szemendriában fogva tartották.

volt, amely három napig (február 21, 22. és 23.) tartott.¹²

A szerbeket ez sem gátolta abban, hogy a közigazgatást a maguk érdekei szerint átalakítsák. Filipon főispán többek között pénzügyigazgatóvá a szláv eredetű Pelikán Lipótot nevezte ki, amire a pénzügyi tisztviselők tíz napos sztrájkjal feleltek. Hogy a főispán eljárását igazolja, éles hangú nyilatkozatot tett közzé, amelyben Roth Ottót, Mály és Köves pénzügyigazgatókat milliós értékek eltulajdonításával vádolta.¹³

Annak ellenére, hogy a szerbek a közigazgatást átvették, a városi ügyek intézésére úgyszólván kizárólagos befolyást a szocialisták gyakoroltak. Ennek természetszerű következménye volt, hogy a vagyonosabb osztály érdekeire való tekintet nélkül költekeztek az irányadó tényezők. Ez a körülmény arra készítette a Délvidéki Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy megszervezze Temesvárott azokat, akik a polgári osztályhoz tartoztak és főleg a háztulajdonosokat. Május 5-én mintegy kétezer gyűltek össze a Vigadó helyiségeiben a D. M. N. T. vezetőségének (Márton Albert) hívására. A gyűlés kimondotta a „Temesvári Polgári Szövetség” megalakítását, melynek vezetőségébe egyaránt jutottak magyarok, németek, románok, szerbek, polgárok és munkások.¹⁴

¹² Tubán Tibor, akkori kegyesrendi tanár előadása szerint: Amikor a szerbek a közigazgatás átvételét bejelentették, annak ellenére, hogy megérkezésük idején annak háborítatlanságát ígérték, a Délvidéki Magyar Nemzeti Tanács — amely már a népbiztosok által létesített Néptanács létrejöttének idejétől a nemzeti érzésű magyar társadalom megszervezésére törekedett — elhatározta, hogy ez ellen tüntető felvonulást rendez. Ennek egyetemlegessé tétele érdekében nemcsak a tisztviselői kart, hanem a kereskedő- és iparos osztályt, továbbá igazgatóik útján a középiskolákat és ugyancsak vezetőik útján a munkásságot is csatlakozásra hívta fel. A munkások másnap reggel nem vették fel a munkát. A déli felvonulásban mellettük a tüntetésben a polgárok is résztvettek, míg a kereskedők üzleteiket zárták le a felvonulás időtartamára. Ez alkalommal történt, hogy néhány hevesebb vérű behatolt a Városházára és ott kitűzte a nemzeti színű lobogót, a színház előterének lépcsőjén pedig nemzeti színű zászló alatt tartottak beszédeket, holott szemben fel voltak állítva a szerb gépfegyverek és ezek mellett a kirendelt katonaság. Igaz, a szerbeket senki sem ingerelte, de ők sem léptek fel a tüntetőkkel szemben. (Állítólag a franciák óvták őket, egy nem provokált beavatkozástól.)

Geml erre vonatkozólag a következőket írja: „Mikor február 22-én közölte Heegn főispánnal, hogy a városi tisztviselők sem vonhatták ki magukat a szolidaritás alól, féktelen dühbe gurult, szégyenletesnek mondotta, hogy a zsidó heccelőkre hallgatunk: a Néptanács бүдös volt a zsidóktól — mondotta, Sau-Juden, jüdische Sau wirtschaft — volt minden harmadik szava.

A Magyar Nemzeti Tanácsra azt mondta: Gassen Patriotizmus, Dummer Schovinizmus, a magyarokat következetesen „Magyaren”-nek nevezte. Kijelentette, hogy ha holnap fel nem vesszük a munkát, keresztül gázol rajtunk, egypár tanácsost elcsap és a lázítókkal irgalmatlanul bánik el. (Emlékiratok, 123. l.)

¹³ Az utóbb lefolytatott vizsgálatok állításait nem igazolták.

¹⁴ Tubán Tibor szerint: a D. M. N. T. elgondolása azért volt helyes, mert a temesvári munkásság minden értékesebb tagja Temesvár külvárosában

De nemcsak ebből a megmozdulásból tünt ki a polgárság felocsúdása, nemcsak abból, hogy a D. M. N. T. a vidéken is sikereket ért el a szervezkedés terén, de abból is, hogy Temesvárról a magyarság öt vezéregyénisége késznek nyilatkozott a május 8-án Aradon megalakult ellenforradalmi kormányban részt venni, sőt ennek a kormánynak létrejöttét tulajdonképpen temesváriak szorgalmazták.¹⁵

Feladatunkon kívül esik az Aradon megalakult és később Szegedre jutott ellenkormány és ebben a temesváriak működésének ismertetése. De megállapíthatjuk, hogy a Bánságban maradt tényezők ezzel a kormánnyal tárgyalást tulajdonképpen csak a tisztviselői eskü letételének kérdésében folytattak, mikoris részéről értékes nyilatkozatot szereztek.¹⁶ Egyébként működése hatástalan maradt a bánsági részekén épügy, mint gyakorlati jelentőségre nem emelkedhetett a megalkotott Temesvári Polgári Szövetség sem, hiszen a szerb megszállást a román államhatalom berendezkedése követte,

egy kis családi ház tulajdonosa volt. Így, amikor a háztulajdonosok figyelmét felhívták arra, hogy mindazok a terhek, amelyek a szocialista vezetés mellett halmozódnak, főleg a háztulajdonosokra hárulnak, az ilyen munkások is egyéni érkeiket veszélyeztetetteknek látták és így készségesen bekapcsolódtak a polgárok által megindított mozgalomba. A gyűlésen ugyan heves felszólalások hangzottak el, mégis a munkásság elfogadta azt a határozatot, amely szerint a munkásság csak létszámának megfelelő befolyást gyakorolhat a város vezetésére.

A magyarok közül a „Temesvári Polgári Szövetség“ vezetésébe többek között a következők jutottak: Fülöpp Béla dr., Hilt Lajos, Kabos Ármin, Lendvai Jenő, Légrády István, Márton Albert dr., Nemes József, Pogány Mihály, Rech K. Géza, Róna Ignác dr., Szappanos Gyula, Sztamorai János, Sztura Szilárd dr., Tubán Tibor.

¹⁵ Márton Albert előadása szerint: A bánsági, különösen a temesvári magyarság azon törekvése, hogy társadalmi érintkezés útján a Temesvárott székelő francia katonai parancsnokságok vezetőinél a magyar érdekek tekintetében megértést ébresszen, nem maradt siker nélkül. A társadalmi érintkezés rövidesen lehetővé tette, hogy Pálossy Dénes kereskedelmi tanár és Fall Endre internátusi igazgató emlékiratot adhattak át Gambetta tábornok francia parancsnoknak, amelyben arról igyekeztek meggyőzni a franciákat, hogy az Ausztriától függetlenített integráns Magyarország létezése francia politikai és elsősorban gazdasági érdek is. A D. M. N. T. vezetőségét a francia katonai rendőrség április végén arról értesítette, hogy Belgrádból Bartha Ábel és Augner István érkeznek, akik a francia parancsnokság megbízásából járnak el. Ugyanis egy magyar ellenkormány alakításáról van szó, a budapesti bolsevista kormány megdöntése céljából. Bartha és Augner a D. M. N. T. vezetőivel beküldött emlékiratuk következtében kívánják az érintkezést felvenni. Miután a nevezettekkel eszmecserezt folytattak a D. M. N. T. vezetői, Bartha és Augner Aradra utaztak és amikor visszajöttek, közölték, hogy az ellenkormány megalakulóban van és ebben a temesváriaknak is helyet biztosítanak. A kormány tagjai lettek: Fülöpp Béla, Gemeinhardt Márton, Korossy György, Pálossy Dénes és Tubán Tibor.

¹⁶ Lásd az „Állásvesztések. Repatriálások“ című részben gróf Károlyi Gyula, mint belügyminiszter 1919 június 7-ikén kelt, Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye alispánjához intézett leiratát.

amelynek első intézkedései szervezett magyar megmozdulást lehetetlenné tettek, az azonban kétségtelen, hogy rövidesen a szocialista munkásság befolyását is megtörték.

Május 29-én értesült Temesvár lakossága arról, hogy előző napon De Tournadre tábornok Krassó-Szörény vármegye közigazgatását a románoknak adta át. Ebből most már következtethetett arra, hogy hiába a szerbek minden erőfeszítése, Temesvár és vele együtt legalábbis Temes megye nagyrésze, szintén Romániához kerül. Természetesen arról, ami e tárgyban a nagyhatalmak béketanácskozásain folyt, senki sem tudott. Senki sem tudta, hogy már 1919 február 28-án a békekonferencia szakértői megállapodtak abban, hogy az angol javaslat szerint a Temesvár—báziási vasútvonal Romániához jut, senki sem tudta, hogy amikor a szerbek erről a bizottsági határozatról értesültek, azzal fenyegetőztek, hogy Románia ellen háborút indítanak és azt sem, hogy e kérdésben március 13-án újból tanácskozás folyt, amelyen a bizottság a valóban létrehozott határok mellett döntött és ezt a külügyminiszterek tanácsa május 23-án tudomásul vette.

De nemesak a Lugosról, illetőleg Krassó-Szörény vármegyéből érkező hírek, hanem a szerbek magatartásában beállott változás is igazolta ezt a feltevést. A szerb hatóságok május 6-án a kormányzóság épületéből elszállították az országos felmérési hivatal okmány- és levéltárát, 12-én a postahivatal legértékesebb bútorait és más berendezési tárgyait, 18-án a Vármegyeházáról vitték el az általuk feleslegesnek mondott irodabútorokat, 23-án megkezdték a kórházakból az ágyak és ágy-neműek elszállításán felül a laboratóriumi felszerelések elszállítását is és csak a franciák közbenjárására hagyták meg a legszükségesebb tárgyakat, 24-én megkezdték a barakok lebontását és azokat 30 kirendelt kocsin szállították el, 28-án — miután Gruits tábornok elutazott; — a hadtestparancsnokság bútorait vitték el, június 13-án a lovas-rendőrség 25 lovát, az összes nyergeket, szerszámokat és pokrócokat és ugyanezen a napon elkobozták az önkéntes mentőtársulatnak két teherautóját is. Június 16-án megkezdték a távbeszélő hálózatok és készülékek leszerelését, július 8-án a dohánygyár anyagának elszállítását és végül július 16. és 25. között elvitték a vajtermelő központ és a Temes-Bega-szabályozási Társulat egész berendezését, a fuvar-telep raktárából 6 vagon kukoricát, az állomásról az összes vagonokat, az uradalmakból és egyes földművelőktől a náluk talált lovakat, szarvasmarhákat és sertéseket. És végül a város vezetőitől kikényszerítettek négyszázharmincezer korona készpénzt, amelyet csak kék-bankjegyekben fogadtak el.

Szóval: nyole hét alatt a szerbek olyan fosztogatást vittek véghez, amilyennek szenvedő alanya a Bánság népe az utolsó török háború óta nem volt.

Július 25-én hagyta el a várost a szerb katonaság egy-része és 27-én az utolsó rész. De hogy emlékét felejthetetlenne tegye, minden elhagyott épületet tökéletesen megrongált, a katonák az ajtókat és ablakokat kitépték, az üvegeket betörték és össze-vissza lövöldözésekkel mondtak búcsút. A szerb parancsnok és Filipon Márton főispán ellenben búcsúzás nélkül hagyta el a kifosztott várost és vármegyét.

Lugoson, illetőleg Krassó-Szörény vármegyében, amidőn január 28-án a szerb megszálló csapatok helyébe franciák kerültek, a helyzet eleinte annyiban változott, hogy a város külső részein és a vármegyében több helyen ismét megindult a kevésbé védett tárgyak széthordása, ellopása, mert a megbotoztatás réme a szerbekkel elvonult; a románok pedig most már szabadabban adhattak érzelmeiknek kifejezést, nemzeti színeket viselhetek, gyakran párosítva ezeket a franciákkal.

A Temesváron február 21-én kitört általános sztrájk Lugoson is általános munkabeszüntetést eredményezett, itt is mindenki tüntetett a Temesváron megtörtént szerb impérium-átvétel ellen. A vonatközlekedés is szünetelt, az első ismét 23-án délben érkezett Temesvárról szerb katonai kísérettel úgy, hogy minden állomásnál a katonák szálltak le és állították be a váltókat, mert az egész vonat személyzete szintén sztrájkban állott.

A francia parancsnok a március 15-ike megünneplését korlátozottan bár, de megengedte. Nem volt kifogása az ellen, hogy a római katolikus templomban istentisztelet tartassék; ez idő alatt a tornyon a magyar zászló lengjen és a hívők a Himnuszt énekelhessék. Lugos város magyar közönsége, amelyhez tüntetőleg csatlakozott a német polgárság is, ez alkalommal vett búcsút a nemzeti színektől és daltól.

Lehet, hogy Lemoigne alezredes, a franciák parancsnoka azért volt ennyire engedékeny, mert már másnap távozott és helyébe a közismerten magyar-barát Farret tábornok került. Amíg aztán ez a tábornok parancsnokolt az általa március 31-én megalkotott „Lugos vármegyé“-ben, a magyaroknak kedvezés feltűnő volt. Ez a vármegye Krassó-Szörény vármegyének a szerbek által megszállott déli csücskén kívül eső egész területéből, továbbá a temesmegyei rékási és újaradi járásnak a franciák által megszállott részéből alakult. Farret tábornok Issekutz kormánybiztos-alispánnal a legszívélyesebb érintkezést tartotta fenn, vele végigutazta az egész új megyét és mindenütt az alispán kívánságainak megfelelő rendelkezéseket tett. De saját elhatározásából eltiltotta a románokat attól, hogy nemzeti színeiket mint zászlókat vagy kokárdákat használhassák. Ez a viselkedése érthetően bántotta a románság vezetőit, akik már jól tudták, hogy a világ hatalmasai nekik ítelték ezt a földet és csak hetek vagy napok kérdése lehet, hogy azt birtokukba vegyék. Ezért a maguk részéről mindent

elkövettek, hogy Farret „Lugos vármegye“ éléről elkerüljön, ami április 17-én meg is történt. Helyette a parancsnokságot ideiglenesen Vargos alezredes vette át, május 1-én pedig megérkezett De Tournadre tábornok, akinek hivatása lett, hogy a nagyhatalmak rendelkezéseit végrehajtsa: az államhatalmat a románoknak adja át.

C) A román államhatalom berendezkedése.

1919. május 26-án De Tournadre tábornok hivatalos átiratában közölte Issekutz Aurél Krassó-Szörény vármegye kormánybiztos-alispánjával, hogy Dobrin György dr.-t e vármegye prefektusává nevezték ki. Hogy kitől nyerte el ezt a tisztséget, azt a tábornok nem mondta meg.¹ Arra kérte az alispánt, keresse fel Dobrint és tárgyaljon vele az átadás, illetve az átvétel ügyében. Issekutz erre hajlandó nem volt, ő csak az esetben adja át a vármegye vezetését, ha a tábornok erre őt hivatalosan kényszeríti. Ugyane napon a románok vezetői jelölő értekezletet tartottak, amelyen azonban olyan heves nézeteltérések voltak, hogy a másnapra tervezett államhatalomátvétel 28-ára maradt. E napon 10 óra körül De Tournadre tábornok a Megyeházán lévő hivatalos helyiségébe kérette Issekutz alispánt. Itt már jelen volt Dobrin György dr. prefektus és titkára Bejan Virgil dr. A tábornok közölte az alispánnal, hogy hivatalát át kell adnia és miután az alispán kérésére a tábornok ezt a parancsát írásbafoglaltan is átadta, Issekutz távozott és hivatalos helyiségébe ment. Itt nemsokára megjelent Dobrin György dr., Baltescu János dr., Lupea Cornél dr., Prostean Miklós dr., Bejan Virgil dr., Vasilie Sándor dr. és Rusz csendőrnagy. Dobrin dr. román nyelven felhívta az alispánt hivatala átadására, hangsúlyozva, hogy amíg ez az aktus és a változott viszonyok őket a legnagyobb örömmel töltik el, megérti, hogy az alispánra és tisztikarára fájdalmasan hatnak. Megköszönte az alispánnak a közérdekben eddig kifejtett fáradozását és arra kérte, hogy ennek előmozdításában jövőre is támogassa. Az alispán magyar nyelven válaszolt. Hivatkozott a tábornok parancsára, amely őt a hatalom átadására kényszeríti.

¹ Abban a kiáltványban, amelyben Dobrin dr. az államhatalom átvételét bejelenti, a következők olvashatók: „Tudomásukra hozom, hogy a nagyszabeni Consiliul Dirigent Román — egyetértésben a dicsőséges bánáti megszálló francia hadsereg parancsnokával — kinevezett engem Caraş Severin vármegye és Timiş vármegye északi részéből alkotott francia zóna prefektusává, a mai napon átadva az impériumot és az összes ügyek vezetését“. Ebből a kiáltványból a francia cenzura az „impérium“ szót törölte és a lapok a proklamáció szövegében kénytelenek voltak nagy fekete folttal megjeleníteni az „impérium“ szó helyén. Egyébként Dobrin kiáltványa igen szép gondolatoktól áthatott volt, de sajnos, rövidesen kitudt, hogy ezeket még közvetlen környezetéből is sokan nem követik.

Dobrin Issekutznak Baltescu János dr. Lugos város polgármesterét mutatta be mint az új alispánt, aki arra kérte, vegyenek fel az egész aktusról román nyelvű jegyzőkönyvet. Ezt a kívánságot Issekutz nem teljesítette és így a románok a saját jegyzőkönyvükben megjegyezték, hogy Issekutz annak aláírását megtagadta.

Dobrin György a Megyeházáról a Városházára ment, ahol Willer József dr. főjegyzőtől, mint helyettes-polgármestertől kérte a hatalom átadását és helyezte a polgármesteri székbe Harambasa Jánost, a város főszámvevőjét. A rendőrkapitányi hivatalt Török Lajos adta át.

A délután folyamán egyes vállalkozó csoportok a magyar címereket szedték le, piszkolták be és dobták a Temesbe. Miután egyelőre csak a közigazgatás élére kerültek románok és az összes hivatalok átvételére csak némiképen alkalmas román egyének sem álltak rendelkezésre, az új államhatalom vezető tényezői arra törekedtek, hogy a régi tisztviselők a főnökök kivételével egyelőre helyükön maradjanak és I. Ferdinánd román királynak hűségesküt tegyenek. Hogy e tárgyban milyen eszmecserek folytak és megállapodások létesültek, ezt egy következő fejezetben ismertetjük.

„Lugos vármegye“ tisztikara az eskü le- vagy le nem tételére június 15. este 8 óráig kapott határidőt. A tisztviselők lényegesen nagyobb hányada az esküt megtagadta.

Az államhatalomnak a románok által történt átvétele érthetően nagy izgalmat keltett Temesváron a szerb megszálló csapatoknál és az általuk február 20-án a hatalom birtokába juttatott közegeknél. Ezek minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy a románoknak mentől több kellemetlenséget okozzanak, különösen a közellátás terén. Az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy a románok végül is megtorláshoz folyamodtak. Kostélynál elzárták a zsilipeket és nem engedtek a Temesből vizet a Begába, másrészt a nagytopolyi zsilip elzárásával elterelték a Bega vizét az Alsó-Temesbe, úgy, hogy Temesvár felé a Bega medrébe víz nem jutott. Ennek eredménye június 18-án reggel 8 órakor már mutatkozott abban, hogy Temesváron a villamosvasúti kocsik a nyílt pályán megálltak, mert a turbina nem szolgáltatott áramot. Nagy ijedelem keletkezett, hiszen ha az elzárás hosszabb ideig tart, a város világítás nélkül marad és a gyárakban megáll minden munka. Ezért nemcsak a szerb katonai tényezők, de Temesvár város vezetői is sürgősen panaszt emeltek a francia megszálló csapatok parancsnokainál, sőt Belgrádban a főhadiszálláson is, haladéktalanul intézkedést kérve. Ennek folyománya volt, hogy a zsilipeket június hó 21-én ismét megnyitották és így rövidesen a Begába kellő mennyiségű víz jutott. Ez az eset még mélyebbé ásta a szakadékot a románok és a szerbek között, amely még hosszú ideig fennmaradt.

Krassó-Szörény vármegyében és Temes megye hozzácsatolt részében az új román közigazgatás legnagyobb gondját a közellátás okozta, továbbá a személyi kérdések elintézése, mert a megyei közigazgatás átvétele után sor került az állami közigazgatás minden ágának átvételére is. Különösen a posta és a vasút személyzetének kicserélése bizonyult egyelőre lehetetlennek és ezért az utóbbiaktól egyelőre esküt sem követeltek. Nehézséget okozott a bíróságok átvétele is, mert a bírák legnagyobb része, így például a Czíkó János vezetése alatt álló karánsebesi törvényszék és járásbíróság minden bírója, sőt kezelő személyzetének minden tagja az idő előtt kért eskü le-tételét megtagadva, helyét elhagyta.

Ilyen körülmények között az új államhatalom első be-rendezésénél olyanok is álláshoz és ezzel hatalomhoz jutottak, akiknek megfelelő értelmi és erkölcsi minőségük nem volt és így a közérdeknek és az egyeseknek mérhetetlen károkat okoztak.²

Miután Temesvárról a szerb csapatok elvonultak, a július 28-án megjelenő hírlapokban Cosma Aurél dr. közhírré tette, hogy De Tournadre tábornok parancsára és a nagyszebeni Kormányszó Tanács javaslatára Temes és Torontál megye, valamint Temesvár város prefektusaként a közigazgatás vezetését átvette.

Mint Lugoson, úgy itt is a tényleges beiktatásnál a dél-előtt folyamán De Tournadre tábornok volt jelen. Cosma Aurél dr., az új prefektus úgy a megyén, mint a városnál fel-kérte a tisztviselőket: maradjanak mindannyian helyükön és folytassák munkájukat. Csak Zsivánovits Mihály dr.-t helyezte vissza eredeti állásába és főkapitánynak Stoica Sebastian fő-hadnagyot nevezte ki.

Az új kormányzat igen nehéz helyzetbe jutott. Hiszen például a Megyeházát annyira kifosztottnak találta, hogy a város polgármeste volt kénytelen szobáját a prefektus rendelkezésére bocsájtani. A hivatali eskü le- vagy le nem tételének kérdése egyelőre szóba nem került.

Augusztus 3-án Economu ezredes parancsnoksága alatt ünnepélyes fogadtatással Temesvárra is bevonult a román had-sereg és ezzel a Bánságnak a nagyhatalmak által meghatáro-zott részén az államhatalom átvétele befejezést nyert.

² E sorok írója 1918 november 1-től az államhatalom átvételének napjáig szoros együttműködésben volt Issekutz Aurél alispánnal. Ennek közléseiről és az eseményekről pontos naplót vezetett, amelybe bejegyezte a különböző fontosabb hirdetések és jegyzőkönyvek szövegét is. E naplója alapján a Lugoson megjelenő „Krassó-Szörényi Lapok”-ban folytatásosan összefoglaló ismertetést írt. Ez a kevésbé jelentőséges eseményeket is lerögzíti. (Lásd: Krassó-Szörényi Lapok“ 1922. évf. 88—104. és 1923. évf. 1—36. számokat.)

II. A magyar társadalom átalakulása.

A) A bánási magyar társadalom 1918-ig.

A török uralom által elpusztított magyar társadalom helyébe a Bánságban mindaddig új nem keletkezhetett, amíg azt a bécsi katonai, illetve kamarai hatóságok igazgatták. De amikor Mária Terézia 1779-ben itt ismét vármegyéket létesített, adva voltak az új magyar társadalom keletkezésének alapfeltételei.

E vármegyék tisztségeinek betöltéséhez nemességre volt szükség. Az első nemes tisztviselők az ország legkülönbözőbb részeiből kerültek ide, főleg az elszegényedett nemesi családok sarjaiból. A megyei rendszer bevezetésének egyik különös oka az volt, hogy a bécsi kamara a visszahódított terület kincstári birtokait igen nehezen értékesíthette, amiért is mindenütt közhírré tették, hogy akik a Bánságban kincstári birtokokat vesznek, az ilyen vételek kapcsán magyar nemességet is szerezhettek. A XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben jöttek ide azok a vagyonos magyar, német, görög, örmény, román, szerb, macedón családok, amelyek itt új birtokos-nemesi osztályt létesítettek, ezek tagjai rövidesen a megyei közigazgatásban is elfoglalták a gazdasági súlyuknak és műveltségüknek megfelelő helyet. Ennek az új nemességnek jelentékeny része tehát nem volt magyar eredetű, és hogy mégis néhány évtized alatt legnagyobb része magyarrá lett, annak különböző társadalompolitikai okai voltak.

Az új-nemesek a nemesi előjogokért épp úgy vagy talán méginkább síkra szállottak, mint azok, akik már régóta rendelkeztek nemesi jogokkal. Amikor azután az 1790. évi országgyűlés után az egész magyar nemesi társadalmat fokozatosan áthatja a nemzeti gondolat és ennek érdekében a magyar nyelv jogainak fokozott érvényesítése, akkor ez a nem magyar eredetű nemesi társadalom is síkra száll a magyar nemzeti gondolat és a magyar nyelv jogaiért, sokszor olyanok is követelik megyei határozatokban a magyar nyelv érvényesülését, akik maguk magyarul is alig tudnak.

Ez az egységes nemesi közszellem még csak erősbbödött a családi kötelékek révén, amelyek a magyarok és a nem magyarok közt létesültek. Ámde a családi kötelékek csakhamar

egy új elemet is fűztek ehhez az immár magyar nemzeti jellegű társadalomhoz. Amint ismeretes, már a Bánság betelepítésének elején, még Mercy gróf kormányzásának idején Bécsből, Laidachból, Tirolból, Cseh- és Szászországok különböző vidékeiről kellő műveltségű iparoselem került a Bánságba. Ennek tagjai rövidesen tekintélyes vagyona tettek szert és ez, valamint műveltségük a társadalmi kapillaritás elve alapján arra készítette őket, hogy összeházasodással a magyar nemesi társadalomba jutni igyekezzenek. És valóban, a XIX. század első felében már alig akadt a Bánságban olyan nemesi család, amelynek tagjai között ne találánk ez iparoscsaládok soraiból feleséget vagy menyet. A családi kötelék aztán azt a magyar nemzeti szellemet, amely a nemesi társadalomban már egyetemessé vált, tovább juttatta a polgári elemek közé. Ennek folyamánaképpen látjuk, hogy mikor 1848—49-ben a magyar szabadságharc folyik, amelyben már nem a nemesi előjogokért, hanem kizárólag a magyar nemzeti jogokért folyt a küzdelem, akkor ez a bánsági német polgári elem is teljes lelkesedéssel a magyarság ügye mellé áll. Ez a heroikus küzdelem aztán végérvényesen összeolvasztotta a városi német polgári elemet az immár kiváltságaitól megfosztott magyar nemesi társadalommal.

Az 1867-től 1918-ig eltelt félévszázad volt tulajdonképpen a teljesnek nevezhető magyar impérium korszaka. Ebben az időszakban a Bánságba került magyar közhivatalnokok révén nyert hatalmas erősödést a magyar középosztály, mely az aránylag nem nagyszámú nagy- és középbirtokos család mellett, a legöntudatosabb hordozója volt a magyar nemzeti gondolatnak s amelynek léte és működése tette 1867-től 1918-ig magyar jellegűvé a bánsági társadalom felsőbb rétegeit.

A magyar falusi nép, a magyar parasztság számos szép, virágzó falut alkotott, de arányszáma a román, német és szerb lakossághoz viszonyítva jelentékenyen nem volt nevezhető. (E magyar falvak kialakulásáról részletesebben szólunk a telepésekről írott fejezetben.) Mellettük a nagy- és középbirtokok magyar cselédnépe, béresei, számszerűleg elég tekintélyes, de gazdaságilag erősen függő helyzetben lévő, meglehetősen iskolázatlan réteget alkottak, amely létezésével emelte ugyan a magyarság létszámát, de tagjai mint gazdasági és kulturális egyedek igen keveset számítottak.

Magyar szempontból két idegen fajú, de érzelmileg a magyarsághoz ebben az időszakban egészen közelálló elem tölt be fontos szerepet: a magyar érzelmű, vezető rétegeiben szinte teljesen elmagyarosodott falusi svábság és a magát majdnem teljes létszámában magyarnak valló zsidóság. E két réteg kezdetben részleges, majd mind nagyobb mértékű elszakadása az államhatalom változás után, volt a bánsági magyarság első érzékeny vesztesége.

A világháborút követő októberi forradalom előtt a Bánság városainak polgári rétegei a románok és részben a szerbek kivételével még szinte egységesen magyarnak vallották magukat. Nem volt akkor még a mai értelemben vett nemzeti öntudatuk a bánsági sváboknak. Hogy miért nem, erre nézve talán magyarázatot nyújt Metzger Márton dr. prépost, a bánsági svábság egyik kiváló fiának megállapítása, aki a „Magyar Kisebbség“-ben¹ ezeket írja: „A teljes polgári egyenlőség, a faji, vallási és tradicionális szokások böles megbeesülése, a hazájuk javát komolyan akaró magyar állampolgárok őszinte szeretete, a hivatalok betöltésénél teljes egyenlőség eredményezte azt, hogy Magyarországon magyar érzésű volt minden valamirevaló sváb“.

Hogy a zsidóság a Bánságban is a magyar nemzeti gondolat hordozója lett, az főleg annak az általános szabadelvű politikának tulajdonítható, amely a svábság egyik legnagyobb fiának Wekerle Sándornak kormánya alatt, a zsidósággal szemben is olyan tökéletesen érvényesült, az egyenjogosítás törvénybe iktatása által.

B) A nemzetköziség hatása.

1918. október 31-ével a Bánság fővárosában is a szociáldemokrata munkásság kezébe került az államhatalom. Ama rövid idő alatt, amíg ezt ténylegesen gyakorolta, nemkülönben az átmeneti szerb, illetve francia megszállás idején, a munkásság magyarajkú rétegei is erősen eltávolodtak a magyar nemzeti gondolatától, melynek egyébként sem voltak soha öntudatos hordozói és a magyarországi események, főleg az 1919. március 21-én kikiáltott proletár-diktatúra hatása alatt, még inkább nemzetközi irányban fejlődött életfelfogásuk. Így lassanként egészen szembe kerültek a magyar polgári osztályokkal, ezek tagjaival minden közösséget megtagadtak, ha csak nem helyezkedtek az ő nemzetközi álláspontjukra, amire számos meglepő példa is akadt. Az októberi forradalomtól a magyarországi kommün bukásáig terjedő időben a Bánságban is — hogy úgy mondjuk — divattá vált a szocialista alapon történő szervezkedés oly körökben is, amelyek eredetileg az erőteljes magyar nemzeti gondolatnak voltak képviselői. A közhivatalnokok szocialista alapon szakszervezetekben tömörültek, az újságíró-társadalom szervezete csatlakozott a szociáldemokrata párthoz és a nemzetköziség minden vonalon károsan érezte hatását e nagy történelmi fordulat idején, ezzel hozzájárulva a bánsági magyar társadalom szétmorzsolódásához.

A magyar proletár-diktatúra bukása meghozta ugyan a polgári elemek kiábrándulását és gyors visszakanyarodását

¹ 1923. évi (II.) 1. kötet 224. oldal.

a nemzeti alapra, azonban a mind szélsőbb baloldalra sodródó ipari munkásság már nem tudott megállni, — és amint mindenütt történni szokott, — a régi mérsékeltbb vezetőket félretolta, fokozatosan itt is kommunista alapra csúszott, aminek vége azután a román államhatalom beavatkozására általános nagy letörés lett. De közben, az ipari munkásság jelentékeny része — legalább egy időre — elvesztett a magyar gondolat számára, sőt vezetői hatása alatt nem egyszer azzal szemben ellenségesen lépett fel. Hosszú éveknek kellett eltelniök, amíg a magyar ipari munkásság egyes tagjai egyénenként részt kezdtek venni a magyar nemzeti kisebbségi mozgalmakban, hogy ennek ők is erőt adjanak. A magyarajkú ipari munkásságnak a nemzetköziség mákonyából való felébredése és legalább egyrészében a nemzeti alapra való helyezkedésére idő kellett, de éppen a magyarság legnehezebb napjaiban (1918—1920) távol állása a magyarság egységén érzékeny rést ütött.

Véglegesen elvesztette a bánási magyarság az átmenetnek ezen éveiben régebbi hű fegyvertársait, a bánási svábok nagy részét és megindult leválási folyamata cionista alapon a bánási magyarajkú zsidóságnak is.

Mindkét folyamatnak logikus történeti okai voltak.

C) A svábság leválása.

A svábság magatartását, a magyarságtól való leválásának okát legjobban a sváb eredetű nagy magyar írónak, Herczeg Ferencnek szinte látónoki erővel rendelkező egyik politikai nyilatkozatából érthetjük meg, amely 1918. március 12-én hangzott el a magyar Képviselőház választójogi bizottságának ülésén.¹

Herczeg ebben részletesen ismertette azt a világtörténeti folyamatot, amelyet az osztrák kormányzat indított meg 1848-ban a Voivodina létesítésével, amikor is ezzel a svábságot kiszolgáltatta a nála sokkal műveletlenebb szerbeknek.

„Ausztia akkor karddal és puskatussal verte a svábok fejébe, hogy itt, ebben az országban a rendnek, a biztonságnak és a haladásnak csak egy óra van: — a magyarság. . . A svábok levonták a véres leckéből a tanulságot és átpártoltak az osztrák császár hűségéből a magyar királyhoz.

Más nemzetiségeknél is vannak megbízható rétegek, főleg a vagyonosabb és idősebb gazdák körében. Ők hívek a magyarsághoz, de — ezt tessék jól megjegyezni! — addig lesznek hívek, amíg a magyarság hű lesz önmagához, egy nappal sem tovább. Amíg minden magyar ember szolidáris a nemzetiségi kérdésben, amíg az állami egységet nem engedjük vita és alkú tárgyává tenni, amíg él a magyar fajban az a szívós, impozáns, mindég harcrakész és semmi áldozattól vissza nem rettenő akarat, amely ezer esztendeig összefogta ezt az országot.

¹ Csizmazia—Jakabffy: A választójogi bizottsági tárgyalása. Budapest, 1918. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t.

*Kommunista
alapra csúszott
az ipari munkásság*

Amint ez az akaraterő egyszer puhulni és mállani kezd, amint egyszer alkudozni és okoskodni kezd: széthull a vasabroncs. Ha a magyarság egyszer maga is nemzetiséggé lesz a nemzetiségek között és többé nem államalkotó és államfenntartó nemzet, ha a magyarság nem lesz többé maga Magyarország, akkor önök, t. urak, t. magyar urak bámulni és szörnyűködni fognak, mert látni fogják, hogy emberek, családok, egész vidékek, melyekről azt hitték, szímmagyarok, egyszerre csak arra ébrednek, hogy ők tulajdonképpen más vérből eredtek, nem magyarok. A bánási sváb ma meghal a magyar szupremáciáért. De ha egyszer magyar pártok, magyar politikusok vezetése alatt megkezdik az állami egység likvidálását, akkor a németek becsapottaknak és cserbenhagyottaknak érzik magukat; ha pedig a velük rivalizáló bánási szerbek és románok az ő kárukra érvényesülni tudnak, akkor nincs az a földi hatalom, amely a svábokat vissza tudná tartani attól, hogy maguk is nemzetiségi alakpon ne szervezkedjenek és hogy részt ne kérjenek a lakmározásból, amely az egységes magyar állam költségén folyik.“

Herczeg Ferenc döbbenetes jóslata beteljesedett. A bánási svábok 1918. október 31. után, eleinte tartózkodóan, de később mindig mohóbban résztvettek a bejelentett lakmározáson.

A magyarság sokáig értetlenül, sőt „szörnyűködve“ szemlélte a nagyarányú „elpártolást“, a visszanémetesedési folyamatot. Ma már, történeti távlatból szemlélve az eseményeket, sok mindent megért, amit annakidején meglepőnek tartott. Pedig a sváboknak úgy előbbi, mint a hatalomváltozás után bekövetkezett magatartása egyszerűen annak a sváb pszihének folyományá, amelyről Schmelzer Ferenc dr. temesvári ügyvéd, aki jelenleg is szerepet tölt be a német nemzeti mozgalomban és mint egy falusi sváb tanító fia ezt jól megismerhette, 1919. áprilisában a következőket írta:²

*ahy hanc,
ahy jötiny*

„Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül, hogy elvitatni lehetne tőle a fogékonyságot a magasabb eszmék iránt is. Az az érzésem, hogy a sváboknál teljesen kifejezésre jutnak a történelmi materializmus törvényei. A valóságban élnek és a kézzelfoghatóért; az idealizmus, mint minden ideológiai jelenség, náluk csak másodlagos valami. (Ez egyébként nem sváb specialitás, hanem általános germán jelenség.)“

Ezután Schmelzer megállapítja, hogy ezzel szemben a szlávok; magyarok és déli népek idealisták, majd így folytatja:

„A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja; a költő, az író, a festő, a zenész, stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népével szemben egoista: erőit és tehetségét idegen nemzet szolgálatába állítja, személyi előnyökért.“

E tétele bizonyítására hivatkozik Herczeg Ferenc, Hubay Jenő, Erkel Ferenc, Baróthy, Szentgyörgyi szobrász példáira, majd a svábságnak a magyarsághoz való viszonyát a következőképp vázolja:

² Schwäbische Volkspresse, 1919 április 2., 3., 4., 5. számaiban.

„A magyarok igazságos ügye okozta, hogy 1848-ban a magyarok mellé álltak a svábok. Általános rokonszenv keletkezett a magyarok iránt. Kossuth seregeiben igen sok sváb szolgált, elvégre ő volt az, aki a huszonötöt levette a parasztról.

A sváb mindég szeretett idegen nyelveket tanulni, ebben előnyt látott, így a magyar nyelvvel sem tett kivételt. Mivel a magyar nyelvet az urak nyelvének tekintette, társadalmi emelkedést látott abban, ha gyermeke magyarul megtanult. Ezért igen sokan cserébe adták gyermekeiket magyar vidékekre. A magyar vidékekről hazatérő gyermekek önkéntelen terjesztői lettek a magyarosításnak. Idővel a magyar középiskolák már magas színvonalra emelkedtek, a sváb szívesen tanult ezekben, később szelid kormánynyomás is érezhetővé vált, amivel szemben a svábság érzéketlenséget tanusított, nem törődött vele sokan még örültek is, hogy így kevesebb költség lesz az iskoláztatással, nem kell idegen helyekre küldeni a gyermekeket otthon is tanulhatnak magyarul. (A románoknál, szászoknál és szerbeknél — fejlettebb nemzeti öntudatuk mellett — ez nem ment ilyen könnyen.)

Mi, svábok, túrtük ezt, egyrészt az említett lélektani okokból, másrészt a már említett anyagi okokból. Még Apponyi iskolapolitikája ellen is csak egyes hangok emelkedtek, a svábok megelégedéssel adták meg magukat sorsuknak, már azért is, mert az iskolák államosításával levettek róluk bizonyos terheket, továbbá azért, mert a magyarosítással hallgatólagosan egyetértettek.“ 3.).

A tanulmány szerint 1918. előtt a svábok egyáltalán nem igényeltek német gimnáziumokat. Aki kulturális hivatást érzett magában, magyar középiskolákba ment. Az ilyenekkel aztán könnyű dolguk volt a nagyon is nemzeti szellemű piaristáknak, akik között igen sok sváb eredetű is akadt.

„Itt válaszolni szeretnék arra a kérdésre is — folytatja Schmelzer — vajjon a magyar kormányzatnak eljárását velünk szemben lehet-e bűnösnek, erkölcsstelennek bélyegezni? Megítélésem szerint aligha! Az akkori korszellem követelte ezt így. Ez volt a politikai divat mindenütt, mi svábok pedig ezzel egyetértettünk... A frontok összeomlásával nálunk is megsemmisült a magyar nemzeti állam gondolata. Egyetlen helyes — mondjuk így — időszerű eszme a Wilson-elv, a népek örendelkezési joga lett. Bennünket, svábokat, sem hagyhatott az új korszellem érintetlenül, nekünk is alkalmazkodnunk kellett ehhez, nekünk is át kellett magunkat gyúrnunk, mert nekünk is megvan a jogunk, hogy magunk fölött határozzunk és ezzel a jogunkkal a jövőben kiadósan élni akarunk.“

Ha e megállapításokhoz hozzávesszük még a Sváb Nemzeti Tanács első elnökének, Striegl József tanárnak a „Temesvarer Zeitung“ 1918. november 20-án és 22-én kelt számaiban írt vallomásait, tiszta képet nyerhetünk a bánsági svábok lelkében lejátszódott nagy változásról.

„Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomás okozták, hogy mi, németek, kiváltképp pedik a mi sváb intelligenciánk nagy-

³ Nemesak hallgatólag, hanem kifejezetten is. Ennek legjobb bizonyítéka az a beszéd, amelyet Blaskovits Ferenc, a nemrég elhunyt nagyprépost, mindhaláláig a svábság egyik vezéregyénisége, 1899 március 17-ikén a magyar Képviseletében elmondott.

*Wilsoni elvek
rombolsák*

résben felszívódott a magyarságba. Sőt némelyik közülünk papább volt a papánál és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsköcs magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpámat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek kebelében nem aludt ki minden érzés népe iránt, újraorientálódnia kell és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak vallania. Az anyanyelv jogát érinthetetlen talapzatra kell emelni és minden magyarországi németet egy táborba vezetni. Csak egyesült erővel, szigorú nemzeti öntudattal tudjuk népiségünket megmenteni. Magától értedően ennek a nemzeti öntudatnak nem szabad érintenie a hazához való tartozás tudatát és hűségét."

A bánági svábság új célkitűzéseiről még a következőket írta:

„Ami a kulturális kérdéseket illeti, nemcsak német népiskolákat, hanem német szak- és középiskolákat is igényelnünk kell. Német középiskolák nélkül nem tudunk német értelmiséget nevelni. Német középiskolák hiányában a svábságból előtörő értelmiségnek el kellett nemzetlenednie. Az elnemzetlenedés és elidegenedés következménye volt, hogy népünk saját vezetők nélkül állott és így játékszere lett a dzsentrinek és arisztokráciának. A mi népünk eszmény nélküli néppé lett és ezáltal erősen anyagias színezetet kapott. Anyagi önzés volt célja minden egyéni tevékenységének, ami megakadályozott minden együttműködést. Nem voltak közös céljaink.“

*Szafte
a politikai
talál
matricák
alany*

A sváb lelkek egy részénél a nagy átfordulás már a forradalom napjaiban, nagyobb részénél csak később ment végbe.

A „Schwäbische Volkspresse“ első száma, mely 1919. február 18-án jelent meg, érdekes visszaemlékezéssel kezdte első cikkét, amely erről kellőképpen tájékoztat:

„Igy kezdődött: A forradalom lázas napjaiban történt, 1918. végén. A tiszteket egy gyűlésen felmentették esküjük alól, de ők nem siettek haza, hanem újból tömörültek, természetesen többé nem egy császári és királyi hadsereggé. A tömegből kiáltások hallatszottak: Román tisztek! Szerb tisztek! Magyar tisztek!... És már csoportok képződtek, amelyek anélkül, hogy esküt tettek volna, élénkebben tudatában voltak összetartozandóságuknak, mint valaha is azelőtt. Csak egy kis csoport állt még ott habozva... A bizonytalanságnak egy dörgő hang vetett véget, amely a már széteszlő tömeg fölött harsogott: Sváb tisztek!...“

Valóban így kezdődött. 1918. október 31-én megalakult a sváb katonai tanács, három nappal később a Sváb Nemzeti Tanács is a Vigadóban megtartott nagygyűlésen, amelyen Muth Gáspár elnökölt.

A szónokok közül Striegl József tanár hangoztatta, hogy mindenki tekintse lezártnak a multat és álljon e nehéz időken a sváb nép, az anyanyelv és kultúra szolgálatába. Blaskovits Ferenc kanonok bejelentette a népgyűlésnek, hogy a sváb értelmiség már megnyilatkozott Magyarország integritása mellett és ennek politikai egységét kívánja, minden nemzeti-ség teljes kulturális szabadságának feltétele mellett. A közgyűlés a bejelentést nagy lelkesedéssel tudomásul vette.

A Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) vezetői névszerint nem Muth és Blaskovits lettek, azonban annak tényleges irányítói ők voltak. Az ő munkájuk eredménye, hogy a fokozatosan nemzeti öntudatra ébredt svábság néhány hónap alatt nemzetté fejlődött és megalkotta a maga politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági szervezetét.

Muth és Blaskovits, akik mindketten a régi magyar függetlenségi és 48-as párt tagjai voltak, eleinte a magyarság iránt barátságos szellemben, Magyarország felé orientálódással vezették a sváb népet. Ámde, amint a külpolitikai események mindegyre bizonyosabbá tették, hogy Magyarország elvesztette a Bánságot és az vagy Jugoszláviához, vagy Romániához kerül, vagy ezek között felosztják, mind nagyobb mértékben csökkent a bánsági sváb vezetőkben a magyar-rokonszenv, hogy azután a békeszerződés határozatainak ismeretében és a román államhatalom bevezetése után, helyt adjon a kizárólag öncélú, magyar szempontokkal már egyáltalában nem törődő, sőt azokat gyakran keresztező sváb nemzeti politikának. Amint ismeretes, az októberi forradalom után Budapesten két német nemzeti tanács alakult, az egyik vezetője Bleyer Jakab lett és ez azért küzdött, hogy a németiséget mindenütt megtartsa a magyar hazához való hűségben, a másik Brandsch Rudolf elnöklete alatt, a magyarok szomorú világpolitikai helyzetének ismeretében arra törekedett, hogy a románság jóindulatát mielőbb elnyerje és tőle mentől több előnyt szerezzen. Az első irányzat a törvényességet tartotta szem előtt és az érzelmekre épített, a második a célszerűséget. Mindkét irányzatnak voltak hívei a bánsági Sváb Nemzeti Tanácsban. Azok, akik régebben magyar hazafiaknak számítottak, Muth, Blaskovits és híveik, a Bleyer-féle irányzattal rokonszenveztek, azok pedig, akik már 1907-ben az úgynevezett Német Néppárt hívei lettek és a háború előtt a németországi Alldeutscher Verband irányítása szerint működtek, Brandsch álláspontjához közeledtek. Az első irányzat eleinte az egész nagy tömeg bizalmával rendelkezett, a második a szászoktól nyert irányítást és támogatást.

Az a körülmény, hogy már 1918 decemberében Magyarországgal az érintkezés lehetősége megszakadt, erősíteni kezdte a második irányzatot, amelynek élére Röser János került.

1918. december 8-án a szerb megszálló csapatok engedélyével Muth és Blaskovits hívei nagyszabású népgyűlést tartottak, amely egyhangúlag elfogadta a Muth által szerkesztett ama kiáltványt, amely a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseit tartalmazta és amelynek kétségtelenül hatása volt az 1919. évi VI. számú magyar néptörvény megalkotására, akik a nemzetiségi kérdéseket gyökeresen megoldani, a nemzetiségek részére kultúraautonómiát biztosítani igyekeztek.

Ennek a törvénynek sürgős megalkotását Muthék is sürgették, ennek érdekében járt Muth emlékiratával Budapesten Hollinger Péter. Valószínűleg ezért is, Temesváron a másik csoport részéről heves támadás indult Muth és társai ellen. Ennek a csoportnak tagjai, Orendi-Homenau, Kopony, Möller a szász érdekcsoporthoz tartoztak. Vagy kizárólag, vagy részben szász intézmények anyagi eszközeivel rendelkeztek (Raiffeisen, Agricola, Hermannstätter Sparkassa).

Azt a harcot, amely a két sváb csoport között keletkezett és mindig élesebbé vált, hatásosan ecsetelik Muth Gáspárnak a „Schwäbische Volkspresse“ 1919 május 21, 22, 23. és 24-én kelt számaiban írt cikkei, amelyekben többek között ezeket olvashatjuk:

„A radikális mozgalomnak és annak harci szervének (Deutsche Wacht) vezetői szászok (Orendi, Kopony, Möller), a többiek vagy kizárólag, vagy részben szász pénzügyintézeteknél vagy vállalatoknál (Raiffeisen, Agricola, Hermannstätter Sparkassa) elhelyezetten tartoznak ehhez az érdekkörhöz. Az új harci-szerv pénzügyi megalapozása szász pénzzel történt. (Röser az Agricolában üzlettársa Brandschnak.) A szászok hiába igyekeztek bennünket, svábokat, a román orientáció számára megnyerni. Szász módszer: szidni a 48-asokat, a sváb papokat és tanítókat, hogy Romániához csatoljanak mentől több svábot.“

„A Temesvár-józsefvárosi német-sváb klub (Orendi-klub) sváb mulatságot rendezett, ahol sok valcer, léndler és négyes után a jelenlevők egy része csárdást is kívánt. Néhány pángermán rendező, a vendégek kínos meglepetésére ez ellen hangosan, lármásan óvást emelt. A mulatság színhelye a birodalmi színekkel (fekete arany-vörös) volt feldíszítve, a sváb színeket (zöld-fehér) tüntető mód mellőzték. Már a következő nap elterjedt a klub-rendezők kihívó magatartásának híre és nemcsak a magyarok, hanem különösen német körökben izgatottan tárgyalták az eseményeket. Bennünket saját embereink vontak felelősségre, vajjon szolidárisak vagyunk-e az ilyen eljárással? Vajjon ez-e az alaphangja az új sváb mozgalomnak?

Nemsokára ezután a hirdetőoszlopokon plakátok jelentek meg, amelyeknek gyűlölködő, kihívó hangja a magyarok ellen, még jobban felizgatta a kedélyeket.

Azután életreihívták a „Deutsche Wacht“-ot. Ennek hasábjain naponta bizonyítékot szolgáltatnak nekünk arról, hogy milyen türelmetlen, sértő hangon kezeltetnek a magyar rokonszenv és annak „buta kreatúrái“. Ez az eljárás, ez az ízléstelen hang, ezek a tiszteltlenségek nekünk csak árthatnak, de semmi esetre sem használhatnak. Ezeket mi a leghatározottabban visszautasítjuk és elítéljük. Ez lehet szász vagy porosz modor, de semmi esetre sem sváb. Ezekből támadtak köztünk az egyenlenségek. Mi, svábok, kétszáz év óta ebben a hazában a magyarsággal megosztottunk örömet és bánatot, — és most, amikor ez a szerencsétlen nemzet szétmarcangolva lent fekszik, most, most legyen részünk abban a szegényletes, csúnya szerepben, hogy éppen mi, mint ahogy bizonyos urak a mi zászlónk alatt cselekszik, naponta belerúgunk a haldokló oroszánba?“

Amikor Muth ezeket a sorokat írta, Magyarországon Kun Béla véres uralma tombolt.

Ugyanazon lapszámából arról értesülünk, hogy a „Deutsche Wacht“ érdekcsoportja több mint egy millió koronáért megvásárolta a Temesvár-józsefvárosi Horgony-palotát, valamint 190.000 koronáért a Horgony-kávéházat, amelyből német sör-

csarnokot készít. A radikális németeknek tehát valóban bőven akadt pénzük, futott belőle a magyarelles propagandára is...

De folytassuk idézeteinket Muth cikkeiből:

„Amíg a szászok a magyarországi német blokkot nem hagyták el, addig egység volt köztünk. Amikor a szászok Románia mellett megnyilatkoztak, megkezdődött a tervszerű, rendszeres aknamunka a Sváb Tanács egysége ellen. Brandsch Rudolf, szász vezető, többször megkísérelte, hogy a svábokat is belevigye a Románia mellett való állásfoglalásra. Kísérletei meghiusultak a Sváb Tanácsnak az integritás kérdésében tanusított egyértelmű, kitartó állásfoglalásán. Brandsch azonban ebbe nem nyugodott bele. Neki itt Temesváron is megvoltak szász testvérei, akik politikailag iskolázottak és szívósabb természetűek. Ezek az urak most megkezdték a kulisszák mögött, majd a zoldasztalnál, nem sokára pedig a nyilvánosság előtt is az egyetlenkedést. Igen jól tudták, hogy az integritás kérdését csak úgy tudják aláásní, ha először magyargyűlöletre hangolnak, azután pedig az „El Magyarországtól!“ jelszót hirdetik. Egyszerre nem volt nekik elég német a „Schwäbische Volkspresse“. Pénzüik volt és hirtelen előállott a „Deutsche Wacht“ című sajtóórgánom és vele együtt a kíméletlen harc a magyarság és a sorok között az anyaország ellen is.“

„A radikális irányzat, szász irányzat, Allddeutsch színezettel. A sváb befolyás mindenestre a legkisebb benne.“

„Mi a különbség köztünk és a radikálisok között?”

Röviden összefoglalva: Mi egyetértést akarunk más nemzetekkel, ők harcot akarnak, legalábbis a magyarokkal. Mi egységet akarunk magunk között, ők azt hirdetik, hogy az egység csak gyengefejúeknek való. Mi békés sváb otthon akarunk a saját országunkban, nekik „Deutschland über Alles“ kell. Az ország, amelyben mi élünk és meghalunk, nekünk a hazánk, nekik csupán csak települési terület. Mi magunk akarjuk a mi sváb nemzeti sajátosságainkat ápolni, ők Nagynémetországba szerelmesek. Mi tiszta svábok vagyunk, ők szász Allddeutschok. Mi sváb eszközökkel alapítottuk meg a Schwäbische Volkspresse-t,⁴ ők szász segítséggel a Deutsche Wacht-ot.

Ezekből az idézetekből látható, hogy a harc ugyancsak kiélesedett a magyar-barát, mérsékelt svábok és a magyartgyűlölő radikálisok között. És ez nemcsak Temesváron, de a Bánság más részein is így volt.

Először lugosi és karánsebesi kis hetilapocskák⁵ kezdték a támadásokat Muthék ellen, amelyekről a „Temesvári Hirlap“ 1919. március 20-án megjelent száma, nyilván Muth sugalmazására, aki annakidején e lap egyik alapítója volt, a következőket írta:

„Lugosi és karánsebesi kis német hetilapocskák az utóbbi időben hasábjaik közt rendszeresen helyeznek el rejtett aknákat a Bánáti Sváb Nemzeti Ta-

⁴ Steiner Ferenc v. képviselő harminc évfolyamot betöltött lapja, a „Süd-ungarische Reform“ 1919. február 17-től jelent meg „Schwäbische Volkspresse“ címen. Kezdetben zárjelben régi nevét is használta. Ez a lap hatalmas erejű orgánuma lett a sváb nemzeti törekvéseknek. Később címét „Banater Deutsche Zeitung“-ra változtatta és e név alatt ma is a legtekintélyesebb bánági német lap.

⁵ Főleg az Anwender Henrik szerkesztésében megjelenő „Lugoscher Zeitung.“

nács ellen. Önként felvetődik a kérdés: milyen okokra vezethető ez vissza? Nem lehet a Bánáti Nemzeti Tanácsot azzal vádolni, hogy nem képviselné a svábság autonóm jogait, hiszen a délvidéki svábságnak december 8 án megtartott nemzetgyűlésén hozott manifesztuma, amelyet a Bánsági Nemzeti Tanács javaslatára fogadtak el, képezte a német autonómiáról szóló néptörvény alapját.

A lugosi és karánsebesi lapocskák aknamunkájának bizonyára más ok van, mégpedig nagyon kézenfekvő oka. Mindenki tudja, hiszen a lapok is megírták, hogy az elmúlt hetekben Temesvárott járt Brandsch Rudolf, a szász agitátor. Nem nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy Brandsch miért járt itt. A Sváb Nemzeti Tanácsal érintkezést keresett, nyilvánvalóan azért, hogy annak kebelében Románia érdekében propagandát csináljon. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, mert a Sváb Nemzeti Tanács a történet után Brandschot nem fogadta. Brandsch a temesvári kudarc után járt Lugoson és Karánsebesen is és ott talált kapcsolatot egy egy hetilappal. Ugyanakkor Karánsebesen új német-nyelvű hetilap indult meg, amely a román propagandát harangozta be vezető helyen.

A helyzet világos: Brandsch úr a Bánságban is megindította a Románia érdekében való propagandát. Nagyon csodálatos, hogy egy helybeli nagy német lap (Temesvarer Zeitung) átvette a Lugoscher Zeitung egyik ilyen rejtett aknát tartalmazó cikkét. Ezeknek a cikkeknek az a céljuk, hogy a sváb-németet a maga határozott és következetes álláspontjában és vezetői iránti bizalmában megígassák. Ezek a cikkek a magyarság és a svábság közötti hagyományos testvéri egyetértést akarják megbolygatni. Temesváron is észlelünk Brandsch féle kísérleteket. Az illető egyének, akik nem svábok, hanem szászok, ismeretesek és a Sváb Nemzeti Tanács csak azért nem leplezi le őket, mert várni akar: Vajjon meddig terjed még bátorságuk alávaló munkájuk folytatásában. Ezek az emberek azt hirdetik, hogy a németeknek és sváboknak bárki mással is inkább kell együtt-menniök, mint a magyarokkal. Hamarosan be fog azonban következni lelepleztetésük és bizonyos, hogy a dolgokat mindenkor józanul megítélő svábság undorral fog tőlük elfordulni.“

Természetszerűen a németek között dúló küzdelem a magyarokat igen közelről érdekelte, hiszen — amint az előadottakból látjuk — ennek fő oka az volt: milyen viszonyban maradjanak velük.

Érthető, hogy a magyarok rokonszenve a Muth vezetése alatt állók felé fordult, és mint a többségben lévő svábok vezérért, szívesen követte Muthot olyan megnyilatkozásainál, amelyek közös érzelmeknek vagy elhatározásoknak kifejezői voltak. Így például: amikor március közepén a megszállt francia csapatok parancsnokát, a magyar-barát Farret tábornokot Lugosra helyezték át és a város polgársága nevében őt Muth búcsúztatta, szívesen álltak mögéje olyan magyar tekintélyek is, mint amilyenek Sólyom Andor dr. táblai elnök, Virág Béla dr. törvényszéki elnök, Kvassay Gyula járásbírósi vezető táblabíró, Szócs Zoltán állampénztári tanácsos, György Vilmos postaigazgató, Szabolcska Mihály ref. esperes, Kisfaludy Kálmán dr. ügyvédi kamarai elnök voltak.

Szívesen támogatták a magyarok a svábok kultúrmozdulásait és teljes megértéssel voltak iskolai igényeik iránt is. Ellenben igaz fájdalommal és tehetetlen dühvel álltak azon

tények és megnyilatkozások előtt, amelyeknek hangos kürtölője a „Deutsche Wacht“ volt.⁶

Párizsban 1919. február 8-án ült össze az a szakértői bizottság, amely hivatva volt, hogy a békekonferencia részére javaslatot készítsen a jugoszláv-román határra vonatkozólag. Természetesen úgy a jugoszláv, mint a román delegáció elkövetett mindent, hogy a bizottság az egész Bánságot neki ítélje, mindenik tiltakozott a megosztás ellen. Brătianu Ionel miniszterelnök február 22-én indokolta meg álláspontját és beszédét e szavakkal fejezte be: „Vagy nekünk adjátok az egész Bánságot, vagy húzzátok meg a határvonalat Románia részvétele nélkül! Mentől rosszabb lesz a határvonal, annál jobb. A történelem nekem fog igazat adni.“

Természetes, hogy a román kormány álláspontjának alátámasztására szívesen vette volna a Bánság népeinek kedvező megnyilatkozásait, elsősorban a svábokét. Ezek közül a Brandsch által irányítottak készen állottak erre, közülök néhányan, ismeretlen, de sejtett pénzforrások igénybevételével Párizsba is utaztak, de senki elé nem juthattak, viszont a Sváb Nemzeti Tanács, amint láttuk, kitartott a magyar integritás mellett.

Minthogy Párizsban a végleges döntés csak május közepére volt várható, a hó elején, francia, angol és amerikai lap tudósítók érkeztek Temesvárra, akiket különösen Muth állásfoglalása érdekelt.

Kérdéseket adtak fel neki, amelyekre Muth pontosan megfelelt. Íme a kérdések és a reájuk adott feleletek:

1. Abban az esetben, ha a sváboknak szabad rendelkezési jog adatnék, hogy szabadon választhatnak Magyarországra, Szerbia és Románia között, mi lenne a svábság álláspontja?

⁶ Hogy az e köré csoportosultak miként viselkedtek, arra igen jellemzőket olvashatunk Geml József polgármesternek már többször idézett Emlékirataiban. „Április 25-ikén este 6 óraker bejelentés nélkül hozzám jött a Banater Deutsch-Schwäbische Klub-nak körülbelöl száz tagú küldöttsége és átadott egy memorandumot, melyben követeli a német iskolák felállítását, a színháznak hat hónapra való átengedését és a német nyelvű beadványok ilyen nyelven való elintézését. Jellemző, hogy a küldöttség este 6 óraker bejelentés nélkül toppant be és hogy annak vezetője, Möller Károly, volt cs. és kir. ezredes, akit csak látásból ismerem, sztentori hangon olvasta a memorandumot, különösen hangsúlyozva a „követelés“ szót. Minthogy az ilyen követelés vagy kívánság csak temesvári német polgárokat érdekelhet, feljegyzem, hogy a küldöttség, a szerbeknek német főispánja által idecsődített Allddeutschokból és volt osztrák-magyar katonatisztekéből állott, akik antiszemita jellegüket is mindjárt akkor kifejezésre juttatták olykép, hogy amikor a memorandum felolvasása után körülnézve a gyülekezeten és ebben egyetlen régibb temesvári polgárt nem láttam és ennek kifejezést is adtam, kórusban is felkiáltottak: azért nem ismerem őket, „weil wir keine Juden sind.“ Ezen durva sértés ellenére megnyugtattam a küldöttséget és kijelentettem, hogy a németek legmelegebb szószólója leszek. Megállapodtunk, hogy a magyarokkal való tárgyalás és a részletek megbeszélése végett tíz tagú bizottságot fognak kijelölni.“

Felelet: Ha életképes, nem bolsevik Magyarország létesül, úgy Magyarországunk akarunk maradni, a hatodik számú magyar néptörvényben lefektetett autonómiánk megtartása mellett. (Wenn ein Lebensfähiges, nicht Bolschewistisches Ungarn erhalten wird, so wollen wir bei Ungarn verbleiben, nebst Beibehaltung unserer im VI. Ungarischen Volksgesetze Verbrieften Autonomie.)

2. Ha ez a lehetőség nem állana fenn, mi ebben az esetben a svábok álláspontja?

Felelet: Ebben az esetben népünk kifejezett kívánsága az, hogy a Bácskából és a Bánságból önálló, semleges köztársaság létesíttessék, a svájcihoz hasonló, az itt vegyesen lakó négy nemzet teljes egyenjogúságával.

3. Ha azonban ezt sem ajánlják fel?

Felelet: Akkor népünk a területi kérdésnek olyan megoldását kívánja, hogy a sváb nemzet egészen együttmaradjon. Ha például úgy döntenének, hogy a Bácska, Torontál vagy egy jelentékeny része Torontálnak és Temes megye déli része Jugoszláviához csatoltatik, úgy ez már a svábság kétharmad része feletti döntést jelenti, ez esetben azt kívánjuk, hogy mindannyian Jugoszláviához csatoltassunk.

4. Feltéve, hogy a Bácskát tekintetbe nem veszik és a Bánságnak mint egységes területnek megvolna az önrendelkezési joga, hogy Románia és Szerbia között válasszon, mi volna ez esetben a svábok álláspontja?

Felelet: Bácskát az ő 200.000 svábjával figyelmen kívül hagyni megítélsem szerint nem lehet. Mi a bácskai svábokkal népi, gazdasági és kulturális egységet alkotunk. Ha azonban ezt a szempontot sem vennék tekintetbe, úgy a vélemények mindenesetre megoszlanának és ezért össze kellene hívnunk a sváb nemzetgyűlést, hogy állást foglalhasson és dönthessen. Egy bizonyos: mi a Bánságot vagy legalábbis annak azon részét, amely a Lippa-Orsovai vízválasztóig nyúlik, mint egységes területet együtt akarjuk tartani és ezt a területet en bloc vagy Jugoszláviához, vagy Romániához kellene csatolni. Véleményem szerint nálunk sváboknál ez esetben is irányadó volna az a kívánság, hogy bácskai, esetleg baranyai és szerémségi testvéreinkkel egyesítve maradhassunk.

Egyébként arra kérjük az urakat is, szíveskedjenek odahatni, — amit már ismételtén kértünk — adassék lehetőség népünknek, hogy megbízottja útján a békekonferencia előtt megvilágíthassa álláspontját. Meg vagyok győződve, hogy minden alternatívára így minden tekintetben megfelelő választ adhatnánk.

Muth Gáspárnak ezt a nyilatkozatát a „Schwäbische Volkspresse“ 1919. május 3-i száma közölte, a magyar lapoknak a cenzura a közlést nem engedte meg.

A német-magyar viszony további fejlődésére és a két német csoport egymás-gyűlöletének felfokozására hatással volt az aradi magyar ellenkormány megalakulása is. Ebben a bánságiak közül Fülöpp Béla dr. udvari tanácsos, közlekedésügyi miniszter, Pálóssy Dénes temesvári kereskedelmi iskolai tanár, közellátási miniszter, Tubán Tibor piarista tanár, Korossy György volt főispán és Gemeinhardt Márton műépítész államtitkárok lettek.

A mérsékelt svábok örömmel fogadták az aradi ellenkormány megalakulását, a „Schwäbische Volkspresse“ részletesen közölte az aradi kormány kiáltványát és Fülöpp Béla nyilatkozatát. Ellenben a „Deutsche Wacht“ elégedetlenkedett és kifogásolta Hemmen János dr. szerepeltetését, mint nemzeti-ségi miniszterét, mert nem eléggé német.

A két lap között így ismét megindult a szócsata, most már az aradi kormány miatt is. A „Schwäbische Volkspresse“ hasábjain megint olvasható volt arról a különbségről, amely a pángermánokat a sváboktól elválasztja.

Május 23-án Párizsban a külügyminiszterek tanácsa elfogadta a kiküldött bizottság javaslatát a jugoszláv-román határ megvonásáról. Már ezt megelőzőleg május 18-án román katonaság szállta meg Aradot, Krassó-Szörény megye köz-igazgatását pedig De Tournadre francia tábornok május 28-án a románoknak adta át. Ámbár a nagyhatalmak végleges döntéséről megbízható hírek csak július folyamán érkeztek a Bánságba, az említett jelenségekből és a Bánságnak Jugoszláviához csatolása érdekében június 8-án megtartott szerb népgyűlés gyenge sikeréből Muth és társai már sejthették, hogy a Bánságot ketté osztották és Temesvár Romániához kerül.

Érthető, hogy ez a fordulat helyzetüket meggyengítette azokkal a svábokkal szemben, akik Brandsch pártfogoltjai voltak és itt a magyar rokonszenv megsemmisítésére készségesen vállalkoztak. Nem csoda, hogy ezután az integritás elvének hangsúlyozása a „Schwäbische Volkspresse“-ben is elhalált, majd elnémult, az iskolák átadásának kérdéseiben pedig ez is fokozott türelmetlenséget mutatott és nemsokára szemrehányásokkal illette a magyar sajtót, néha indokoltan is, de gyakran inkább felfokozódott idegességből.

„A Temesvári Hírlap“ július 3-i számában közölte, hogy a városi tanács a kereskedelmi iskola internátusának vezetésével Fall Endre dr.-t bízta meg Donawell János igazgató helyett, mert az utóbbi kezelése alatt az utolsó két évben 100.000 korona deficitje támadt ez intézménynek. 4-én megírta, hogy Donawell ellen fegyelmi eljárás indult, mert a magukat magyaroknak valló tanulókat a kereskedelmi iskolába németeknek írta be, amit Donawell nem is tagadott és a kihallgatott tanárok is igazoltak. Ezek a cikkek alkalmat szolgáltatottak a „Schwäbische Volkspresse“-nek is, hogy védelembe vegye Donawellt és Fall Endrét magyar sovínisztának és svábfalónak minősítse, és így a sváb-magyar barátságon ő is rést ejtsen. Igaz, — bizonyára tekintettel a nagy sváb tömegekben még mindig élő magyar rokonszenvre — hozzáfűzte: „Meggyőződésünk, hogy azok a magyarok, akik nyitott szemmel nézik a dolgokat, nem helyeselnék ilyen támadásokat, amelyek nagyon könnyen a tradicionális egyetértést magyarok és svábok között veszélyeztetik, nem hisszük, hogy ezeknek mindegy legyen, milyen viszonyban élnek majd a svábok a magyar testvérekkel“; de azért a sorokból kiolvasható volt, hogy ez a testvériség már terhes is lehet.

Augusztus 10-én nagy román népgyűlést tartottak Temesváron annak érdekében, hogy az egész Bánság osztatlanul a román korona alá jusson. Ugyane napon a „Német Ház“-ban

több száz, a radikális párthoz tartozó bánági német gyűlést tartott, amely ugyancsak állást foglalt az oszthatatlan Bánágnak Romániához való csatolása mellett.

„A Bánági svábok képviselői által Temesváron 1919. augusztus 10-én megtartott nagygyűlés egyhangúan a következő határozatot hozta:

1. Az összes bánági svábok nevében kijelentjük, hogy minden bánági nemzet jólétét csak az oszthatatlan, egységes Bánágtól reméljük. A megosztott Bánág, amelynek nem volnának természetes határai, minden itt élő nép számára gazdasági romlást jelentene, örök gyűlölködés és állandó elégedetlenség kiindulópontja lenne és zavarná a biztosított békét. Ennélfogva mi a Bánág oszthatlan-ságát kívánjuk.

2. Minthogy Temesvárt, a Bánág életének gazdasági és társadalmi központját, Romániához csatolták és Ófelsége, Románia királya felségjogait kiterjesztette a Bánágra, miután mi a gyulafehérvári határozatokban biztosítékot látunk arra, hogy jövő államunkban népi jellegüket szabadon fejleszthetjük, anyanyelvünket szabadon használhatjuk, s mindkettő — a népjelleg és az anyanyelv — politikai, kulturális, gazdasági és társadalmi téren szabadon és korlátozás nélkül fejlődhet és ezáltal nemzeti jövőnket biztosíthatja, kívánjuk, hogy az egész Bánág egységesen és oszthatatlanul Nagyrománia királyságához csatoltassék.

3. Ez a határozat a békekonferenciával közlendő“.

E népgyűlés után a „Deutsche Wacht“ megállapította, hogy „mindenki, aki a németiség élet-halál harcának ez akciója és szervezetei ellen izgat, néparulónak bélyegzendő és az állam ellenségének nyilvánítandó.“

Erről a gyűlésről írt a „Schwäbische Volkspresse“ vezércikke is „Unser Standpunkt“ címmel. De ezt a cikket a román cenzura törölte és így a gyűlésről a lap csak a meghozott határozat szövegét közölhette és az aláírók nevét. Ugyane számban hírt adott a budapesti Friedrich-kormány megalakulásáról is, azzal, hogy ebben Bleyer Jakab dr. egyetemi tanár nemzetiségi miniszter lett.

Az augusztus 10-én meghozott sváb határozatot 12-én küldöttség vitte el Nagyszebenbe a Kormányzótanácshoz, amelynek azt egy Anton Antal nevű földműves a következő szavak kíséretében adta át:

„Mint a bánági német nép képviselői jelentünk meg itt, hogy közöljük Önökkel népünk egyhangú csatlakozását Nagyromániához. Becsületes szívvel tettük ezt, mivel a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozataiból látjuk, hogy az új államhatalomban nemzetileg szabad nép lehetünk. Hogy mindaddig nem voltunk az és Magyarország nem magyar nemzetiségei mennyire szenvedtek e miatt, a románok bizonyára saját testükön tapasztalhatták. Ők tudják, hová kell vezetnie a kisebbségek ilyen megerőszkolásának. Az olyan szabad sváb nép, amely nemzeti szabadságát élvez, mindig hű és hálás határőr lesz. Bennünket azért küldtek ide, hogy a mértékadó körökkel azon kérdésekről is tárgyaljunk, amelyeknek kedvező elintézése segíthetne abban, hogy a sváb nép a román állam támasza legyen. Engedjék meg, hogy előadhassuk és átnyújthassuk Temesvárott augusztus 10-én hozott határozatunkat.

Magas Kormányzótanács! Kérjük, méltóztassék népünkkel szemben szíves jóakarattal viseltetni, meg vagyunk győződve arról, hogy minden öntudatos

svábnak a románokkal való régi barátsága, a közös haza javára a jövőben is gyümölcsöket fog hozni. Éljen Nagyrománia!”

A radikális német csoport, nyilvánvalóan a bánági svábság általános hangulatának hatása alatt, hangoztatni kezdte, hogy ő is kizárólag sváb politikát folytat és tiltakozott az ellen, hogy Alldeutsch-nak minősíttessék. Egy a „Deutsche Wacht“-ban augusztus 8-án megjelent vezércikk hangoztatta, hogy az ellenpárt ezzel a gyanúsítással a románság előtt akarja a radikálisokat befeketíteni, hiszen a Németországgal, vagy Ausztriával való összeköttetés esztelen utópia, ilyen fantasztikus játékba egyetlen sváb, vagy német sem menne bele, ellenben nem hajlandók a másik tábornak a pánmagyar, az Allungarisch mozgalomban követni.

A két sváb csoport küzdelme tehát az államhatalom változás után is tovább folyt. A „Deutsche Wacht“ minden magyar megmozdulást és ezekben a svábság részvételét irredentának minősített és a svábságot állandóan óvta, hogy a magyarokkal bármilyen közösséget vállaljon, vagy a magyar reménykedésben osztozzék. Így augusztus 23-i számában „Bolondok Háza“ címmel vezércikkben gúnyosan ír a bánági magyarok hisztériájáról, amibe sok svábot is belerántottak, akik egymást bolondítják, különböző hírekkel, például, hogy legkésőbb két héten belül a románok kivonulnak és a Bánág újra Magyarországé lesz.

„Meg kellene rendülnünk a tragikumtól, mely ma a magyar lelket rázza, ha nem lennének a mi néptársaink is ennek körébe vonva. Ugyanis a sváb értelmiségben is akadnak férfiak, akik áldozatul esnek a bánági betegségnek, vagy olyanok, akik oly okokból, amelyeket most még nem akarunk a nyilvánosság elé hozni, a tömegekbe beoltani szeretnék ezt a betegséget. Ezek az emberek bűncselekményt követnek el, egyebek közt ők a bűnösök azért is, hogy itt-ott egy jegyző, vagy más köztisztviselő vonakodik az esküt letenni és így egyszersmindenkorra elveszti kenyerét. Ők a bűnösök, hogy a sváb parasztok érteken alul igyekezzenek elvesztegetni gabonájukat, mert az urak elhitették velük, hogy a románok pár napon belül kivonulnak, és mindent magukkal visznek. Az ő lelkiismeretüket terheli, hogy a tanítóóság már régen nem találta meg a visszatérést saját népéhez és a kétségben tartott szülők gyermekeiket olyan nyelven taníttatják, amely nekik holnap már semmit sem használ.”

A „Deutsche Wacht“-nak támadásra adott okot az a körülmény is, hogy augusztus 15-én Glattfelder Gyula megyéspüspök a Temesvár—erzsébetvárosi templom felszentelése alkalmából a magyar szentbeszéd után elsősorban németül is szólt a hívekhez. A „Deutsche Wacht“ szerint a németek a püspök magyar beszédjét tiszteletteljesen végighallgatták, ellenben amikor németül kezdett beszélni, „számos jelenlévő tüntető módon és zajosan felállt és kiment, úgy, hogy a püspök kénytelen volt beszédjét többször félbeszakítani. Érdekes, hogy városunk polgármestere Geml József is ebben az időpontban

hagyta el a templomot, de a német prédikáció után visszatért.“

Szent István napjának fényes külsőségek mellett lefolyt miséjéről a „Deutsche Wacht“ nem emlékezett meg, ellenben megelőzően közölte Cosma prefektus rendelkezését, amely szerint Szent István napja többé nem kötelező nemzeti, hanem csak egyházi ünnep.

Rövidesen a „Deutsche Wacht“ köré csoportosultak kellemetlen helyzetbe jutottak, a közhivatalokba történt román kinevezések miatt, mert ezek oly helyekre is megtörténtek, amelyeket méltán a svábok maguknak igényelhettek. E tények hatása alatt a „Deutsche Wacht“ következőképen foglalt állást:

„Bizonyos körök a német táborban rossz hangulatot igyekeznek támasztani azzal, hogy jelentőségteljes nevetéssel utálnak az állami iskolák elrománosítására, román tisztviselők kinevezésére és hasonlókra. De ilyen rendszabályok által semmiesetre sem befolyásolható a német mozgalom“.

Augusztus 21-én a következőket írta:

„Felvilágosításokért ostromolnak bennünket, a német kerületekben az utóbbi napokban történt román tisztviselők kinevezése ügyében. Azt hisszük, erre azt felelhetjük, hogy ezek a kinevezések csupán ideiglenes természetűek, hiszen a gyulafehérvári határozatok elismerik a svábok jogát, hogy saját fiaik által igazgattassanak, és a nagyszabeni Kormányzótanács ezt a felfogást többször kifejezetten megerősítette. A német-sváb néppárt ebben az irányban lépéseket is tett.“

Miután augusztus 22-én a „Schwäbische Volkspresse“ leközölte az új magyar miniszterium nyilatkozatát, kiemelve, hogy annak nemzetiségi minisztere Bleyer Jakab egyetemi tanár, a magyarországi német mozgalom vezéregyénisége lett, továbbá, hogy a magyar hivatalos lap német nyelven is közölte az új kormány kiáltványát; másnap pedig vastag-betűs cikkben figyelmeztette olvasóit, hogy a Brandsch-Röser csoport vezetése alatt álló német-sváb néptanács „Volksrat“ nem azonos a Muth Gáspár vezetése alatt álló sváb nemzeti tanácsal „Schwabenrat“; erre a „Deutsche Wacht“ a következőkben felelt:

„Csak gyengeelműek tételezhetik fel, hogy Nagyrománia megszervezett németségének valami köze volna a dr. Muth-féle asztaltársasághoz, amely mostanáig minden ellen harcolt, ami német és azt hiszi, hogy a svábokat továbbra is megtarthatja a magyar örületben...“

Az úgynevezett sváb nemzeti tanács már régen feloszlott. Egyes urak titokban összejönnek ugyan, hogy vezetőjük szónoki tehetségét megcsodálják, de az egész dolog csak játék. Elvárjuk a román kormány képviselőjétől, hogy véget vet ennek a káros helyzetnek, amely itt sváb köpenyeg alatt magyar célokat szolgál. Végül mégsem lehet eltérni, hogy egy ember nagyravágása miatt egy népen ragadjon az irredenta törekvések gyanúja“.

A két német tábor között fennálló ellentét nyomatékosan

kifejezésre jutott a német-sváb néptanácsnak Temesváron 1919. augusztus 31-én megtartott ülésén is, amelyen elfogadták Nagyrománia „németjeinek“ — helyesebben a Brandsch-pártnak — választási programját és új pártvezetőséget választottak. Hasonlóképpen a szeptember 7-én a „Nagyromániai Németek“ (vagyis szintén csak Brandsch híveinek) Temesváron megtartott gyűlésén, ahol Brandsch többek között a következőket mondta:

„Emlékezzünk csak vissza a régi uralom sötét napjaira, amikor bujkálva és titokban kellett összejönnünk, hogy népünk ügyeit megbeszélhessük. Micsoda fordulat a sors akaratóból!“

Ugyanekkor Brandsch hívei Lenau-ünnepet rendeztek. A mérsékelt németek állásfoglalását a „Schwäbische Volksprese“ magatartása mutatja. Csak pár sort írt a Lenau-ünnepéről, ezekben megjegyezte, hogy az ünnepélyen sem temesvári, sem más bánási sváb dalárda részt nem vett. Erre a „Deutsche Wacht“ gúnyosan felelt, megemlítve, hogy egy lugosi és egy karánsebesi dalárda jelen volt, de persze nem az „Isten áldd meg a magyart“ és a „Hazádnak rendületlenül“-t énekelték.

A „Deutsche Wacht“ kívánsága rövidesen teljesült. A román hatóságok 1919. szeptember 19-én Muth Gáspárt, Blaskovits Ferencet, Striegl Józsefet és Saljo Keresztélyt, a „Schwäbische Volksprese“ igazgatóját letartóztatták és a fogarasi várba szállították.

A radikális németek úgy érezték, hogy most már ők a helyzet urai és lázas tevékenységbe fogtak, hogy a közelgő választásokon, amelyeken úgy a magyarság, mint a mérsékelt svábság passzivitást tanúsított, képviselői és szenátori mandátumokhoz jussanak, ezeket román-barátságuk fejében el is várták.

Hogy azonban a néphangulat mennyire nem állott mögöttük, kitűnik Jahn Fülöp párttitkár beszámolójából a Temesvár—józsefvárosi német-sváb klub szeptember 24-i ülésén, ahol arról panaszkodott, hogy „Perjámoson az intelligencia lidércnyomás gyanánt nehezedik a parasztságra, amely már mozgolódik és csak az értelmiségtől való respektusa tartja vissza attól, hogy egészen a német táborba jöjjön.“

A „Deutsche Wacht“ vezércikkben sürgette a katolikus papság és általában a kat. egyház elnémetesítését. Beller Hans párttitkár a magyar történelmi nevekről elnevezett utcák német történelmi nevekkal való kicserélését kívánta. A „Deutsche Wacht“ szept. 28-i számában gúnyos örömmel tudatta, hogy a „Morgen“ című lapot újra betiltották, mert Kossuth Lajos közelebb állt hozzá, mint Nagyrománia. Minthogy azonban Kossuth már rég halott, ellenben Nagyrománia örvendetes

módon él, most a „Morgen“ követte Kossuthot az árnyékvilágba.

A „Deutsche Wacht“ köré csoportosultak az első elismerést a román kormány részéről szeptember 28-án kapták, amikor Branisce Valér, a Kormányzótanács közoktatási reszortfőnöke Korodi-Lutz államtitkár kíséretében a temesvári Városházán ünnepélyes külsőségek közt Kausch Mihály dr. osztálytanácsostól, mint a bánági német iskolaügyek hivatalos megbízottjától német nyelven kivette az esküt. Ugyanezen nap ez a lap felháborodva azon, hogy Neugeboren Emil, a „Siebenbürgisch Deutsche Tagblatt“-ban elismerő cikket írt Muth Gáspárról, őt is megtámadja és Muthot a sváb törekvések ellenségének tünteti fel. De Brandsch is megfelelt Neugeborennek a „Deutsche Tagespost“ szeptember 24-i számában. Ebben a cikkében tükröződik vissza legtökéletesebben felfogása a bánági svábok hivatott vezéreiről, Muthról, Blaskovitsről és társaikról:

„A német falusi nép a Bánágban mindig német meggyőződésű és érzésű volt, a nélkül, hogy olyan szervevel rendelkezett volna, amely ezt a nyilvánosság előtt kifejezésre juttatta volna. Ezen semmiféle magyarosítás sem tudott változtatni. Kivételek ritkán fordultak elő. E nemzeti érzület és a nemzeti életakarat teljes tudatára a tömeg a forradalom napjaiban ébredt és ez mindenekelőtt abban a törekvésben nyilatkozott meg, hogy népi alapon összetömörüljön és a népiskolákat német intézetekké változtassa át.

Az ilyen jellegű néptől szigorúan el kell választani a német városi lakosság legnagyobb részét és a népből kiemelkedett intelligens osztályt. Amíg ennek egy kisebbsége a népiséghez minden tekintetben hű maradt és tevékeny részt vett a magyarországi német néppárt alapítása által megszervezett német mozgalomban, addig nagy többsége ezzel a népiséggel szemben vagy egészen közömbösen állott, vagy — ami elsősorban összes szóvivőire áll — külsőleg és belsőleg a magyarsághoz tért, miközben egyidejűleg tervszerűen és tudatosan megkísérelte a hazafiságnak a lojális nép előtt gyanútlan köpenyege alatt a nép magyárosítását és kíméletlenül leküzdött minden nemzeti megmozdulást.

A forradalom egy csapással megváltoztatta az egész helyzetet. A magyarok és vezetőik hirtelen elvesztették lábuk alatt a talajt. Az öntudatos nemzetiek szervezkedni kezdtek. A magyarok vezetői számára csak az a választás maradt, hogy félreállnak, és ezzel harc nélkül kiüritik a terepet a nemzeti mozgalom számára, vagy kísérletet tesznek, hogy megváltoztatott taktikával a megrendült befolyást újra helyre állítsák. A vezetők közül a legtöbben az utóbbi mellett döntöttek. Számukra csak a körül forog a kérdés, mikép tarthatják meg a jövő számára Magyarországnak és a magyarságnak a sváb népet? Maguknak erre így felelnek: ezt csak úgy tudjuk, ha befolyásunkat a népre megőrizzük vagy ezt újra megszerezzük. A mai nemzeti áramlat mellett és a magyarság összeomlása után, ez csak úgy lehetséges, ha német programmal lépünk a nép elé, amely lehetőleg radikálisabb, mint a nemzetieké. A mostani idő úgyszólván átmeneti korszak és a régebbi viszonyok visszatérése esetén könnyű dolog lesz, ismét a régi vizekre evezni...

A forradalom óta ezért látjuk a Bánágban az érdekes színjátékot, hogy a legvadabb magyarosítók hirtelen, egy éjszaka alatt radikális svábok lettek, sváb nemzeti újságcikkeket írnak és messzemenő programot adnak. A nemzetiektől

alapított sváb tanácsban hamarosan többséget nyernek, sajtójukban ellentétet állítanak fel a svábság és a németiség között, izgatnak a szászok ellen, különösen azoknak Romániához való csatlakozása óta. A Bleyer—Brandsch viszályban rokonszenvük Bleyer felé hajlik, de mégsem mernek nyíltan állást foglalni, mivel Bleyernek a népben nincsen elegendő híve és ezért egyelőre semlegesnek jelentik ki magukat. A Bánságnak a szerbek által történt megszállása után elvesztik politikai tájékozódásukat. Pesttől mindjobban leszakadva, ideoda hajladoznak. Csupán a románok elleni izgatásukban maradnak egyformák és lenyomtatják a jugoszláv sajtóiroda minden hazugságát. Egyidőben, amikor Pesten jugoszláv szimpátiákkal kétszínűsködtek, úgy látszott, mintha ők is jugoszláv orientációt vennének fel. Ezért utazzák be a falvakat, azután egy önálló Bánságról regélnek és azon fáradoznak, hogy magasabb francia tiszteket nyerjenek meg e gondolatnak. Mikor a szegedi „kormány“ csúfos születése állt elő, ők ezzel bandliznak össze. Mindebből látni lehet, hogy minden mélyebb politikai belátás híján engednek pillanatnyi ötleteknek és csak egy vonatkozásban maradnak egyformák: semmiben sem vesznek részt, ami a magyar érdekek ellen irányul.

A radikálisok vezetése német utat követ; a „mérsékelték“ vezetői ellenben azért akarják szervezni a népet, hogy adott pillanatban ismét idegen érdekeknek szállíthassák.

Dehát kik is az úgynevezett „mérsékelték“ vezetői? Mindenekelőtt az, aki a bánsági svábok gonosz szelleme, a hirhedt Blaskovits kanonok, aki egykor hozzánk, szászokhoz jött, a nemzeti érzelmű németet mímelte, hogy mezőgazdasági szervezetünket tőlünk jobban elshesse, azután hazament, megalapította a „Délmagyarországi Földműves Egyesületet“ és természetesen hozzá bankot is, hogy pénzt és hatalmat kaphasson magyarosító munkájához. Ilyen vezető Muth Gáspár dr. ügyvéd is. Egy renegát, a legrosszabb fajtájú magyar sovíniszta, aki nyilvánosan szégyenkezett német származása miatt, most azonban német vezetőnek lenni merészkedik. Neki köszönhetjük, hogy 1910-ben Kremling Lajos dr. Lovrinban egy politikai szélhámós, Baross ellenében a választáson elbukott. Végül vezető egy Striegl József nevű tanár, aki mint egy magyarosító intézet vezetője Szegeden sváb ifjakat vert el, ha németül mertek beszélni, aki Németországba utazott, hogy ott a közvéleménynek a magyar nemzetiségi viszonyokról hazudjon. Ezek Neugeboren új „mérsékeltjeinek“ a vezetői.

A „Tagespost“ szeptember 27-i számában Brandsch még hevesebben ostorozza a fogarasi várba internált sváb vezetőket, akiket magyar és jugoszláv propagandával vádol. Cikkét így fejezte be: „Ilyen vezetőknek a hidegretétele nemcsak nemzeti, hanem államérvédelem is“.

Részletesebben ismertettük a bánsági németiség két csoportjának viszályát, egyrészt, mert a magyar közélet ezt tüzetesen alig ismeri, másrészt mert reávilágít azokra az okokra, amelyek egyik következménye lett a bánsági németiség kiszakadása a magyar társadalomból.

A Brandsch által „magyarónok“-nak nevezettek sem maradhattak meg ebben a társadalomban. Amikor Fogarásról hazakerültek a vezérek, nekik is kerülniök kellett mindent, ami látszatát adhatta, hogy ők a jövőben a magyarokkal együtt haladni igyekezzenek. És amikor az iskolák benépesítése érdekében ők is a névelmezés alapjára állottak és a magyar érzelmű német szülőktől az államhatalom igénybevételével ők is megkövetelték, hogy gyermekeiket a német tannyelvű isko-

lába irassák és mindent elkövettek, hogy ezeknek ellenkező akarata ne érvényesülhessen, amikor ők is részesei lettek annak a lelki kényszerítésnek, amely a teljesen elmagyarosodott szatmári svábok visszánémetesítése érdekében megindult, — már a magyar társadalom is olyan fájó érzésekkel nézett e „magyarónok“ felé, amelyek következménye csak a teljes szétválás lehetett.

Azért még sokáig maradtak a svábok közül is sokan a magyar kultúra támogatói és a magyar társadalom szívesen látott tagjai, mint ahogy még ma is vannak, de ezek már csak egyesek, a svábságnak, mint egésznek, leválása a magyar társadalomról, már régen beteljesedett.

D) Zsidó kiválások.

Magyarországnak az a része, amely a Bánságból Romániához került, az országnak egyik, zsidók által legkevésbé lakott része volt. Amíg országos átlagban a zsidók a lakosság 5%-át tették, addig a Bánságban arányszámuk 1.6%.

Azon a területen, amely a Bánságból Romániához jutott, az 1910. évi magyar népszámlálás 15.570 izraelita vallását írt össze.¹

Amint ismeretes, a magyar népszámlálás csak az anyanyelvet és a vallást vette számba, a nemzetiségi vagy faji hovátartozandóságot nem kutatta. Ezzel szemben az 1920. évi első román népszámlálás a zsidókat külön nemzetiségűeknek minősítette és mint ilyeneket iratta össze, ellenben a felekezethöz való tartozásra vonatkozólag adatokat nem gyűjtött.

Az 1920. évi román népszámlálás ugyanazon a területen, amelyen az 1910. évi magyar 15.570 izraelita vallását talált, 13.949 zsidó nemzetiségűt számolt.

¹ A Románia és Jugoszlávia között megvont határ Krassó-Szörény megyének egy kis csücskét és Temes megyének déli részét Jugoszláviához csatolta, ellenben Torontáiból egy jelentékeny részt juttatott Romániának. Krassó Szörény megye jámi járásából Jám, Krassószombat és Udvarszállás került át Jugoszláviába és ezekben összesen 13 izraelita, Temes megyéből az egész fehértemplomi járás és ebben 41, az egész keveváraljai járás és ebben 101, a verseci járásból 14 község és ebben 12 zsidó jutott Jugoszláviába és végül Versec t.j.v.-ban 743. Ezeket levonva a Krassó-Szörény megyében és Temes megyében talált összesen 14.529 zsidóból e két vármegye megmaradt területén 13.413 zsidó élt.

A Romániához csatolt Bánságba került Torontál vármegyéből a bánlaki járásból 5 község 20 zsidóval, a csenei járásból 9 község 56-tal, a módosi járásból 10 község 129-cel, a nagyikindai járásból 2 község 8-cal, a nagyszentmiklósi járásból 11 község 619-cel, a párdányi járásból 11 község 82-vel, a perjámosi járásból 1 község 99 mal és a zombolyai járásból 4 község 34-gyel.

Vagyis, ha a Torontál vármegyéből átkapcsolt részen talált 1.041 zsidót hozzáadjuk a Krassó-Szörény és Temes vármegyékben találtakhoz, úgy megállapíthatjuk, hogy a Bánságnak Romániához került részén az 1910. magyar népszámlálás szerint 15.570 zsidó élt.

Alig képzelhető el, hogy egy évtized alatt a zsidók lélekszáma 1.621-el fogyott. Ennek a különbözetnek magyarázatát abban találhatjuk, hogy különösen a városokban az asszimilált zsidók hevesen tiltakoztak az ellen, hogy őket zsidó nemzetűeknek minősítsék és az összeíró közegek több esetben ennek a tiltakozásnak helyt adtak, sok esetben azonban ragaszkodtak a kapott utasításhoz² és a tiltakozások ellenére is az izraelita vallásúakat zsidó nemzetűeknek írták be.

Annak ellenére, hogy — amint jeleztük — a Bánság lakosságának csak 1.6%-át tette a zsidóság, gazdasági, kulturális és politikai jelentősége igen nagy volt az államhatalom-változás idején is. Természetes következménye ez gazdagságának és annak, hogy igen nagy része a városokban élt. (11.848 lélek.)³

Gazdasági erejét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy főleg a városokban a legtöbb adótfizetők túlnyomó többségben zsidók voltak.⁴ De például Krassó-Szörény vármegye harminc legtöbb adótfizetője közül is tizenegy volt a zsidó.

Ami ingatlan vagyonukat illeti, ez főleg házbirtokokból

² Ennek az utasításnak szövegét Metes kolozsmegyei prefektus 1920 november 21-én kiadott rendeletéből ismerjük, amelynek 5. pontja így hangzott: „Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzetiségi kérdésében izgatás folyik, amely a multban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet véte-tett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az államtitkár úr fentemlített rendelete szerint a zsidók nemzetiségi kisebbséget alkotnak, valamennyi Mózes-vallásúnak (orthodox, neolog stb.) zsidó nemzetiségűnek kell jelentkeznie, nehogy a jelen rendelet 3-ik és 4-ik pontjában megírt büntetések alá essék“.

³ Az 1920. évi népszámlálás Temesvárott 8.296, Lugoson 1.774, Karánsebesen 460, Resicabányán 419, Nagyszentmiklóson 400, Lippán 333 és Orsován 163 zsidó nemzetűt írt össze.

⁴ A „Temesvarer Presse“ 1920. februárjában folytatásokban közölte Temesvár leggazdagabb embereinek, továbbá a háborúban legtöbb nyereséget elérteknek névsorát, az 1918. évi adókiivetések alapján. Egy millió koronán felüli adóalap után a következők adóztak:

Név	jövedelmi adója	Vagyonadója
Brück Salamon	170.000 K	5.420 K
Klein Dávid	95.000 „	24.000 „
Szwarcz József	30.600 „	4.220 „
Friedmann Manó	30.420 „	„
Patek Lajos	30.000 „	4.720 „
Brauch Rudolf	22.800 „	2.720 „
Brauch Miksa	22.800 „	2.720 „
buziási Eisenstädter R.	20.700 „	7.510 „
Rónai János	18.876 „	2.920 „
Berán Ignác	18.300 „	1.860 „
Bródy Lajos	14.100 „	3.070 „
özv. Dénes Sándorné	14.100 „	3.070 „
Löffler Béla	12.000 „	3.120 „
Löffler Adolf	11.875 „	3.120 „
Baruch Izsó	10.080 „	3.120 „
Weisz Lajos	8.800 „	3.120 „

állott. Temesvárott például a házaknak több mint egyharmada zsidók tulajdonában volt és van.⁵

De nemcsak ingatlan vagyonuk, hanem elsősorban az iparban, kereskedelemben és a hiteléletben elfoglalt helyük biztosította nagy gazdasági hatalmukat, alapozta meg kulturális lehetőségeiket és politikai befolyásukat.

Stoicanescu professzor megállapítása szerint az imperiumváltás után tizenhete esztendővel a nagyvállalatok 74%-a, a középipari üzemek 73.86%-a volt zsidó kézben, a nagykereskedői cégek közül 60.55%, a kiskereskedelmi cégek közül 52.32%, volt a zsidó.

Kétségtelen, hogy ha az államhatalomváltás idejéről adatokkal rendelkezünk, ezek a Stoicanescu által felsoroltaktól lényeges eltérést nem mutatnának.

Hogy a politikai életben mennyire szerepet kértek és kaptak a forradalom napjaiban épügy, mintahogy azelőtt is, azt legjobban jellemzi, hogy az 1918. november 1-én Lugoson megalakult Magyar Nemzeti Tanács tizenöt tagja közül hét volt a zsidó.⁶

Havas Aladár	jövedelmi adója	6.000 K	Vagyonadója	3.320 K
dr. Róna Ignác	„	5.480 „	„	2.510 „
Kimmel Sándor	„	5.420 „	„	5.740 „
lovag Bersuder Lajosné	„	2.920 „	„	6.520 „

A legtöbb hadinyereség adót az 1917. évi kivetés alapján a következők fizették: Klein Dávid 808.480 K, Schwarcz József 186.400 K, Patek Lajos 181.000 K, Friedmann Manó 181.000 K, Baruch Rudolf 122.846 K, buziási Eisenstädter Richárd 109.981 K, Deutsch Izsó 81.313 K, Brück Salamon 76.412 K, Scherter Ottó 68.459 K, Bródy Lajos 59.371 K, Brück Vilmos 57.758 K, Friedmann Ferenc (Sternberg) 57.448 K, Löffler Adolf 57.578 K, Löffler Béla 55.598 K, Goldberger Móric 55.096 K, Babcsányi Ferenc 43.884 K, Baruch Izsó 42.879 K, Jauner Olga (Weisz D. M.) 44.395 K. — A felsoroltak közül négyen nem zsidók.

⁵ A „Revista Institutului Social Banat-Crișana“ című folyóirat 1937. évi első számában Stoicanescu C. professzor igen érdekes tanulmányt írt Temesvár gazdasági helyzetéről és nemzetiségi kérdéseiről. E tanulmány szerint — amelynek számadatait és bírálatát a „Magyar Kisebbség“ 1937. április elsejei számában Páll György dr. bemutatta — Temesvár város földszinti házai közül 1.774 (20.17%), egyemeletes házaiból 314 (43.72%), kétemeletes házaiból 130 (44.25%), háromemeletes házaiból 20 (39.22%) és négyemeletes házaiból 4 (36.37%) van zsidó kézben, amelyek közül az uralomváltás óta 523 földszintes, 136 egyemeletes, 32 kétemeletes és 8 három, vagy négyemeletes került tulajdonukba.

⁶ Amikor 1919. januárjában Temesvárott a kereskedők szabadszervezetüket megalkották, a szervező-bizottság tagjai a következők voltak: Auspitz Adolf, Babcsányi Ferenc, Baruch Dániel, Csasznek Nándor dr., Csendes Lipót, Deixner József, Dénes D. H., Dornhelm Jenő, Färber Miksa, Fenyő József, Fischer Árpád, Forgács Mátyás, Grosz A. Andor, Grünwald Márton, Guttmann Henrik, Havas Marcell, Holländer Miksa, Kabos Ármin, Kerschek Gyula, Klein Bernát, Klein Vilmos dr., Kovács István, Krayér Elemér, Légrády István, Neumann Alfréd, Pausz Róbert dr., Prohászka Ede, Reich Alfréd, Rotbart Jakab, Sebestyén Béla, Sternlicht Ernő, Tornóczy Lajos és Ungár Ármin.

Az előadottak érthetővé teszik, hogy az államhatalom-változás után a bánsági keresztény magyarság a maga gyengeségének és anyagi eszközei hiányának tudatában, egy pillanatra sem gondolt arra, hogy a zsidósággal szemben megváltoztassa azt a szabadelvű felfogását, amely addig áthatotta. Elhárította magától az antiszemita csábításait és hatástalannak maradtak reá azok a vádaskodások is, amelyek a határon túlról érkeztek. Ezzel szemben, amint Magyarországon megszűnt a kommunizmus, a Bánságban pedig a román államhatalom berendezkedett, a zsidóságnak egyrésze, különösen a fiatalabbak, a bánsági magyarságot is mintegy felelőssé tették azokért a kilengésekért, amelyek a magyar tömegek elkeseredésének folyományaként és egyeseknek időlegesen megfélemlítő bosszúvágyából eredtek.

H Szabolcs
 A zsidóságnak ez a része, azok közül került ki, akik Temesvárott a románok által megtartott első népszámlálás alkalmából, 1918. december 21-én már nemzetileg zsidóknak vallották magukat. (Számuk ekkor 2.175 volt, a 7.646 izraelita közül.)

Temesvárott 1910 óta létezett cionista egyesület, melynek Vermes Ernő kalapgyári igazgató volt az elnöke. Az egyesület időnként zsidó kulturális előadásokat rendezett és gyűjtéseket eszközölt a Palesztina-mozgalom számára, magyar szempontból azonban nem sok vizet zavart. Tagjainak jórésze magyarnak vallotta magát, akik tevékeny részt vettek a magyar kulturális megmozdulásokban is, sőt vezető tagjai voltak különböző magyar politikai pártoknak.⁷

A háború alatt egyik temesvári barakkórházban katonai szolgálatot teljesített Marmorek Sándor dr. bécsi származású osztrák állampolgár, párizsi egyetemi tanár, lelkes cionista, aki a háború alatt is fenntarthatta összeköttetését a semleges államok (Hollandia, Svájc) cionistaival és az ő révükön tájékozott volt a világeseményekről és a várható fejleményekről. Tőle értesültek a temesvári cionisták Anglia Palesztina-politikájáról, hogy t. i. kötelezettséget vállalt a zsidó nemzeti otthon megteremtésére Palesztinában. Marmorek működése következményeként Temesváron a cionista mozgalom élénk lendületet vett.

Amikor 1918. október 31-én az ismertetett tiszti gyűlésen a

⁷ 1918 október 31-én a magyar katonatanács tiszti vezetőségéből hat tag közül három zsidó volt, köztük Dohány Gyula dr. hadbíró százados, újvidéki ügyvéd, a cionista mozgalom egyik harcosa. Az 1918 november 19-én tartott gyűlésen, amely Szabolcska Mihály elnöklete alatt folyt le, a magyar nemzeti tanács választmányában számos tekintélyes zsidó polgár között helyet foglalt Vértes Adolf dr. ügyvéd is, a zsidó nemzeti szövetség későbbi elnöke. A radikális párt vezetősége 1918 novemberében: Jakobi Kálmán dr. elnök, Schossberger Sándor dr., Várneky Géza, Rosenthal Mór dr., Vass Béla dr., Gábor Dezső dr., aki szintén cionista vezető. A radikális párt vezetőségének csak egy keresztény tagja volt.

katonatisztek nemzetiségek szerint csoportosultak, zsidó tiszti csoport is alakult, amelyben résztvettek a magyarul nem beszélő osztrák zsidó tisztek is és ez a csoport 1918. november 12-re a temesvári Vigadóba gyűlést hívott össze, amely jóváhagyta az október 31-i szervezkedést és megválasztotta a nemzeti zsidó szervezet bánsági vezetését.⁸ A gyűlésen Vermes Ernő elnök azt a kérdést intézte a zsidóság bizonyos köreiből: tulajdonképpen miért zsidók ők, mikor nemzeti vonatkozásban mint „Hurrá-magyarok“ viselkednek, vallási vonatkozásban azonban alig tudják a zsidó vallás egyetlen tételét. Dohány Gyula dr. cionista alapon kívánta megoldani a zsidókérdést. Vele szemben Roth Ottó dr. kormánybiztos helytelenítette a zsidó nacionalizmust és az internacionalizmusban látta az egyetlen kivezető utat. Gábor Dezső dr. városi moziigazgató hangsúlyozta, hogy a szocializmus nem zárja ki a cionizmust. Fischer József dr. csáki t. b. vármegyei főorvos megemlítette, hogy 18 éves koráig csak magyarul tudott, az igaz magyar ideáljait tette magáévá, egészen magyarul érzett és gondolkozott. De nemsokára tapasztalnia kellett, hogy csendesesen és hangosan odamondják neki: coki zsidó! A magyar zsidó lavírozó politikája esődöt mondott és a zsidóságnak meg kell legyen a bátorsága, hogy zsidó népek tekintse magát egyenlő jogokkal és kötelességekkel. Jordán Viktor dr. volt budapesti kórházi orvos Roth-tal polemizált, majd Dohány Gyula javaslatára a gyűlés üdvözölte a Magyar Nemzeti Tanácsot azon törekvésében, hogy több világosságot és több szabadságot terjesszen és felhívta Magyarországi zsidóit, hogy mint egyenrangú nép ismertesse el magát a többi nép között. A békekonferenciára is képviselést kértek. A gyűlésen körülbelül négyszázan vettek részt és ez a megmozdulás volt a Bánságban kiinduló pontja a mind erőteljesebbé váló zsidó nemzeti mozgalomnak.

A magyar kultúrájú zsidóság többsége az első években még idegenkedve állott szembe ezzel a mozgalommal, amelyet inkább érzelmi, romantikus elképzelésnek tekintett, mint komoly politikai és társadalmi tényezőnek. Az átmenetnek ez éveiben azonban (1918—1920) a bánsági magyarnyelvű zsidóság akár magyarnak vallotta magát, akár nemzeti alapon álló zsidónak, akár pedig, — ami a leggyakoribb eset volt — tartózkodott a nyílt színvallástól, határozottan magyarbarát magatartást tanúsított és szívesen juttatott kenyérhez sok arra rászoruló, hivatalát vesztő stb. intellektuelt. Különösen Szana Zsigmond vállalatánál kapott elhelyezkedést sok ilyen magyar.

A temesvári „Zsidó Nemzeti Szövetség“ egyik kiadványában Gábor Dezső dr. („A magyarországi zsidókérdés új

⁸ Vermes Ernő, Dohány Gyula, Gábor Dezső voltak a legismertebbek.

mégvilágításban⁴⁾ 1919. februárjában a zsidó nemzeti eszme és a magyarság viszonyáról ezeket írta:

„Azoknak az aggodalma sem indokolt, akik hazafiasságból nem akarnak a zsidóságról, mint nemzetiségről hallani, mert e nemzetiségi mozgalomtól a magyarság érdekeit féltik, mert azt hiszik, hogy a zsidóságnak, mint nemzetiségnek szervezkedése a magyarságot gyengíti. Ezek nem tagadják a zsidó nemzetiséget, de félnék attól, hogy árt a magyar érdekeknek, ha a külföld megtudja, hogy a magyarság kimutatott számában zsidó is van.

Naívság feltételezni, hogy a békekonferencián ne tudnák, hogy 11 millió magyar között zsidó is van. A magyarság között szereplő zsidóság tehát nem használható a magyar érdekeknek. Ellenben igenis használható a zsidóság, ha nemzetiségként szervezkedik. Ha ugyanis a zsidóság, mint nemzetiség tesz vallomást a magyar érdekek mellett és követeli a területi integritást és a magyar impériumot a zsidó nemzetiség érdekében, úgy ennek lenne súlya.

A zsidó nacionalizmus nem jelent elszakadást és nem érinti a zsidóság hazafiasságát, ellenkezésképpen egyedül ad módot a zsidóságnak arra, hogy magyar hazájának használhasson. Még ha egyes területek elszakadnának is Magyarországtól, vagy nemzetiségi autonómiát kapnának, akkor is csak a nemzetiségként szereplő magyar nyelvű zsidóság lehet e vidékeken a magyarság támasza, míg a nemzetiségként nem szereplő zsidóságot hamar tótnak, romának, szerbnek asszimilálná a nemzetiségek természetes pressziója.

A zsidó nacionalizmus ment minden irredentizmustól, nincsenek hatalmi aspirációi, az országnak a nemzetiségi állammá alakuló Magyarországnak keretén belül kívánja a zsidóság politikai szerepének biztosítását és így jól megfér egymás mellett a magyar és zsidó hazafias érzés⁵⁾.

Ilyen volt a lelki beállítottsága a magyar kultúrájú bánásági zsidóság cionista részének abban az időben, amikor Magyarországon a Károlyi-féle népköztársaság létezett, Temesváron pedig szerb és francia megszállás. A román államhatalom berendezkedése után azonban már lényeges eltolódás mutatkozott a zsidó nemzeti mozgalomban.

A vezetés a Kolozsvárott székelő erdélyi zsidó nemzeti mozgalom irányítói kezébe került, akik közül Fischer Tivadar 1920. januárjában⁶⁾ így nyilatkozott a Kolozsvárott megjelenő „Patria“-ban:

„Mi zsidók, a külügyi kérdésekben semlegesek vagyunk, de meghajlunk a békekonferencia határozatai előtt. Meg vagyunk győződve, hogy Erdélyt Romániához csatolják. Az új hazának hű polgárai akarunk lenni. A múltban a magyarokkal szoros kulturális és politikai kapcsolatban álltunk és nem lehetünk máról-holnapra az ő ellenségeik. Az is igaz azonban, hogy a Magyarországon követett zsidóellenes politika folytán a mi kölcsönös kapcsolataink jelentős változást szenvedtek. Mi nem azonosítjuk magunkat az erdélyi magyarok ellenállási politikájával és ismétlem: semlegesek vagyunk. A legrövidebb időn belül azonban mi is tevékenykedni fogunk politikai téren“.

1919 szeptemberében Branisce Valér közoktatási reszortfőnök engedélyezte a temesvári zsidó liceum létesítését a következő feltételek mellett:

⁴⁾ „Schwäbische Volkspresse“, 1920. január 21.

1. Teljesen magukévá teszik a román állami tantervet. 2. A román nyelvet egyelőre kötelező tantárgyként tanítják, mégpedig az első két osztályban heti 4, a többi osztályban heti 3 órában. 3. Csak olyan tanerőket alkalmaznak, akik idevalók, hogy később ne legyen kellemetlenség, ha a demarkációs vonalon túlról származó tanerők nem maradhatnak itt. Tökéletesen biztosítják a tanerők anyagi helyzetét.

Ami a tannyelvet illeti — mondotta Branisce — természetes, hogy Önök törekedni fognak saját nemzeti nyelvüket mint olyant bevezetni. Ez azonban egyelőre lehetetlen, azért megengedjük, hogy a tannyelv egyelőre magyar legyen, azonban azzal a feltétellel, hogy évről-évre, amíg saját nemzeti nyelvüket nem használhatják, a román nyelvet, amelyet mint kötelező tantárgyat amúgy is tanítani kell, intenzívebben használják, mert nem akarjuk, hogy a jövőben egy nem az államhoz tartozó nyelvet propagáljanak.^{10, 11}

1919. folyamán Temesvárott számos zsidó kultúrestély tett tanúságot a zsidó nemzeti mozgalom fejlődő erejéről. A helybeli magyar nyelvű napilapok állandóan, de általában elég hidegen kezelték a cionista mozgalmat, a német nemzeti lapok azonban — úgy a „Schwäbische Volkspresse“, mint a „Deutsche Wacht“, majd ennek utóda a „Banater Tagblatt“ — állandó rokonszenvvel írtak a cionistákról és melegen helyeselték, hogy a zsidóság nemzeti alapon szervezkedik és így nem idegen köpenyeg alatt keres érvényesülést.

1920. március 25-én Winkler Áron mérnök Jaffából átutazván Temesváron, a „Bánsági Zsidó Nemzeti Szövetség“ felkérésére előadást tartott Palesztina politikai, közgazdasági és kulturális viszonyairól. Ennek hatása alatt az érdeklődés a cionizmus iránt egyre nőtt, ami azonban rövidesen ellenhatást váltott ki. A „Temesvári Hirlap“ a kolozsvári „Új Világ“ nyomán 1920. április 16-án a következőket írta:

„Áramlat indult meg újabban a zsidóság körében, mégpedig szeparatiztikus áramlat. A zsidóság egy része, akik egészen a legutóbbi napokig magyaroknak vallották magukat, most az események hatása alatt egy „nemzeti“ akcióba tömörültek és elvetve az eddigi jelszavakat, zsidóknak, külön önálló nemzetiségnek tekintik magukat, mely minden közösséget megtagad a magyarság ügyével. Úgy érzik, hogy mint önállóan szereplő nemzet inkább megtalálják érdekeik megvalósítását a mai helyzetben. Van ebben a hirtelen újjáébredt nemzeti önbizalomban valami alkalmoszerű íz, ami kissé diszkreditálja ezt az akciót. Most, amikor az elszakított magyarság a változott viszonyok között a legnagyobb nehézségek között keresi a maga nemzeti céljait, legszűkebb megélhetési módjait, talán még sem alkalmas az idő arra“ (A cikk folytatását a cenzura törölte.)

¹⁰ A temesvári Zsidó Nemzeti Szövetség 1919 szeptember 28-i jegyzőkönyvéből.

¹¹ A temesvári zsidó liceum azonnal megnyílt nyolc osztállyal, továbbá egyfelső kereskedelmi iskola és egy négy osztályos leánygimnázium. Ez intézetek fenntartására a temesvári zsidóság kezdetben évi két és félmillió lejt, később kb. évi négy millió lejt áldozott. A magyar tanítási nyelv 1923. nyarával végleg megszűnt, azóta román ez intézetek tannyelve.

A bánási cionista zsidóság kiegészülve Arad kiküldöt- teivel, 1920. november 14-én tartotta meg nagyszabású értekez- letét, hogy tanúságot tegyen zsidó nemzeti öntudatáról és hogy kiépítse szervezetét. Ezen Molnár Gyula dr. indítvá- nyára kimondták, hogy a Bánáság nemzeti alapon álló zsidó- sága Románia összes zsidóságával egynek érzi magát és együt- tesen mint zsidó nemzeti kisebbség kíván a román állam politi- kai életében résztvenni, a békekonferencia által biztosított ki- sebbségi jogokat kívánva a zsidóság részére is.

Ez az értekezéslet táviratban üdvözölte a Párizsban élő Marmorek professzort és a bukaresti, valamint kolozsvári cio- nista szervezetet, majd a „Hatikva“ eléneklésével zárult.

Ez az értekezéslet volt első öntudatos megszervezett ki- nyilatkoztatása annak, hogy a magyarul beszélő zsidóság egy jelentékeny része immár elszakadt a magyarságtól a Bánáság- ban is.

1920. november 18-án megindult Temesváron Vermes Ernő szerkesztésében az „Uj Kor — Neue Zeit“ című kétnyelvű cionista hetilap, amely harcot hirdetett „a fajgyilkos, népet- ölő, kultúrértékeket eltipró asszimiláció“ ellen és ezen most már diestelenül letűnt kor helyébe akar egy új kort létesíteni, „amelynek zsidósága népiségében, nemzeti voltában, vértanú- ságtól megszentelt negyven évszázadjában gyökerezik, amely Tarquin előtt nem cseréli meg arcát, hanem büszkén kiáltja: ivri onochi — zsidó vagyok!“¹²

1920. végén a magyarnyelvű bánási zsidóság jelenté- keny részének útja már nem a magyar irány felé haladt...

E) Állásvesztések. Repatriálások.

A bánási magyar társadalom összetételére, belső ere- jére igen káros befolyást gyakorolt az államhatalomváltozás következtében a magyar köztisztviselők és egyéb közalkalma- zottak nagyrészének állásvesztése.

Az 1919—1920. években, majd később is, a magyar köz- alkalmazottak jelentékeny része helyét átadni kényszerült, mert az új államhatalom által időelőtt követelt hűségesküt a békeszerződések aláírása előtt megtagadta. Ezek legtöbbje mint kiutasított, egy másik része, mint önként távozó hagyta el a Bánáságot.

A magyar középosztály e legöntudatosabb részének „repatriálás“ név alatt ismeretes elköltözése, pótolhatlan vesztesége a Bánáság magyarságának, aminek káros hatásai még ma is érezhetők.

A csak átmeneti jellegű szerb és francia megszállás alatt, csupán szórványosan fordultak elő tisztviselői felfüg-

¹² „Ujkor“ — „Neue Zeit“ 1920. évi első száma.

gesztések, áthelyezések és új kinevezések, véglegesen ekkor egy közalkalmazott sem vesztette el állását és így közalkalmazotti minőségéből származó jogait. A szerb-francia megszállás alatt álló területen a budapesti magyar kormány kinevezési joga az egész idő alatt változatlanul érvényesült. A Budapest-ről érkező kinevezéseket, áthelyezéseket és előléptetéseket — utóbbiak rendkívül nagy számban voltak — teljes egészükben érvényesítették, e beligazgatási kérdésekbe a megszállók nem szóltak bele. Megelégedtek azzal, hogy néhány fontosabb közhivatal (rendőrség, pénzügyigazgatóság, posta) főnökévé saját emberüket tették meg. Így Temesvárott 1919. február 20-a után, amikor Roth Ottó kormánybiztost és a Károlyi-kormány által kinevezett két főispánt, Jakobi Kálmánt és Tőkés Istvánt állásaikból a szerbek elmozdították, helyükbe a szerb Filipon Márton dr. alibunári ügyvéd és Heegn Reinhold, a pángermán verseci mérnök került, kiknek működése 1919. július végéig tartott. Beé Ferenc temesvári rendőrkapitány helyére az alatta szolgáló szerb nemzetiségű Zsivánovits Mihály dr. tb. főkapitány került. A temesvári pénzügyigazgatóság élére a cseh származású Pelikán Lipót pénzügyi tanácsos jutott, aki a magyar időkben lelkes magyar volt és a katolikus mozgalmak egyik vezetője.

Pelikán Lipót kísérletezett először Temesvárott a hűségeskü követelésével a szerbek javára. Csakhogy a pénzügyigazgatóság tisztviselői egyhangúan megtagadták ezt és Mesterházi Nagy Gyula állampénztári főtisztviselő kezdeményezésére Pelikán felszólítására a magyar Himnusz eléneklésével feleltek. E tisztviselők könnyen dacolhattak a szerb államhatalom képviselőjének követelésével, hiszen Róth Ottó kormánybiztos intézkedése folytán, 1919. tavaszán egy évi teljes fizetésüket előre megkapták. A szerbek 1919. március elején állásától felfüggesztették Mály István pénzügyigazgatót és helyettesét, Köves Andort, akik Magyarországra távoztak.

Lényegesen megváltozott a köztisztviselői kar helyzete, midőn a véglegesen berendezkedő román államhatalom állott elő a hűségeskü letételének követelésével. Ekkor már a magyar köztisztviselők és családjuk léte, mindennapi kenyere forgott kockán. Keserves vergődések, töprengések, izgatott tanácskozások, vádaskodások közepette döntöttek a tisztviselők: ki így, ki amúgy.

A nagy vergődés először Krassó-Szörény megyében folyt, ahol de Tournadre tábornok 1919. május 26-án átiratban értesítette Issekutz Aurél alispán-kormánybiztost, hogy Dobrin György dr. lugosi román ügyvédet a vármegye prefektusává kinevezték.¹

Két-három nap mulva a beiktatásukkor nyilvánosságra

¹ Lásd: „A román államhatalom berendezkedése“ című fejezetet.

kerültek az új kinevezések is. Ezekből látható volt, hogy az összes vezető állásokba románok kerültek, tehát a régi főtisztviselők semmi esetre sem maradhatnak meg eredeti beosztásukban. A magyar tisztviselők hangulatát erősen befolyásolta az az incidens is, amely három vármegyei tisztviselő² és egy román tiszt között történt összetűzés következtében esett meg. A kaszárnyába hurcoltatott tisztviselők ott összeverten, arcukon sebekkel és számtalan véraláfutással kerültek a francia parancsnok elé, aki a tisztviselőket tizenöt napra elzárásra ítélte, amelyet azonban a franciák laktanyájában töltöttek, a román tisztet áthelyezték.

A tisztviselőket leginkább az eskü szövegének kérdése izgatta. Nagyon sokan voltak, akik semmiféle szövegre nem akartak esküt tenni. Issekutz alispánnal történt megbeszélés után Jakabffy Elemér a tisztviselőket meggyőzni igyekezett arról, hogyha olyszerű eskü kívántatnék, amely csupán hivatali eskü jellegével bír és csak a román uralom tényleges tartamára érvényes, helyesebb, ha ezt minden tisztviselő leteszi és ezáltal egész gazdasági létét megmenti.³

A hivatali főnökök ez ügyben értekezletet tartottak s bár voltak közöttük olyanok, akik egyszerűen az eskü megtagadását kívánták, az értekezlet úgy döntött, hogy Issekutz alispán és Vojnich Guidó törvényszéki elnök közbenjárását kéri a prefektusnál olyan szöveg kieszközlésére, amely csak hivatali eskü jellegével bír, de nem hűségeskü. Egyben ígéretet kívántak áthelyezhetetlenségük és illetményeik biztosítása tekintetében. Közben a vasutasok és postások azt az üzenetet kapták Temesvárról: ne tegyenek esküt.

Az alispán és a törvényszéki elnök eljártak Dobrin prefektusnál, aki kijelentette, hogy a hűség szó az eskü szövegéből ki nem hagyható, de ennek ellenére ő az esküt csak adminisztratív eskünek tekinti, viszont nem titkolta, hogy áthelyezéseket szándékozik eszközölni. Aki azonban nem hajlandó új állását elfoglalni, annak joga lesz nyugdíjaztatását kérni és jelenlegi természetbeni lakását augusztus 1-ig használni. Aki nem tesz esküt, azonnal elhurcolkodni köteles. A fizetés tekintetében irányadó az 1918. október 18. előtti járandóság, újabb előlépéseket nem ismernek el. Június 1-én már csak az kap fizetést, aki az esküt letette.

Kovács Zoltán pénzügyi főtanácsos a közalkalmazottak szövetségének elnöke vezetésével tisztviselő-küldöttség jelentette be a prefektusnak, hogy esküt tenni nem hajlandók, de fogadalmat letenni készek. Ennek ellenére június elsején a

² Sipos tb. főjegyző, Jäger tb. fősolgabíró és Kunst solgabíró.

³ Lásd részletesen az egész anyagot: Jakabffy Elemér dr.: „A magyar államhatalom végnapjai Krassó-Szörény megyében“, a „Krassó-Szörényi Lapok“ 1923. évfolyamában.

tisztviselők egyrésze letette az esküt, ezek fizetést is kaptak, a többiek nem. Még mielőtt az összes tisztviselők eskütételére került volna sor, felkérésükre Issekutz alispán Szegedre ment, hogy a Károlyi Gyula vezetése alatt álló nemzeti kormánytól utasítást kérjen és lehetőleg pénzt hozzon.

A lugosi tisztviselők emékiratára, amelyet Issekutz, Vojnich és Kovács írtak alá, a prefektustól június 10-én írásbeli válasz érkezett, amely szerint a román állam az eskü letételéhez feltétlenül ragaszkodik, de azt csak a végleges békekötésig tartja kötelezőnek. A tisztviselők azon értekezletén, amelyen ezt az írást felolvasták, Issekutz Aurél bemutatta a szegedi magyar kormány hozzá intézett leiratát is, amely a következőket tartalmazta:

„Magyar belügyminiszter. 28/1919. B. N. szám.

Nagyságos Issekutz Aurél úrnak, Krassó-Szörény vármegye alispánja. Most Szeged.

A krassó-szörényvármegyei tisztviselők beadványára és szóbeli jelentésére válaszolva értesítem Nagyságodat, hogy miután nincsen jelenleg módunkban a tisztviselők elhelyezéséről és ellátásáról gondoskodni, a kormány szabadkezvet enged a vármegye tisztviselőinek a románok által, sok esetben kényszereszközökkel is megkívtánt hűségeskü letételét, vagy megtagadását illetőleg, mert a kormánynak álláspontja az, hogy a kényszerrel kivett eskü amúgy sem birhat kötelező erővel; továbbá arról is, hogy a kényszer vagy a magánkörülmények nyomása alatt a románok kezébe letett hűség- vagy hivatali eskü a megváltozandó viszonyokban sem lesz a tisztviselők hátrányára. Szeged, 1919. június hó 7-én. Károlyi s. k. belügymin.“

A hivatalfőnökök de Tournadre tábornokhoz fordultak közbenjárásért, ami meg is történt, de eredménytelen maradt, a prefektus ragaszkodott álláspontjához.

Az eskütételre 1919. június 15-én déli 12 órát tűzték ki határidőnek, majd azt este 8 óráig meghosszabbították, hogy a még mindig tépelődőknek módjuk legyen azt letenni. A tisztviselőkön meglátszott a lelkitusa, melyet az anyagi gond a hazafias érzéssel folytatott. Sokan inkább a nyomort választották, mint a lelkiismereti nyugalom feláldozását.¹

¹ A vármegyei tisztviselők közül nem tettek esküt: Issekutz Aurél alispán, Murakeözy László dr. és Sipos Tibor aljegyzők, Bod Antal, Demeter Gyula, Knothy Viktor dr. és Vitéz Endre árvaszéki ülnökök, Sulyok István dr. árvaszéki jegyző, Argalás Samu, Biró Béla, Halász Elemér, Heinrich Árpád, Chirilovics Pál, Kopezek Emil dr., Wekerle Nándor és Bauer Gyula főszolgabírák, Balogh Ferenc, Büchler Andor dr., Bajza Engelbert, Cservenka Róbert dr., Endre László, Györbiró Zoltán, Homoky Béla, Jäger Imre dr., Laszy Rezső, Návy Pál, Kunst Leó, Miaszovszky Árpád és Willim Gyula dr. szolgabírák, Koller Andor dr., Pekáry István és Sulyok Almos gyakornokok, valamint Sziklai József dr. főispáni titkár. (Közülük Chirilovics, Bajza, Cservenka és Sziklai később esküt tettek és román köztisztviselők lettek.)

A pénzügyigazgatóság körében talán még nagyobb számmal tagadták meg az esküt a tisztviselők. Viszont az erdészetnél Bereczky Gyula és Székely István

Jellemzőek a karánsebesi törvényszéken történtek, melyeket drámai egyszerűséggel tükröz vissza az 1919. június 29-én megtartott teljes ülés jegyzőkönyve, amely így szól:

„Jegyzőkönyv. Felvétellett Karánsebesen 1919. évi június 29-én délelőtt 11 órakor a karánsebesi törvényszék teljes üléséről. Jelenvoltak: Czikó János törvényszéki elnök, mint elnök, Magi Imre t. széki tanácselnök, Mészáros Gyula t. széki bíró, Szentimrey Jenő t. széki bíró, Baán József t. széki bíró, Ungváry Antal dr. t. széki bíró, Suszter Géza karánsebesi vezető járásbíró, Kőváry Miklós dr. j. bíró, Pető Leó j. bíró, Mahalovszky László teregovai vezető j. bíró, Egi Kálmán vezető államügyész, dr. Csorna Dezső bozovicsi j. bíró, dr. Tóbiás Lajos t. széki jegyző, mint a teljes ülés jegyzője. Elnök ismerteti Krassó-Szörény vármegye prefektusának 1919 június hó 25 én kelt és 1919 június hó 28-án kézhez vett 1237/1919. pref. számú iratának tartalmát, amely szerint a nevezett prefektúra elrendeli, hogy az összes igazságügyi alkalmazottak f. évi június hó 30 ig tegyék le az esküt. Egyben az elnök ismerteti az iratnak az eskü letételére vonatkozó módosztatásait. A jelenlévők egyenként történt hozzászólása után a törvényszék teljes tanácsulása egyhangúlag meghozta az alábbi határozatot: A békekonferencia végleges döntése előtt az eskü letételének követelését törvénytelennek és jogtalanak tartja és ennek folytán az eskü letételét egyenként megtagadja. Ezekután egyéb tárgy hiányában elnök, az ülést berekesztette. K. m. f. t. (Aláírások.) A fenti jegyzőkönyv aláírása után megjelent Domján Lajos ítélőtáblai bíró és Mokri dr. államügyész, akik egybehangozóan kijelentették, hogy a törvényszék teljesülésének tegnapi napon hozott határozatához szintén hozzájárulnak. Felolvasás után aláíratott Karánsebesen 1919. évi június hó 30. napján. Domján Lajos s. k“.

Június 30-án Pauck Frigyes karánsebesi polgármester, Morariu Sándor dr., karánsebesi ügyvéd és Meda Valér dr., karánsebesi újonnan kinevezett főszolgabíró, mint a prefektúra kiküldöttjei, karhatalmi erőszak kilátásba helyezésével átvették Czikó János törvényszéki elnöktől a törvényszék vezetését és azt átadták Labonțiu György dr. karánsebesi ügyvédnek, akit a lugosi román prefektus a karánsebesi törvényszék elnökévé nevezett ki, a francia parancsnokság 13/1919. számú jóváhagyó rendeletére hivatkozva. A magyar bírák ez alkalommal is, noha Pauck Frigyes figyelmeztette, hogy nyugdíjukat elvesztik, mert úgy tekintik őket, mintha eddigi állásukból elmozdítottat-

főrdőtanácsosokon kívül alig egy-ketten tagadták azt meg. A városi tisztviselők és hatósági orvosok mind esküt tettek. A lugosi bíróságoknál nem tettek esküt: Zakariás István táblabíró, Both Péter, Erdélyi Lajos dr., Novák János dr. és Orbán Rezső dr. törvényszéki bírák, Rác Kálmán és Putnok Miklós dr. járásbírák, Székely Gyula dr. és Ferch Gyula dr. ügyészek, Szenczer János bírósági jegyző, Jankó Sándor irodaigazgató, Schieszler Vilmos és Franck Zoltán végrehajtók, Berndt János, Eckert Ferenc, Horváth Gyula, Konstantinovits Vladimir, Wanderlik Ferenc és Stenkov László irodai alkalmazottak és Baris Margit gépirónő. Vojnich Guido törvényszéki elnök az esküt letette, de a törvényszék vezetését a románok Joanovici Miklós dr.-ra bízták. A tanfelügyelőségen Gombkötő Antal tanfelügyelő példájára egyértelműen megtagadták az esküt. A főgimnázium hat tanára esküt tett, egy távol volt, öten megtagadták annak letételét.

tak volna és már július elsején fizetést nem kapnak, megtagadták a hűségeskü letételét.

A lugosi ügyvédek csaknem valamennyien esküt tettek, megtagadták ennek letételét: Jakabffy Elemér dr., Antal Imre dr., és Bagyik István.

Temesvárott és Temes megyében Cosma Aurél dr., prefektus 1919. július 28-án tette közhírré a román államhatalom életbelépését. A román csapatok augusztus 3-án bevonultak Temesvárra. Úgy Cosma dr., prefektus, mint Vidrighin Stan temesvári főpolgármester jóindulatúan kezelték a magyar köztisztviselőket, de ők is ragaszkodtak az eskü letételéhez. Aki esküt tett, helyén maradt, aki azt megtagadta, állásából sürgős fegyelmi határozattal elmozdított. Az ilyenek elveszítették fizetéshez, illetve nyugdíjukhoz való igényüket.

Cosma Aurél prefektus intézkedésére a pénzügyigazgatóság vezetését Kálmán Ákos főtanácsos, a postaigazgatóság vezetését Demkó Jenő főigazgató, a főpostáét Fehér István tanácsos vette át. Rendőrfőkapitánnyá a prefektus Stoica Sebastian volt főhadnagyot nevezte ki. Prefektusi főtitkár Căpețianu Miklós főhadnagy lett. Ők voltak az első román főtisztviselők Temesvárott. A vármegyei főjegyzői teendőik végzésére Pincu Kornél központi tb. főszolgabíró kapott megbízást, Hollósy Gyula dr. főjegyző helyett, aki később nyugalomba vonult. Tőkés István vármegyei főjegyző — a Károlyi kormány által kinevezett főispán — visszakapta állását. Ugyanígy Mikes Gábor tb. rendőrfőkapitány is. Beé Ferenc rendőrfőkapitány a lakáshivatalnál nyert beosztást. Rendőrfőkapitány Perian György határrendőrségi tisztviselő lett, de mint ilyen, a detektív-osztály vezetését vette át. A nagyszebeni kormányzótanács a romanizált temesvári állami gimnázium igazgatójává Bejan Silvius tanárt nevezte ki. A tanítóképzőintézetet Popovici Atanáz regáti tanár vette át, a főreáliskolát pedig Berkeszi István dr. igazgatótól Crișan Ascaniu tanár. De a többi intézmény élére is románok kerültek és így itt is megállapíthatták az esküt tett magyar tisztviselőket, hogy vezető állásba nem juthatnak.

A hűségeskü megtagadása címén a francia parancsnok hozzájárulásával a prefektus augusztus 8-án állásuktól elmozdította Somogyi Gyula központi járási főszolgabírót, Szandház Ferenc dettai főszolgabírót és Capdebó Zoltán dr. megyei helyettes ügyészt. Az elmozdított Virágh György rendőrkapitány — a kihágási osztály vezetője — ellen bűnügyi eljárást is indítottak, mert nem jelentette be a katonai hatóságnál a hivatalában talált kétszáz darab Mannlicher fegyvert, tizennégy bajonettet, harminchárom revolvert és mintegy harmincezer töltényt.

Augusztus második felében felmentették állásuktól Háromy Zoltán dr.-t, esáki szolgabírót, Hollósy-Kuthy Gyula

vingai és Heinrich Árpád újaradi főszolgabírókat, Bechnitz Sándor dr. vármegyei tiszti főorvost, Capdebó Dezső vármegyei másodfőjegyzőt, Osztie Andor levéltárost, Meskó Béla, Fábry Lajos dr., Frank Géza dr. aljegyzőket, ifj. Bechnitz Sándor dr. allevéltárost, Wimmer József, Szász Tibor és Mály Dezső árvaszéki ülnököket, Lázár Ferenc, Laszy Rezső, Návay Pál, Felétár Loránd, Sipos János és Gangl Andor szolgabírákat.

Vidrighin Stan főpolgármester — amint Geml József Emlékirataiban írja — kijelentette, hogy minden tisztviselőt meg akar tartani, aki leteszi a román hűségesküt. Szeptember elején Geml József ez ügyben értekezletet tartott a tanács tagjaival és a hivatalfőnökökkel, amelynek során Radocsay László főjegyző, Hódy Gyula főügyész, Papik Gyula tanácsnok és Szilárd Emil főmérnök kijelentették, hogy esküt nem tesznek. „Én azonban — írja Geml — ezúttal is csak a város közérdekét tartottam szem előtt és példával kívántam előljárni azoknak a kollégáimnak, akik habár elsősorban saját egzisztenciájuk megmentése érdekében, de egyúttal köteletségérzetből leteszik az esküt és ezáltal megakadályozzák hozzá nem értő idegenek belépését abba a közigazgatási szolgálatba, amelynek tisztasága és becsületessége érdekében feláldozták eddig is testi és szellemi erejüket és amellyel őrködtek a város közérdekéi felett.

A temesvári városi tisztviselők az említettek kivételével mind esküt tettek. Utólag Szilárd főmérnök is és a város közönségének, valamint a Bánság magyarságának igen nagy haszna volt abból, hogy a magyar városi tisztviselők helyükön maradtak.

1919. szeptember elején a kormányzótanács felmentette állásától Ferenczy Sándor alispánt és helyébe Mercea Viktor dr., buziási ügyvédet nevezte ki, aki igazságszerető, megértő viselkedésével a kisebbségi lakosság megbecsülését is kivívta. Ugyanekkor Vidrighin Stan mérnök, aki annak ellenére, hogy mindig öntudatos románnak vallotta magát, a magyar uralom alatt a vízművek igazgatója volt, eddigi polgármesteri címe helyett főpolgármesterré lépett elő, hogy a kormány bevált hassa a németeknek tett ígéretét, és Möller Károlyt polgármesteri címmel ruházhassa fel. Ezzel Geml József polgármesterisége formálisan megszűnt, de ténylegesen a következő évben történt nyugdíjba vonulásáig ő maradt Vidrighin helyettese.

Szeptember közepén került sor a tanszemélyzet eskütételére. A temesvári elemi iskolai tanítók közül csak Roszmann igazgató nem tett esküt és a Mehalában szolgáló négy tanító.

Az ügyvédek közül hét temesvári és egy buziási ügyvéd kivételével valamennyien esküt tettek.

Október elején felállították a Vármegyházán a visszatelepítési (repatriálási) irodát, mely hivatva volt mentől több tisztviselő családot és nemkívánatos elemet a Bánságból Magyarországra, illetőleg az utódállamokba juttatni. Az irodának

kezdetben Ardelean, majd Margineanțiu Tiberiu lelkész volt a vezetője. Az iroda intézkedésére már novemberben megindultak a repatriáló vonatok és százával vitték el a kiutasított magyar tisztviselőket, családtagjaikkal együtt. Az iroda nem ismeretelméletet, sürgette az esküt nem tettek kitelepülését, mert lakásaikra szükségük volt a vidékről behozott új román közalkalmazottaknak. A lakásaikból kizavart köztisztviselők családtagjaikkal napokig, sőt heteken át vagonokban laktak, amelyekben sokat szenvedtek az időjárás viszontagságaitól. Ezért 1920. januárjában Glattfelder Gyula dr. megyéspüspök vezetésével érdekükben küldöttség járt Cosma Aurél prefektusnál, amely a kiutasítások végrehajtásának elhalasztását kérte, ami a kormányzótanács távirati engedélye alapján meg is történt, ámde a kiutasítottaknak lakásaikat át kellett adniok. Ezért a temesvári egyházfők: Glattfelder Gyula dr. püspök, Bohus Károly evangélikus lelkész, Both Ferenc piarista házfőnök, Drexler Miksa főrabbi, Ferch Mátyás belvárosi plébános, Karl Norbert erzsébetvárosi plébános, Kókay Ferenc irgalmasrendi perjel, Láng Dávid józsefvárosi plébános, Pacha István gyárvárosi plébános és Szaboleska Mihály református esperes felhívással fordultak a közönséghez, hogy aki teheti, bocsásson egy-két szobát a repatriálándók rendelkezésére. A felhívásnak kellő eredménye volt.

A tavasz beálltával azután a kiutasítottaknak indulniok kellett és a repatriálási folyamat az 1920. év egész folyamán szakadatlanul tartott. A kiutasítások igen sok esetben jogtalanul történtek. Ezért 1920. augusztus 1-én új, országos érvényű lakásrendeletet adtak ki, amely négy kategóriát állapított meg azokra nézve, akiket kiutasítani lehet. Három csoportba azok tartoztak, akik 1914. augusztus elseje után költöztek be. De kiutasíthatók lettek azok is, akik élőszoval vagy írásban kinyilvánították, hogy nem kívánnak román állampolgárok lenni. A hűségesküt megtagadó köztisztviselőket is ilyeneknek minősítették és ez alapon utasították ki őket.

Hogy az idő előtt kívánt hűségeskü megtagadása még nem jelentette azt, hogy valaki nem kíván román állampolgár maradni, ezt a legtöbb esetben figyelembe nem vették. Kétségtelen azonban, hogy különböző közbenjárások eredményeként, az esküt nem tettek közül is igen sokan a Bánságban maradhattak.

Az esküt tett tisztviselők sorsa se volt nagyon rózsás. 1920. augusztus elején a temesvári ítélőtábla esküt tett bírái közül Raszlavitzky Gézá, egy ugoesamegyei járásbíróhoz, Pálffy Dezső dr.-t, a székelykeresztúri járásbíróhoz, László Izidort, a nagykárolyi járásbíróhoz helyezték át. Debreczeni József dr. táblabíró ugyanilyen minőségben a marosvásárhelyi ítélőtáblához került, Nyékhegyi Lothár dr. temesvári táblai tanácselnök, az aradi törvényszéknél nyert beosztást.

*1. Eshberg
alecsnyel
rangba*

veszélyes helyzet

Helyükre románok kerültek. Ebből is mindenki láthatta, hogy magasabb tisztviselői, illetve bírói helyeken magyarok nem maradhatnak.

De a jelentkezett románoknak kisebb állásokra is szükségük volt. Így dr. Urbanetz Ede helyébe józsefvárosi kerületi orvosnak dr. Pinte Vasiliet nevezték ki. Dr. Fall Endrének is át kellett adnia a városi konviktus igazgatói tisztségét. Felmentették a járványkórház eddigi vezetőjét, Kovács Ödön dr.-t is állásától, helyébe szintén román orvos került.

Csak a vasút és a posta személyzete részesült egyelőre nagyobb kíméletben, mert forgalmi szakértelemmel románok nem rendelkeztek. A vasúti és póstai alkalmazottaktól 1920. végéig esküt sem követeltek. A temesvári póstahivatalok azon alkalmazottai, akiket a kormány eskütételre szólított fel, még 1920. július végén is emlékiratban követelték, hogy előbb ismerni kívánják a békeszerződés rájuk vonatkozó rendelkezéseit. Továbbá azt kívánták, hogy mindenkit hagyjanak meg jelenlegi helyén és az állások betöltésénél vegyék figyelembe az eddigi minősítést. A magyar kormány és a proletárdiktatúra által kinevezett tisztviselőket ismerjék el és a státus rendezésénél hallgassák meg a személyzetet is. A román nyelv elsajátításához egy-öt évi határidőt kívántak. És azt kérték, tegyék részükre lehetővé, hogy az általuk választott bizottság tárgyaljon a magyar kormánnyal, ennek álláspontja megismérlése céljából.

Természetesen a forgalmi személyzet kivételes helyzete sem tarthatott sokáig. 1920. decemberében az államvasútak igazgatósága értesítette a vasútasokat, hogy 1921. szeptemberig meg kell tanulniok románul, mert ez időponttól kezdve az államvasútak hivatalos nyelve mindenütt kizárólag a román lesz. Aki ez idő alatt ezt a nyelvet nem sajátítja el, azt állásából elbocsájtják.

Kétségtelen, hogy a repatriáltak jelentékeny része az eskü megtagadása miatt távozott a Bánság területéről. Voltak olyanok is, akiket az új államhatalommal történt összetűzésük kényszerített a távozásra, de voltak sokan, akik a jobb jövő reményében, nem feltétlenül kényszerítő okokból hagyták el ezt a földet és gyengítették ezzel ennek magyar társadalmát.

Az utóbbiakhoz szólott a „Temesvári Hírlap“ 1920. június 17-én megjelent számának intelme:

„Ne menjetek el, maradjatok itt és teljesítsétek kötelességeket ott, ahová a sors vetett. Tennivaló akad mindenki számára, egzisztenciát akarattal és elszánt-sággal tud teremteni az is, aki alól a régi megélhetés kicsúszott, mindenki maradjon tehát a helyén. Sokféle érveléssel lehet megindokolni ezt a felszólítást, de elég csak arra utalni, hogy — és ezt bizonyára könnyű belátni — nem szabad apasztani a magyarság számát itt és nem szabad növelni a nyomort Magyarországon“.

III. A magyar közművelődési tényezők átalakulása és első veszteségei.

A) Egyházi ügyek.

Az államhatalom-változás idején a Bánság magyarjai közül a római katolikusok a csanádi püspökség (egyházmegye), az ev. reformátusok a tiszántúli egyházkerület, az ág. evangélikusok a bányai egyházkerület kötelékébe tartoztak, a zsidók részben orthodox, részben neológ egyházközségekbe alkottak.

A római katolikusok.

A csanádi egyházmegyének központi (archidiaconatus cathedralis), aradi, marosontúli, torontáli, karánsebesi és krasói főesperesi kerületeiben szervezett, alább felsorolt plébániái jutottak a békeszerződés megkötésekor Romániához:

A plébánia neve	A hívők száma az			Összesen:	A hívők anyanyelve.	A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban:				
<i>Központi esperesség:</i>						
1. Temesvár-Belváros	3.115	—	3.115	magyar, német.	Temesvár	tjv.
2. Temesvár-Gyárváros	15.101	2.912	18.013	magyar, német.	Temesvár	tjv.
3. Temesvár-Józsefváros	12.970	15.843	28.813	magyar, német.	Temesvár	tjv.
4. Szabadfalu	1.433	1.763	3.196	német, magyar.	Földm.	min.
<i>Csáki esperesség:</i>						
1. Csák	2.790	1.609	4.399	német, magyar.	Kincstár.	
2. Dóc	1.051	1.709	2.760	német, magyar.	Gr. Karátsonyi.	
3. Józsefszállás	498	1.294	1.792	magyar, német.	Kincstár.	
4. Kisbecskerek	2.667	—	2.667	német.	Földm.	min.
5. Németszentmihály	1.120	572	1.692	német, magyar.	Földm.	min.
6. Szakálháza	3.644	48	3.692	német.	Földm.	min.
7. Temesség	1.637	1.144	2.781	német, magyar.	Csanádi kápt.	
8. Újbesenyő	2.380	—	2.380	német.	Földm.	min.
9. Vejte	1.083	—	1.083	német.	Kegyúr	nincs
<i>A vingai esperességben:</i>						
1. Hidasliget	1.298	258	1.556	német, magyar.	Földm.	min.
2. Kisszentpéter	656	687	1.343	német.	Kegyúr	nincs.

A plébánia neve:	A hívők száma az		Összesen:	A hívők anyanyelve. A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban:		
3. Mailáthfalva	2.465	486	2.951	magyar, német. Földm. min.
4. Merczyfalva	1.367	125	1.492	német. Fejér Oszkár.
5. Orczyfalva	2.070	437	2.507	német. Földesuraság.
6. Temesgyarmat	4.463	527	4.990	német. Földesuraság.
7. Temeskenéz	1.051	974	2.025	német. Földm. min.
8. Temeskovácsi	1.015	408	1.423	német, magyar. Kegyúr nincs.
9. Temesszentandrás	2.344	—	2.344	német. Föld. min.
10. Varjas	2.465	—	2.465	német. Kegyúr nincs.
11. Vinga	3.875	—	3.875	bolgár, magyar, német. Vinga község.
<i>A rékási esperességben:</i>				
1. Aga	404	324	728	magyar, német tót. Vallásalap.
2. Bakovár	2.023	1.473	3.496	magyar, német. Vallásalap.
3. Buziásfürdő	1.513	331	1.844	német, magyar. Vallásalap.
4. Felsőbencsek	1.480	964	2.444	német, magy. Gr. Wimpffen.
5. Gizellafalva	1.430	803	2.233	magyar, német. Kegyúr nincs.
6. Nickyfalva	2.059	600	2.659	német, magyar. Vallásalap.
7. Sztancsafalva	955	207	1.162	magyar. Kegyúr nincs.
8. Temesrékás	4.027	788	4.815	magyar, német, sokác. Földm. min.
9. Újjózseffalva	1.149	332	1.481	német, magyar, Földm. min.
<i>A bilédi esperességben:</i>				
1. Biléd	3.800	50	3.850	német, magyar. Kegyúr nincs.
2. Bogáros	2.570	660	3.230	német, magyar. Földm. min.
3. Haulikfalva	1.075	—	1.075	német, magyar. Kegyúr nincs.
4. Kisjécsa	1.339	—	1.339	német. Kegyúr nincs.
5. Kisősz	1.943	598	2.541	német. Báró Liphthay.
6. Lovrin	3.420	532	3.952	német. Báró Liphthay.
7. Nagyjécsa	2.476	—	2.476	német. Földm. min.
8. Perjámos	3.552	532	4.084	német, magyar. Kegyúr nincs.
9. Sándorháza	1.723	—	1.723	német. Kegyúr nincs.
10. Sárafalva	586	—	586	német, magyar. Kegyúr nincs.
11. Újszentpéter	728	950	1.678	német. Földesuraság.
<i>Újaradi esperességben:</i>				
1. Angyalkút	1.621	—	1.621	német. Földesuraság.
2. Németség	1.937	—	1.937	német. Gr. Szapáry.
3. Németszentpéter	2.438	507	2.945	német, magyar. Földm. min.
4. Réthát	973	—	973	német. Vallás alap.
5. Szépfalu	2.157	87	2.244	német. Kegyúr nincs.
6. Temeskeresztes	992	—	992	német. Földesuraság.
7. Újarad	5.580	2.343	7.923	német, magyar. Gr. Zselénski
8. Zádorlak	2.136	153	2.289	német. Gr. Zselénski.
<i>A lippai esperességben:</i>				
1. Bulcs	436	578	1.014	magyar, román, német. Mocsonyi A.
2. Cseralja	1.247	—	1.247	német. Földm. min.

A plébánia neve :	A hívők száma az anya és leány egyházakban :		Összesen :	A hívők anyanyelve. A kegyúr.
3. Lippa	3.854	114	3.968	német, magyar. Földm. min.
4. Máslak	1.401	1.526	2.927	német. Gr. Wimpffen.
5. Németremete	704	268	972	német. Földesuraság.
6. Rigósfürdő	275	336	611	német. Gusz L.
7. Temeshidegkut	2.861	445	3.306	német. Földm. min.
8. Temesújfalu	1.134	19	1.153	német, magyar. Gr. Zselénski.
<i>A csanádi esperességben :</i>				
1. Nagyősz	3.536	—	3.536	német. Földesuraság.
2. Nagyszentmiklós	4.289	1.999	6.288	magyar, német. Mezőgazd. Kenderipar R. T. Szeged.
3. Obeba	863	5.206	0.069	magyar, német. Földesuraság.
4. Óbesenyő	5.690	1.645	7.335	bolgár, magyar, német. Földm. min.
5. Ócsanád	1.529	1.800	3.329	német. Mezőgazdasági Kenderipar R. T. Szeged.
<i>A zombolyai esperességben :</i>				
1. Csatád	2.567	—	2.567	német. Földm. min.
2. Garabos	2.256	—	2.256	német. Földm. min.
<i>A nagyikindai esperességben :</i>				
1. Máriafölde	2.664	—	2.664	német, magyar. Hg. San-Marco.
2. Nagykömlős	1.219	116	1.335	német. Vallás alap.
3. Nyerő	540	60	600	német, magyar. Kegyr. nincs.
<i>A karánsebesi esperességben :</i>				
1. Karánsebes	3.015	1.428	4.443	magyar, német, tót. Földm. m.
2. Mehádia	322	581	903	német, magyar. Földm. min.
3. Nándorhegy	880	172	1.052	német, tót, magyar. Kegyr. n.
4. Orsova	3.339	748	4.087	magyar, német, tót. Földm. m.
5. Ruszkabánya	650	248	898	német, magyar. Földm. min.
6. Szörényordas	1.062	—	1.062	német. Földm. min.
7. Temesfő	1.042	—	1.042	német. Kegyr. nincs.
8. Temesszlatina	1.400	1.120	2.520	román, német, magyar. Földm. min.
9. Tiszafő	564	221	785	cseh. német. Földm. min.
<i>Az oravicai esperességben :</i>				
1. Anina	4.910	—	4.910	német, cseh, magyar. Állam- Vasút Társaság.
2. Bozovics	426	696	1.122	magyar, német, cseh. Földm. m.
3. Csiklóbánya	104	—	104	német, magyar, tót. Áll. V. T.
4. Oravicabánya	2.440	1.425	3.865	német, magyar. Áll. V. T.
5. Stájerlak	5.240	36	5.276	német, magyar, tót. Áll. V. T.
6. Szászabánya	449	50	499	német, magyar. Áll. V. T.
7. Szörénbuzás	1.076	1.450	2.526	cseh, német, magyar. Föld. m.
8. Újmoldova	381	784	1.165	német, magy., cseh. Áll. V. T.
<i>A krassói esperességben :</i>				
1. Bogsánbánya	889	1.381	2.270	német, magyar. Áll. V. T.

A plébánia neve.	A hívők száma az		Összesen : A hívők anyanyelve. A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban :	
2. Dognácska	1.079	256	1.335 német, magyar, román, tót. All. V. T.
3. Érszeg	481	1.052	1.533 magyar, tót, német. Vallás a.
4. Ferencfalva	718	240	958 német. Állam Vasút Társaság.
5. Kengyeltó	750	586	1.336 krassovén. „
6. Királykegye	1.382	1.320	2.702 német, magyar. „
7. Kiskrassó	821	—	821 krassovén. „
8. Krassócsörgő	1.200	—	1.200 krassovén „
9. Krassóvár	3.028	1.070	4.098 krassovén, magyar, német. Állam Vasút Társaság
10. Resicabánya	11.575	1.643	13.218 német, magyar, tót. All. V. T.
<i>A lugosi esperességben :</i>			
1. Bethlenháza	825	432	1.257 német, magyar. Kegyúr nincs.
2. Csukás	893	1.611	2.504 magyar, német. Földesúr.
3. Daruvár	1.461	903	2.364 német, magyar. Földes uraság
4. Facsád	1.484	1.423	2.907 német, magyar. Földm. min.
5. Lugos	9.279	725	10.004 magyar, német. Földm. min.
6. Nadrág	1.313	57	1.370 német, magyar. Kegyúr nincs.
7. Nörincse	470	795	1.265 magyar. Kegyúr nincs.
8. Vecseháza	1.132	366	1.498 német, magyar. Kegyúr nincs.
<i>A verseci esperességben :</i>			
1. Alsósztamora	1.390	—	1.390 német, magyar. Vallás alap.
2. Berkeszfalu	500	260	760 német, magyar, cseh. Kegyúr nincs.
3. Detta	3.751	1.523	5.274 német, magyar, bolgár. Földm. min.
4. Dézsánfalva	647	—	647 magyar, német. Földm. min.
5. Gátalja	2.133	497	2.630 magyar, német. Vallás alap.
6. Móricföld	2.390	390	2.780 német, magyar. Justh-Sebestyén M.
7. Omor	638	1.515	2.153 magyar, bolgár, német. Kegyúr nincs.
8. Temesmora	1.642	165	1.807 német, magyar. Földm. min.
<i>A párdányi esperességben :</i>			
1. Gyertyámos	2.751	1.526	4.277 német, horvát, magyar. Kegyúr nincs.
2. Jánosföldre	1.620	335	1.955 német, magyar. Kegyúr nincs.
3. Magyarszentmárton	772	1.882	2.654 magyar. Kegyúr nincs.
4. Párdány*	2.102	767	2.869 német, magyar. Földm. min.
5. Újpécs	2.434	1.029	3.463 német, magyar. Földm. min.
<i>A modosi esperességben :</i>			
1. Csávos	986	607	1.593 német, magyar. Gr. Karátsonyi
2. Karátsonyifalva	1.063	1.591	2.654 német, magyar. Gr. Karátsonyi
3. Modos*	3.276	1.626	4.902 német, bolgár, magy. Kegyúr n.

* Párdány és Modos községek 1924-ben Jugoszláviához kerültek. He-lyükbe Románia Zsombolyát kapta. Ugyanekkor került ide Nagyzsám.

E táblázatból kitűnik, hogy a püspöki megállapítás szerint a csanádi egyházmegyétől Romániához került 123 plébánia közül 1919-ben háromban a hívők úgyszólván kizárólag magyarok voltak, 21-ben a magyarság vezető helyet foglalt el, 60-ban a hívők kisebb részét tette, 39-ben pedig számottevő nem volt.

De a táblázatból látható az is, hogy a hívők jelentékeny része szórvány-sorsban élt, amiértis valláserkölesös vezetése nagy nehézségekbe ütközött.

A világháború és a forradalom erkölcslezítő hatását ellensúlyozni, a tömegeket a vallás-erkölcs útjára mentől előbb visszavezetni, szinte lehetetlen feladat volt akkor, amikor a plébániáknak váratlanul a szükséges anyagi eszközöket is nélkülözniök kellett. Hiszen amint a fenti táblázat mutatja, a legtöbb plébánia kegyura a m. kir. földművelésügyi miniszterium és a vallásalap volt. Ezeknek itt működő szervei már 1918. végén a budapesti kormánnyal nem érintkezhetek, a nagyszombeni kormányzótanács pedig 1918. december 29-én kiadott körrendeletével az összes egyházi hatóságokat eltiltotta attól, hogy a magyar kormánnyal bármilyen egyházi, iskolai vagy kulturális ügyben érintkezzenek.

Nem jutottak azok az egyházközségek sem a szükséges anyagi eszközökhöz, amelyeknél a kegyúri kötelezettséget a volt nemesi uradalmak birtokosai viselték. Hiszen e birtokok nagyrészét a forradalom pusztításai, a szerbek harácsolásai és a kényszerbérbeadások gazdaságilag úgy letörték, hogy tőlük a szükséges anyagi eszközöket megszerezni még akkor sem lehetett volna, ha rendelkezésre bocsátásukra hajlandóságot mutatnak.

Az egyházközségeknek ingatlan vagyonuk — éppen a kegyúri intézmény folyamányaképen — csak ritkán és jelentéktelen térfogattal akadt. De a kegyúri kötelezettségek fölöslegessé tették a hívők megterhelését is egyházi adóval. Ilyen körülmények között, a plébániák igen nehéz helyzetbe jutottak, amelyen a püspökség sem segíthetett, hiszen ingatlan vagyona felett a szabad rendelkezést rövidesen nélkülöznie kellett. A magyar államtól élvezett kongrua is elmaradt és helyébe a román kormány csak a trianoni békeszerződés megkötése és a püspök hűségesküjének letétele után utalványozott 1920. július 1-ig visszamenőleg fizetéskiegészítést. 1919. január 1-től—1920. július 1-ig a lelkészek minden állami segítséget nélkülöztek.

Ez a helyzet és az a körülmény, hogy a felekezeti iskolák fenntartásához, illetve a szükségelték felállításához is hiányoztak az anyagi eszközök, tette sürgőssé a katolikus laikus elem megszervezését. A munka serényen megindult.

Amde mindazokra az egyházközségekre, amelyekben egyesesen éltek magyarok és németek (és amint a fent bemuta-

tott táblázatból látható, ilyen volt a nagytöbbség), már az első időktől hatással volt a magyar társadalom átalakulásának az a jelensége, amelyet „A svábok leválása“ cím alatt ismertettünk.

Ez a körülmény, és az, hogy a megindult egyházközségi élet egyik legfontosabb feladata az anyagi eszközök előteremtéséhez a hívők megadóztatása lett, az új szervezetekbe sok keserű vitát hozott.

A reformátusok.

Azok a református egyházközségek, amelyek az uralomváltkozás idején a Romániához átkapcsolt bánási részekben léteztek, a Békés-bánási egyházmegyéhez tartoztak.

Mivel az esperesség székhelye a mindenkor esperes lelkészi működésének helye, 1918-ban, amikor az esperes Futó Zoltán, ez Szentés volt.

A demarkációs vonal megvonása után, Baltazár Dezső püspök megbízásából a Békés-bánási egyházmegyének Romániához jutott részén az esperesi teendők ellátását Szaboleska Mihály, a temesvári egyház lelkésze vette át. Az így egyelőre csak tényleg létrejött új egyházmegyéhez a Békés-bánásigiból a következő egyházak kerültek: Bunyaszekszárd, Igazfalva, Begamonostor, Bodófalva, Szapáryfalva, Lugos, Karánsebes, Végyvár, Szigetfalu, Klopódia, Resicabánya, Krassófüzes, Duna-szentilona, Csávos-Módos, Valkány-Nagyszentmiklós, Temesvár, Újszentés és Újmosznica.¹

Amint a többi felekezet lelkészei, a reformátusok sem kaptak 1918. végétől 1920. júniusig fizetésekiegészítést sem a magyar, sem a román államtól. Az érdekükben 1918. december elején Budapesten eljáró Nemes Elemér ugyan ígéretet kapott a segély kiutalására Kovács J. István kultuszállamtitkártól, ám, a demarkáció megvonása, majd az a körülmény, hogy a Kormányzó Tanács az egyházi hatóságokat december végén a magyar kormánnyal való érintkezéstől eltiltotta, a folyósítást lehetetlenné tette.²

A trianoni szerződéssel Romániához jutott, de a történeti Erdélyen kívül fekvő területen létezett egyházmegyék

¹ A felsorolt egyházközségeken kívül 1924-ben a nagyszalontai egyházmegyéből idejutottak még: Nagylak, Kispereg, Szemlak és Lippa-Radna, figyelemmel azon kormányrendeletre, amely megkívánja, hogy minden egyházmegyéhez legalább húsz anyaegyház tartozzék.

² Ennek ellenére a református papság nagy részének gazdasági helyzete némileg kedvezőbb volt, mint más felekezetek lelkészeié, mert különösen a településekben ekkor még rendelkezésükre állottak azoknak a földeknek hasznai, amelyek a telepítéskor elég tekintélyes mértékben a lelkészek részére jutottak. (Igazfalván például a lelkész rendelkezésére 80 kat. hold, a kántoréra 10, a templom tatarozására 20 állott.)

képviselői 1920. október 20-án Nagyváradon értekezletet tartottak és itt megbízták Sulyok István bihari esperest és Domahidy Elemér nagykárolyi egyházmegyei gondnokot az ideiglenes kerület szervezési munkálatainak előkészítésével. E megbízás alapján nevezettek a kerületi közgyűlést 1920. december 14-ére hívták össze. Ekkor kimondották a kerület megalakulását, bár a szatmári és nagybányai mellett a Békés-bánati egyházmegyébe átkerült egyházközségek gondozója ekkor még Nagy Károly, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke volt.

A Békés-bánsági egyházmegye egyházközségei egyideig ehhez a kerülethez kívántak csatlakozni, de végül is megbízottaink 1921. augusztus 16-án, a Nagyváradon megtartott egyházkerületi alakuló közgyűlésen szintén hozzájárultak az egyértelmű határozathoz, amely szerint: a Tiszántúli Református Egyházkerület-től Romániához csatolt területen lévő egyházmegyék „Királyhágómelléki Református Egyházkerület“ elnevezéssel új egyházkerületet alkotnak. Püspökké Sulyok Istvánt, főgondnökká Domahidy Elemért választották.

Ezután rövidesen megtörtént a bánsági egyházmegye tisztségeinek betöltése is. Az egyházmegye gondnoka Székely László temesvári műépítész lett. Esperes Szaboleska Mihály maradt.

Az ágostai evangélikusok.

Az államhatalomváltozásig a Bánságnak Romániához jutott részén megszervezett ágostai evangélikus egyházközségek az úgynevezett bányai egyházkerülethez tartoztak, amelynek székhelye Budapest volt. Ennek következtében ezek az egyházközségek az államhatalom változásával ép úgy püspöki joghatóság nélkül maradtak, mint a Romániához csatolt más területeken megszervezett ama egyházközségek is, amelyek a nagyszebeni szász evangélikus püspökség alá nem tartoztak.

Az államhatalomváltozás után rövidesen, néhány magyaranyelvű egyházközség kivált a nagyszebeni szász egyházkerületből és így ezek a szintén püspökségi joghatóság nélkül álló egyházközségek is arra törekedtek, hogy mentől előbb közös egyházi főhatóság alá jussanak a bányaitól elszakítottakkal. Törekvésük megvalósításához az első lehetőséget a Kormányzótanács 1920. július 15-én kelt 8044. számú leirata adta, amely felkérte Kirchknopf Gusztáv dr. kolozsvári lelkészt, hogy „mindazon lelkészekkel, akik főhatósága a demarkációs vonalon túl van, közölje, hogy azon esetre, ha hűségesküti tesznek és ha a magyar lutheránus egyház jogviszonya a román állammal szemben törvényhozásilag rendezve lesz, a magyar államtól élvezett illetmények és segélyek folyósítása iránt a szükséges lépéseket megtehetik.“ Egyúttal engedélyt

adott, hogy a magyar lutheránus egyház közjogi szervezését megkezdhessék.

Kirchknopf és lelkésztársai helyesebbnek tartották, hogy a szervezkedést a világiak végezzék. Ezért került a szervezkedés élére Solymossy Lajos báró nagybirtokos, aki már előzőleg egyetemes egyházi és iskolai felügyelő volt és mint ilyen, a Romániához csatolt evangélikus gyülekezetek teljes bizalmát élvezte. A meghívására Aradon, 1920. április 11-én megtartott értekezlet elhatározta, hogy „Erdély-Bánáti Ágostai Helvét Evangélikus Egyházkerület“ cím alatt úgy a püspökség nélkül maradt, valamint önrendelkezési és ősi autonóm joguk alapján a szász egyházkerületből kivált és fajtestvéreikkel egyesülni akaró magyar evangélikus egyházakból egy önálló egyházkerületet létesítenek, amely a magyarhoni ág. ev. egyházegyetem 5-ik egyházkerülete lesz mindaddig, míg hovatartozandóságáról az összehívandó zsinat nem határoz. Az értekezlet arra is felkérte Solymossy báró egyetemes felügyelőt, hogy a viszonyok miatt törvényes választás útján be nem tölthető állások teendőivel bízva meg mindazokat a tisztviselőket, akiket az Egyházi Alkotmány megfelelő szakaszai előírnak, egyszóval a közigazgatási szervezetet állítsa be, kijelentve, hogy az alkalmazottak mandátuma az egyházkerület első választógyűléséig tart.

A bánsági evangélikusok először 1920. október 5-én gyűltek egybe Ambrózy Andor báró és Bohus Károly temesvári lelkész elnöklése alatt.

A közgyűlésen Bohus lelkész ismertette Solymosynak szervezkedésre felhívó átiratát, amely szerint „Bánáti Esperesség“ elnevezéssel egyházmegyét alakít a következő egyházközségekből: Birda, Liebling, Lugos, Nándorhegy, Orsova, Resicabánya, Stájerlak-Anina, Temesbökény, Temesvár, Temesvukovár és Vársomlyó. Az új egyházmegye felügyelői teendőivel Ambrózy Andor bárót, az esperesi teendőkkel Bohus Károly lelkészt bízta meg. Felhívta továbbá az egyházmegyei elnökséget, hogy alkotmányos hatáskörén belül gondoskodjék az egyházmegye egyéb tisztviselőiről és a kerületi közgyűlésre kiküldendők megválasztásáról.

Ugyanezen közgyűlésen Bohus Károly ismertette az egyházközségek helyzetét az államhatalomváltozás óta. Hangsúlyozta, hogy Doleschall Lajos főesperes, aki Jugoszláviában maradt, az alesperesi teendők ellátásával ugyan megbízta őt, de ezek a teendők tulajdonképpen csak az előforduló lelkészi és tanítói választások levezetésére szorítkoztak, egyébként a vasúti és póstai közlekedés súlyos nehézségei miatt a lelkészek alig tudtak egymással érintkezni. Ecsetelte az államsegély elmaradásának súlyos következményeit, amelyek egyik lelkészt arra kényszerítettek, hogy napszámos sorba álljon, nehogy családja éhen pusztuljon. Ilyen körülmények között a missziós

tevékenység úgyszólván teljesen szünetelt. Jelentette továbbá, hogy a Solymosy báró által vezetett mozgalom mellett egy másik is indult, amely az egyházközségeknek a szász evangélikus egyházkerületbe való beszervezését célozza. A Solymosy leiratában felsorolt egyházak közül, tudomása szerint, a nándorhegyi és lieblingi a szász egyházkerületbe kívánczok.

Közölte, hogy a bánsági ev. egyházak közül egyben van egyházi énekkar, egynek van ifjúsági egylete, kettőnek nőegylete, kettőnek gyámintézete, hatnak ifjúsági istentisztelete, ötnek lelkészi naplója, négynek aranykönyve és egynek könyvtára. Különösen Resicabányán folyik nagyobb belmissziós tevékenység. Resicabánya panaszokat is terjesztett a közgyűlés elé, amelyek közül a legsúlyosabb, hogy a hatóságok lefoglalták az evangélikus napközi otthont, ezt a szervezetet feloszlatták és vagyonát elkobozták.

A közgyűlés végül felügyelővé megválasztotta Nauer György temesvári táblabíró, főjegyzőkké Franz Ede orsovai lelkészt és Stéberl Ernő temesvári polg. iskolai tanárt és dékánnak Chovan Zsigmond lugosi lelkészt.

Hogy a közgyűlés után a „Bánáti Esperesség“-ben a belé utaltak közül tényleg hány egyházközség maradt és ezek további működéséről, a második részben tájékoztatunk.

Az izraeliták.

Az izraelita hívők a Bánságban részben az orthodox, részben a neológ hitközségekhez tartoznak. Temesvár—Gyárvárosban létezett egy spanyol zsidó hitközség is, ennek tagjai azok utódaiból kerültek ki, akik még a török uralom alatt vándoroltak ide. Közülük többen ma is beszélnek spanyolul.

Az uralomváltáskor orthodox hitközségek voltak: Temesvár—Józsefvárosban, és Temesvár—Gyárvárosban. Neológ hitközségek: Temesvár—Belvárosban, Temesvár—Gyárvárosban, Lugoson, Karánsebesen, Orsován, Lippán, Facsádon, Resicabányán, Csákon, Dettán, Buziáson és Nagyszentmiklóson.

Mindkét izraelita egyház központja az államhatalomváltás előtt Budapest volt. 1919-től a neológ hitközségek irányítására a Temesvár—belvárosi volt legnagyobb hatással, amely az ország legnagyobb és leggazdagabb neológ hitközsége. Amint az uralomváltás után lehetővé vált Temesváron egy zsidó lyceum, felsőkereskedelmi iskola és leánygimnázium felállítása, ezek fenntartását magára vállalta. Az uralomváltáskor úgy ebben, mint a többi zsidó egyházközségben a prédikációk és tanácskozások nyelve a magyar volt.

B) Iskolaügyek.

A világháború kitörése előtt Krassó-Szörény vármegyében az elemi mindennapi iskolák száma 414 volt. Ebből 81 állami, 121 községi, 9 a római katolikus, 23 a görög katolikus, 1 a református, 1 az ágostai evangélikus, 174 a görögkeleti, 1 az izraelita felekezet és 3 magánosok által fenntartott.

Ezek közül 153 volt magyar, 2 német, 1 tót, 250 román, 1 ruthén és 8 szerb tannyelvű.

Temes megyében a 336 elemi mindennapi iskola közül 85 volt állami, 57 községi, 40 a római katolikus, 12 a görög katolikus, 2 a református, 4 az evangélikus, 134 a görögkeleti felekezet és 2 magánosok által fenntartott. Ezek közül 142 volt magyar, 18 német, 1 tót, 128 román, 44 szerb és 3 más tannyelvű.

Temesvár t.j.v. 25 elemi mindennapi iskolái közül 3 volt állami, 7 községi, 6 a római katolikus, 6 a görög keleti felekezet és 3 magánosok által fenntartott. Ezek közül 19 volt magyar, 3 román és 3 szerb tannyelvű.

Ezekből a számadatokból megállapíthatjuk, hogy: amíg a görögkeleti és görög katolikus egyházak kellő számú elemi iskolákkal rendelkeztek, hiszen a két vármegye összes elemi iskoláinak több mint a fele az övék és ezekben a tanítás nyelve a román, illetve a szerb volt, addig a római katolikusok csak 55, a reformátusok 3, az evangélikusok 5 és a zsidók 1 elemi iskolával rendelkeztek és ezek közül csak 20-ban volt német az oktatás nyelve.¹

Négy évtized átalakító hatása hozta létre ezt a helyzetet, hiszen 1869-ben még egész Magyarországon ismeretlen volt az állami elemi iskola, az iskolák 3.5%-át a községek, a többit pedig mind a felekezetek tartották fenn. Az állami iskolák egy része a Bánságban is a felekezetek által átadott iskolákból létesült, mert a görögkeleti és görög katolikus felekezeteken kívül, a többi nem vált meg nehezen iskolájától, ha az állam az elébe szabott feltételeket elfogadta, amelyek egyike rendszerint a magyar nyelv oktatásának megkívánása és az átadó felekezethez tartozó tanszemélyzet alkalmazása volt.

Talán a könnyelmű szóval is jellemezhető, ugyanazt az eljárást észlelhettük a magyar uralom idején különösen a római katolikusok és reformátusok részéről, mint a román uralom bevezetése után a görög katolikusok részéről, azoknál is, mint ezeknél, elsősorban az anyagi gondoktól való szabadulás igyekezete vezet az átadáshoz. A bánsági sváb egyház-községek szívesen látták a felekezeti iskolák államosítását,

¹ Az adatok az 1915-ben kiadott: „A m. kir. kormánynak 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentése“ című mű II. rész. 251. oldaláról valók.

vagy új állami elemi iskolák és ovodák létesítését már csak azért is, mert a magyarra megtanítás céljuk volt és ezt olcsóbban és kényelmesebben érhetnék el az állami iskolákkal, mint a cseregyerek rendszerrel.

Hogy pedig a megmaradt római katolikus felekezeti iskolák közül is csak húszban folyt német nyelvű oktatás és a többi sváb községben is magyarul, az könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük a püspöki-aula és káptalan állandó magyar szellemét, amelyet a Szentklárayak és Magyaryak mellett a Blaskovitsok is képviseltek. Hiszen ne felejtjük, hogy például éppen Blaskovits Ferenc volt az, aki nemcsak a magyar nyelv tanítását, de a magyarosítást is szorgalmazta, sőt ehhez az állam támogatását követelte.

1899. március 17-én mint az Apponyi pártjához tartozó és ezzel együtt Széll Kálmán miniszterelnököt támogató képviselő a Képviselőházban a következőket mondotta:

„Itt a Házban már felhoztam, hogy a mi hazánk déli részén egyszerűen társadalmi úton igyekszünk a magyarosítást előmozdítani. Fineveldét létesítettünk, ahol csekély áldozatok mellett az idegen-ajkú szegény tanulóknak módjukban van a magyar nyelvet elsajátítani, a magyar hazafiságot, a magyaros érzelmeket gyöngéd fogékony szívükbe befogadni. Nagy dolgot lehetne csinálni e téren, ha maga a kormány iniciálna országos mozgalmat, hogy országunk minden nemzetiségi vidékén a társadalom állítson ilyen intézeteket, a kormány némi csekély szubvencióban részesítené, csak hogy éppen a tápdíjak olcsóbbak lehessenek. Meg vagyok győződve, hogy ha országos mozgalmat indítunk, sem a törvényhatóságok, sem a társadalom, de különösen az arisztokrácia és a püspöki-kar nem zárkozhatnak el az elől, hogy azt a legmelegebben felkarolja és anyagilag is támogassa. Ha azután szabályul vesszük azt, hogy az ilyen konviktsokban az illető gyermekeknek csak egy, legfeljebb két évig szabadna maradniok, hogy ott egy, esetleg két iskolai osztályt végezzenek, azután visszatérjenek a szülőkhöz a gazdaságba, vagy menjenek iparostanoncoknak, vagy más foglalkozásokra, elértük azt, hogy anélkül, hogy a szellemi proletariátust gyarapítanók, rövid idő alatt minden községben volna néhány intelligens magyarul beszélő gazdánk, vagy iparosunk, akik nemcsak vezetői, szellemi irányítói lehetnének községeiknek, hanem egyúttal egykoron, mint községi bíró, esküdt, stb. a közigazgatásnak is nagy szolgálatot tehetnének.

Nagyobb mértékben volt azelőtt szokásban a gyermekeket különböző vidékekre cserébe adni és ilyképpen a más nyelvű fiatalságnak lehetővé tenni, hogy különös áldozat nélkül is elsajátítsa a magyar nyelvet. Ezen a téren is nagyobb társadalmi akciót kellene indítani. Továbbá, véleményem szerint, ott, ahol a telepítéseknél magyar telepeket létesítünk, ki kellene mondani azt, hogy más nemzetiségű se legyen kizárva, ha tud magyarul, ilyképpen mintegy prémiumot adnánk annak, aki a magyar nyelvet elsajátítani igyekezett.

Szóval, a társadalmi, a kulturális és a közgazdasági feladatok terén a tevékenységnek, a nemzet összes társadalmi osztályai közreműködésének végtelen nagy tere nyílik, hogy mindnyájan együtt működjenek hazánk felvirágzására, nemzetünk jólétének emelésére. De szükséges, hogy a kormány megindítsa, hogy bátorítsa ezt a társadalmi mozgalmat és egyúttal a lehetőség szerint támogassa.“²

² Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló, XXI., 80 ik oldal.

Az uralomváltozáskor tehát a bőségesen rendelkezésre álló román és szerb tannyelvű elemi iskolák mellett csak húsznak volt német tannyelve, a középiskoláknak pedig kivétel nélkül magyar.

Érthető, hogy amint a német nemzeti öntudatraébredés megvalósult, ennek első követelése a német tannyelv bevezetése lett mindazokban az iskolákban, amelyekben német szülők gyermekei tanulnak.

Az a sváb kiáltvány, amely 1918. december 8-án a Temesváron megtartott első sváb nemzetgyűlésen készült, az önrendezési jog, a nemzeti szabadság és a kulturális önkormányzat igénylésével természetesen mindenütt a német tannyelvet is követelte.

Ennek a kívánságnak jogosságát elismerte a budapesti magyar népkormány is, amely a svábok részére teljes kultúr-autonómiát ígért.

Hogy milyen gyorsan érvényesült ez a követelés az egyes községekben, arra jellemző a lippai járáshoz tartozó Máslak megnyilatkozása, ahol már december 8-án a helybeli német nemzeti tanács Schiller plébánostól követelte, hogy a római katolikus népiskolában a tanítás nyelve kizárólag német legyen. Tekintettel arra, hogy a plébános elnöklete alatt működő iskolaszék úgy határozott, hogy csak a három alsó osztályba vezeti be kizárólagosan a német tannyelvet, a negyedik osztálytól kezdve heti három órában magyarul is tanítat, az ezzel elégedetlen nemzeti tanács küldöttséggel jártult Glattfelder Gyula megyéspüspök elé, aki megígérte, hogy kívánságának megfelelő utasítást küld az iskolaszék elnökéhez, ami meg is történt.

A december 8-i határozat után egymást érték a sváb értekezletek, amelyek a tanügy átalakításának részleteit vitatták meg. Az iskolaügyek irányítását Kräuter Ferenc dr. főreáliskolai tanár vette át, aki hírlapi cikkekben szegte le, hogy a 6. számú magyar néptörvény alapján kívánja az iskolák átvételét.

Természetesen az iskolaév közepette a váltakozó megszállások alatt, új tannyelv bevezetése igen nagy nehézségekbe ütközött. Ezért érthető, hogy amikor 1919. január 31-én Lugoson a városi iskolaszék elé került a svábok ama beadványa, amely már a folyó tanévben a városi iskolákba a német nyelv bevezetését kívánta, az iskolaszék ennek az óhajnak eleget nem tett, a tanítás rendjét nem bolygatta meg.

Az 1919/20. tanévre serényen indultak meg az előkészületek.

Zsombolya lakossága elhatározta, hogy a meglévő polgári iskolát német reálgimnáziummá alakítja át és mellette konviktust létesít. Versecen Heegn Reinhold a szerbek által kinevezett temesvári főispán indítványára, a városi tanács

német gimnázium létesítését határozta el. Temesvárott Kräuter Ferenc dr. vezetésével német szünidei tanfolyamot szerveztek, amelynek résztvevői számára Glattfelder Gyula püspök a szeminárium épületében biztosított szállást. A szünidei tanfolyam előkészítésül szolgált a szeptemberben megnyitandó temesvári német középiskolák részére, de arra is, hogy az iskolaévben elmulasztottakat pótolja. A tanfolyam július 14-től augusztus 9-ig tartott és az öt előadó között volt Járosy Dezső is, aki tizenkét tanórán át a német népdalról tartott előadást.

Természetesen a sajtó is állandóan foglalkozott az oktatás ügyeivel. Buzdító cikkek jelentek meg úgy a „Schwäbische Volkspresse“-ben, mint a „Deutsche Wacht“-ban, amelyekben felhívják a német szülőket és követelik tőlük, hogy gyermekeiket kizárólag német tannyelvű iskolákba irassák be.

De nem hiányzanak a vitázó cikkek sem.

1919. június 17-én a „Schwäbische Volkspresse“ vezércikkben foglalkozik a német iskolaüggyel és megrója a „Temesvári Hírlap“ féltékenykedését:

„Minduntalan megjelenik a két temesvári magyar lapban a német iskolák kísértete. Legutóbb a „Temesvári Hírlap“ vezércikkében... Mi a német iskolákat, még pedig mindenfajta iskolát conditio sine qua-non-nak tekintjük. A német iskolákból senki kedvéért nem engedhetünk. Iskoláink kérdése, mint általában a német autonómiáé, teljesen független állami hovatartozandóságunktól.

A „Temesvári Hírlap“ szemére hányja a sváb vezetőknek, hogy kiadták az utasítást az iskolák átvételére. Igenis ezt tettük abból az egyszerű okból, mert ehhez teljes jogunk van. Eltekintve attól, hogy ez eljárásunknál a magyar kormány által a fegyverszüneti feltételekben foglalt wilsoni elvekre támaszkodunk, a községekben a német tanítási nyelv bevezetése Lovászy magyar közoktatási miniszter rendelete alapján történik, azonkívül ezt a jogot biztosítja számunkra az 1919. évi VI. néptörvény is.“

A vezércikk így végződik:

„Ha a „Temesvári Hírlap“ a magyar ügynek jó szolgálatokat akar tenni ezekben a válságos időkben, ne ébresszen felesleges módon bizalmatlanságot. Mi testvériesen érzünk, de nem svábságunk rovására és másoktól is ugyanezt a testvéri érzést követeljük.“

A „Schwäbische Volkspresse“ június 6-i száma feltűnő betűkkel közli a hírt:

„Népünk forró óhaja teljesedésbe ment. Vezetőink ismételt tárgyalások után, egyetértésben a magyarság vezető személyiségeivel és az illetékes hatóságokkal elérték, hogy a következő tanévben Temesvárott megnyílik egy német-sváb gimnázium, egy német-sváb tanítóképző és megfelelő számban német-sváb népiskolák. A többi iskolát illetően a tárgyalások folyamatban vannak. A beiratkozások a gimnáziumba és a tanítóképzőbe a mai nappal kezdődnek a dikasztériális épület első emelet 42. számú szobájában, a német iskolák felvilágosító irodájában. Tandíj ugyanaz, mint a megfelelő állami iskolákban.“

Ezt az intézkedést megelőzte a német-sváb kultúrszövetségnek Geml polgármesterhez benyújtott és már megemlített

emlékirata, amelyben a Möller-csoport az 1910. évi statisztikai adatokra hivatkozással a várostól számos iskola átadását követelte a németek részére.³

Amint már említettük, Geml polgármester hangsúlyozta, hogy a németek jogos igényeit feltétlenül támogatja, de a politikai helyzet végleges eldőlte előtt határozatot hozni nem tud.

A Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi reszortfőnöke 1918. december 29-én kelt első számú körrendeletében közölte az egyházak vezetőivel: „Az immár Romániával egyesült területek hatóságainak mindennemű egyházi, iskolai és kulturális ügyekben kapcsolata a budapesti magyar köztársasági kormánnyal és a magyar hatóságokkal megszűnik“, tehát egyházi és iskolai ügyekben ezután a román Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi reszortjához Nagyszebenbe kell fordulniok. De hozzátette: „Elhatároztuk, hogy ez ügyeket a legdemokratikusabb és liberálisabb szellemben vezetjük, amint ez a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatából folyik.“

1919. január 24-én a Kormányzótanács kiadja rendeletét, amelyben az új oktatásügyi irányelveket a következőkben állapította meg:

„A községi-, felekezeti-, alapítványi és magániskolákban a tanítás nyelvét az iskolafenntartó állapítja meg. Az állami elemi iskolákban a tanítás a község lakossága többségének nyelvén történik, míg a kisebbségek részére, amelyek legalább egy tanerő foglalkoztatására elegendő növendéket állítanak, párhuzamos osztályok létesítendőek, az illető kisebbségnek megfelelő tannyelvvel.

Az állami középiskolákban a tanítás a megye lakossága többségének anyanyelvén történik.“

Érthető tehát, hogy a németek azt hitték: elemi iskoláikat saját meggyőződésük és felfogásuk szerint szervezhetik, annak tantervét is maguk állapíthatják meg.

³ Az emlékirat megállapítja, hogy az 1910. évi magyar statisztikai adatok szerint a temesvári városi iskolákban 7062 növendék volt, akik közül 3832, tehát 54% német anyanyelvű. Az óvodákat 1188 gyermek látogatta, akik közül 690, vagyis 58% a német. Az ismétlő iskolákban 3717 tanulóból 2083, vagyis 56% német anyanyelvű. A tanonciskolákat 1447 inas látogatta, akik közül 785, vagyis 54% német. A polgári iskolákból 471 tanulóból 195, vagyis 41% német. A városi kereskedelmi iskolákban 33% a német tanulók arányszáma. Mindezek alapján a következő épületeket igénylik német iskolák számára: Az erzsébetvárosi óvodát egészen, a józsefvárosi óvoda felét, a gyárvárosi óvoda háromötödrészét és a belvárosi óvodát. Az elemi iskolákból az erzsébetvárosi Vörösmarty iskolát, a józsefvárosi elemi iskola felét, a belvárosi fiú elemi iskolát és a belvárosi templom-utcai fiúiskolát egészen, a városi leány polgáriiskolát szintén egészen és a városi kereskedelmi iskolát is. Utóbbit arra való hivatkozással, hogy a Balkán felé irányulván a kereskedelmi fejlődés, a kereskedelmi élet nyelve csak a német lehet. Végül gondoskodást kíván arról, hogy az ismétlő iskolák és az inasiskolák is, az arányszámnak megfelelően elnémetesíttessenek.

A magyarok már a minden részről megnyilatkozott nemzeti türelmetlenség folytán érezték, hogy az ő részükre a gyulafehérvári határozatokban biztosítottak csak papíron maradnak. Már ezért is igyekeztek, ahol csak lehetett, az iskola-kérdésekben a németekkel megegyezésre jutni.

Jellemző erre a lugosi egyháztanács augusztus 30-án meghozott határozata, amely tekintettel arra, hogy a római katolikus felekezeti iskolát annakidején az államnak átadták, új felekezeti elemi iskola felállítását rendeli, mégpedig párhuzamos magyar és német tagozattal, azonban úgy, hogy a németen a magyar nyelv, a magyar tagozaton a német tanfolyamként taníttassék.

Rövidesen az egyházközség megállapíthatta, hogy ez a szép elgondolása valóra nem válhatik, a közoktatási kormányzat ilyen megoldáshoz hozzá nem járul.

Bármennyire igyekeztek a német lapok és a gyorsan életre hívott német társadalmi szervezetek a német származású és nevű szülőket meggyőzni arról, hogy kötelességük gyermekeiket német iskolákba járatni, ezeknek igen jelentékeny része az 1919. őszén megnyíló tanévre is inkább a magyar tagozatokba iratta gyermekeit, sokszor a hatóságilag támogatott svábok erőszakolásai ellenére is.

Maga a „Deutsche Wacht“ kénytelen volt megállapítani, hogy Temesváron

„A német tanulók beíratkozási eredménye lesújtóan rossz. Ez a városi tanács mesterkedésének eredménye, amely körmöntfonsággal a beíratkozások időpontját augusztus 1—4. napjaira tűzte ki, amikor a szerbek már kivonultak és a románok még nem voltak benn. Így sok szülő azt hitte, remélhető, hogy a város Magyarországhoz visszakerül, ezért nem íratta be gyermekeit német iskolába. A beíratkozást többnyire magyarul beszélő tanítók végezték, egyetlen helyiségben, akik bizonytalanok mondták, hogy hol lesz a német iskola, egyébként a beíratkozásra közvetlen befolyást nem gyakoroltak.“

A lap a prefektus közbelépését kérte ahhoz, hogy egyetlen német tanuló se hiányozzék a német iskolákból.

Az iskolák szétosztásának kérdésében a városi tanács augusztus 7-én tartott ülést, amelyre meghívták a svábok és magyarok vezetőit is. Sváb részről Muth Gáspár, Andres Ferenc és Kräuter Ferenc, magyar részről Márton Albert és Sztura Szilárd vettek részt az értekezleten és az iskolák igazgatói. Elhatározták, hogy a Gyárvárosban és a Józsefvárosban egy-egy német iskolát állítanak fel, ha azonban a szeptemberi jelentkezések szükségessé teszik, további német iskolákat is megnyitnak. Akik eddig magyar iskolába iratkoztak, az iskolaév megkezdéséig átíratkozhatnak német osztályokba.

Az értekezlet megállapította, hogy a város elegendő német képesítésű tanerővel rendelkezik és a német iskolák megszervezésére, a német tanítók kiválasztására bizottságot küldött ki.

Az 1919/20. tanévben Temesváron tényleg három elemi iskolában kezdték meg a német tanítást és novemberben a belvárosi zárdában is megindult egy osztály 12 növendékével. Ebbe később még 24 tanulót juttattak.

A vidéken a németlakta községekben úgy az állami, mint a felekezeti iskolákban a tanítás az 1919/20. tanévben már német tannyelvvel indult. (A felekezeti iskolák egy részében eddig is német volt a tannyelv.)

A magyarlakta községekben úgy az állami, mint a felekezeti állami elemi iskolák tannyelve a magyar maradt.

Új magyar fiú elemi iskola ebben a tanévben Temesvár—Józsefvárosban keletkezett, amelynek fenntartója eleinte a Réti Imre dr. püspöki titkár által megszervezett Szociális Misszió Társulat volt. Ezt az iskolát később a józsefvárosi egyházközség vette át.

A polgári fiúiskolák közül magyar tanítási nyelvvel indult a temesvári községi, a leányiskolák közül a temesvári községi, a lippai r. k., lugosi r. k., nagyszentmiklósi r. k., oravicabányai r. k., perjámosi r. k., Temesvár—belvárosi r. k., Temesvár—józsefvárosi r. k. és Temesvár—gyárvárosi r. k.⁴ A többiben vagy román, vagy német lett a tanítás nyelve. Így az állami fiúiskolák közül a karánsebesiben, lippaiban, nagyszentmiklósiban, orsovaiban és perjámosiban. A községi iskolák közül a lugosiban, oravicabányaiban, resicabányaiban. Az állami leánypolgáriak közül az orsovaiban. A községi leánypolgáriak közül a csákiban, a magánjellegűek közül a lugosiban és módosiban.

Az egyéb középiskolák közül a magyarnyelvű oktatás megmaradt a temesvári piaristák gimnáziumában, a józsefvárosi r. k. leánylyceumban, a városi kereskedelmi iskolában, az új református kereskedelmi iskolában, az új zsidó fiú gimnáziumban, a négy osztályos zsidó leánygimnáziumban és zsidó felső kereskedelmi iskolában és a temesvári állami főreáliskola II—VIII. osztályaiban. A vidéki középiskolák (Lugos, Karánsebes és Oravicabánya) romanizáltattak. Ennek folyománya volt, hogy a piarista gimnáziumba 976 rendes- és 346 magántanuló iratkozott. Indokolt lett volna tehát új magyar tannyelvű felekezeti középiskolák létesítése, csak hogy, — amint az egyházi ügyekről írt fejezetben említettük, — különösen az agrárreform és a kongrua időleges ki nem utalása, az egyházakat is olyan nehéz anyagi helyzetbe juttatta, hogy az iskolák fenntartása a tandíjak elégtelensége folytán, főleg a városi elem áldozatkészségére szorult.

Az 1919/20. tanév végén még nagyobb anyagi nehézség fenyegette a felekezeti iskolákat. 1920. augusztus havában a

⁴ Valamennyi a „Miasszonyunk“-ról nevezett iskolanővérek vezetésében.

temesvári főtanfelügyelőség a következő felhívást intézte a lapok útján a nagyközönséghez:

„A közoktatásügyi miniszternek tudomására jutott, hogy a felekezeti iskolák tandíj címén tekintélyes összegeket szednek be. Ez az eljárás törvénytelen és az ingyenes elemi oktatás elvébe ütközik, melyet úgy Románia, mint Magyarország törvénybe iktatott. Eltekintve attól, hogy ez óriási tandíjak kivetése a szegény néposztály hátrányára történik, amely ezeket a nagy összegeket elviselni nem tudja, az egyházak iskolai hatóságai azzal a hamis ürüggyel érvelnek, hogy a román állam nem törődik magyar nemzetiségű állampolgárainak iskolai oktatásával. Hogy e rágalmakat eloszlassuk és ezeket a törvénytelenégeket megszüntessük, a következőket hozzuk az érdekeltek tudomására:

1. A román kormány véleménye az, hogy a nyilvános oktatás az állam hatáskörébe tartozik és elhatározta, hogy az egyes nemzetiségek elemi iskolai oktatását anyanyelvükön fogja foganatosíttatni.

2. Ez elveknek megfelelően a közoktatási miniszter 1919/20. tanévtől kezdődőleg az összes állami iskolákban magyar, német és ruthén tanulók részére párhuzamos osztályokat létesített, élükön az illető nemzetiségek tanítóival, akik tanítványaikat kizárólag anyanyelvükön oktatják.

3. Ezeket a rendelkezéseket a jövőben is alkalmazni fogja azzal a hozzáadással, hogy a nemzetiségi tanítókat az egyes községekben létező tanítványok számarányának megfelelően fogják kinevezni és hogy a tanításhoz szükséges könyveket a kormány fogja kinyomtatni. A nemzetiségi tanulók hit- és erkölcsi oktatását saját papjaik látják el.

Az állam a nemzeti tanítás ez elvét az iskolai szempontból tekintetbe jövő összes nemzeti kisebbségek részére megvalósítja, amelyet a magyar állam keretén belül, a román nemzetiségűektől megtagadtak.

Ez az oktatás teljesen ingyenesen történik.

A tanulóktól fejenként csak 50 fillér járulék szedhető és ez is csak kizárólag az iskolai könyvtár szaporítása céljából.

E felvilágosítások után, amelyekből kitűnik, hogy a román állam méltányosságtól vezetettve, tiszteletben akarja tartani állampolgárainak nemzetiségét, értesítjük az illető községeket, hogy gyermekeiket az állami iskolába írassák be, ahol a tanítás ingyenes és az illető tanuló anyanyelvén történik.“

A sajtó útján közölt ez a felszólítás tulajdonképpen beharangozója annak a törekvésnek, amely a felekezeti oktatás visszaszorításával az államit akarja mentől tökéletesebben eredményre juttatni.

Valóban az 1920/21. tanévben az állami iskolákban mindenütt a tanulók többségének anyanyelvén indult meg az oktatás. Hogy később ez miképpen módosult és a bánási magyarországnak mennyi állami és felekezeti iskolája maradt saját nyelvű oktatással, ezt a második részben ismertetjük. De itt meg kell említenünk még, hogy a németnyelvű katolikus elemi iskolák tanszemélyzetének kiképzéséről, illetve utánpótlásáról már 1920. nyarán gondoskodás történt. Glattfelder püspök augusztus közepén ez ügyben tanácskozásokat folytatott, amelyekben résztvettek: Kräuter Ferenc, Gabriel József, Blaskovits Ferenc és Láng Aladár, püspöki titkár, tanfelügyelő. E tanácskozás eredményeként a püspök augusztus

20-án 707/1920. szám alatt levelet írt Kräuter Ferenchez, amelyet a „Schwäbische Volkspresse“ szószerint leközölt. Ebben tudatja Kräuterrel, hogy a létesítendő tanítóképző intézetet nemzeti felekezeti intézetnek gondolja, amelynek vezetésében a nemzeti érdekek védelmére a szükséges befolyást megkönynyíti.

Az intézet gondnokságába kizárólga németek kerültek, a püspök képviselője Blaskovits és Láng lett. A levélben a püspök felhívja a németeket: gondoskodjanak e német nemzeti intézet anyagi szükségleteiről, amelynek katolikus jellegére a püspöki megbízottak fognak felügyelni.⁵

Hogy a püspököt mi vezette ennél az elhatározásánál és azon tervénél, hogy katolikus jellegű magyartannyelvű kereskedelmi iskolát és polgári fiúiskolát állít fel, azt megtudhatjuk a „Temesvári Hírlap“ munkatársának adott nyilatkozatából, amelyet a hírlapíró kérdésére a „Banater Tagblatt“ támadásával kapcsolatban tett, amely lap a magyar intézetek felállításának terve ellen hevesen kikelt.

Glattfelder püspök a következőket mondotta:

„Az egyház felfogása ebben a kérdésben mindig az volt és az lesz: minden nép kulturális igényeit ki kell elégíteni. Amint meggyőződtem arról, hogy a német tanítóképezdére szükség van, elhatároztam és bejelentettem annak felállítását. Viszont, amint tudomásomra jutott, hogy a szülők magyar nyelvű katolikus reál,⁶ illetve polgári iskola felállítását óhajtják, megtettem a lépéseket ilyen iskola felállítása érdekében. Amint sohasem kényszerítettünk senkit olyan nyelvű iskolába, aminőbe nem kíváncsozott, úgy a jövőben sem vagyunk erre hajlandók. Iskoláinkba szabadon hozza minden szülő gyermekét és nincs más eszköz, mellyel odavonjuk, mint az egyházi nevelés jó híre. Ezzel szemben meg lehet kísérlni jobbat adni, de az ócsárlás nem az. A jelenlegi viszonyok között iskoláinkat önmagunknak kell fenntartani, vagyis az összes költséget a tandíjből és iskolafenntartási járulékból kell fedezni. Így történt ez az aradi iskoláinkban is, csak ez a megoldási mód lehetséges az itteni iskoláknál is. Ha majd megalakul a hívek törvényes szervezete, abban a magyarok és németek saját iskolájukról autonóm joguk alapján gondoskodhatnak.“

Amint a második részben látni fogjuk, a püspök terve csak a magyar tannyelvű polgári iskola felállítására vonatkozólag valósulhatott meg, a kereskedelmi iskola felállítása leküzdhetetlen akadályokba ütközött.

⁵ A közoktatásügyi kormány 18.017/IV. 1920. szám alatt a tanítóképezdét engedélyezte. Ennek az első tanévben 49 növendéke volt.

⁶ A „Temesvári Hírlap“ tévesen írt reáliskoláról, a püspök kereskedelmi iskola felállítását tervezte.

C) Közművelődési és társadalmi szervezetek.

Ámbár a háború alatt a közművelődési és társadalmi szervezetek működése teljesen meg nem szűnt, különösen a falvakban és kisebb városokban, életükben értékesebb, jelentőségesebb megmozdulások alig történtek.

A Bánság területén, a nagyszámban létező magyar közművelődési és társadalmi szervezetek közül csak Temesváron és Lugoson adott néha-néha egyik-másik komolyabb életjelt, hiszen helyiségeik legnagyobbbrészt szintén a tartalékkórházak szerepére jutottak. Már ez is egyik oka lett annak, hogy amikor az összeomlás a Bánság magyar társadalmát alapjaitban rendítette meg, az első áldozatok közé jutottak a közművelődési és társadalmi szervezetek százai is.

De megsemmisülésüknek nem kisebb jelentőségű okozója volt, hogy éppen azok, akik eddig bennük vezető szerepet vállaltak, a hivatalvesztések, kilakoltatások, repatriálások, kényszerbérbeadások stb. következtében köztevékenységre már alig gondolhattak. E mellett főleg a közművelődési egyesületek több helyen állami, megyei, városi, illetve községi támogatásokban is részesültek, ami most elmaradt.¹

A közművelődési és társadalmi szervezetek alább közölt veszteségajstroma a teljességre nem tart igényt. De ezzel a felsorolással is igazolhatjuk, mi mindent veszített e téren is a Bánság magyarsága.

Közvetlenül a főhatalomváltozás után a következő ma-

¹ Temesvár közművelődési, emberbaráti és egészségügyi alapjából, amelynek összvagyona 1913-ban 4,616.655 aranykorona volt, bőségesen jutott nemcsak a közművelődési szervezetek részére, de szegénysorsú gyermekek neveltetésére is. Az 1913/14. tanévben szegénysorsú iskolásgyermekek a várostól és különböző társadalmi alakulatoktól 21.673 aranykoronát kaptak segélyül.

Nagy súlyt helyezett a város vezetősége a nyilvános könyvtárak fejlesztésére is. Az 50.000 kötetes városi könyvtár mellett Temesvár-Belvárosban a Népiroda-Egylet kezelésében egy 5880 köteteset tartott fenn, a Gyárvárosban egy 2787 kötetest, az Erzsébetvárosban egy 2854 kötetest, a Józsefvárosban, a Józsefvárosi Polgári Olvasóegylet kezelésében 9000 kötetest és a Mehalában egy 878 kötetes népkönyvtárt.

Támogatta a testedzést is. A Temesvári Athletikai Club (TAC) számára hatalmas sporttelepet engedett át. (A mai műegyetem helyén.) Temes vármegye az utolsó békeévben 10.000 koronát fordított magyar közművelődési célokra. Alig akad egy-két kisközség, ahol ne lett volna ingyenes népkönyvtár, amelyhez az első műveket a földművelésügyi kormány adta, a megye pedig évi 200 koronával segélyezte. A 10.000 koronából többek között 575 K-t kapott a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársaság, 575 K-t a Dél-magyarországi Természettudományi Társaság, 750 K-t az Arany János Irodalmi Társaság, 100 koronát a temesvári és temesmegyei szabadoktatási bizottság, 100 K-t a temesvári szabadliceum, 100 K-t a temesvári munkásgimnázium, 500 K-t a majláthfalvi és 360 K-t a székelykevei isk. externátus, 100 K-t a kevevári polgári leányiskolai egyesület, stb.

gyar jellegű egyesületek, illetve társadalmi szervezetek szüntek meg:

Temesvárott:

Délmagyarországi Természettudományi Társulat. (Alapítási éve 1872). Temesvári Magyar Nyelvtan-terjesztő Egyesület (1882). Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat (1885). Délvidéki Kaszinó (1897). Temesvári Munkáskör (1885). Országos Középiskolai Tanáregyesület temesvári köre (1898). Délmagyarországi Nemzeti Szövetség (1898). Temesvár Gyárvárosi Kereskedelmi Alkalmazottak Önképzőköre (1902). Temesvár-Erzsébetvárosi Ifjúsági Egylet (1903). Temesvár-Gyárvárosi Ifjúsági Egylet (1903). A Magyar Szent Korona Országai Vöröskereszt Egylete Temesvár városi és temesmegyei egylete (1891). Temesvári Magyar Királyi Főreáliskolai Iskolatársak Egyesülete (1894). Temesmegyei Honvédegylet (1900). Magyar Asztaltársaság (1904). Fehérkereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület (1905). Temesvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium Segélyzőegyesülete (1901). Délvidéki Kárpátegyesület (1892). Temesmegyei Gazdasági Egyesület (1875). Temesvári Jogászegylet (1881). Délmagyarországi Tanító Egyesület (1888). Országos Orvosszövetség Temesvári Fiókja (1899). Állami Tisztviselők Országos Egyesülete Temesvár-vidéki köre (1903). Délmagyarországi Méhészegyesület (1912). Katolikus Kör (?). Katolikus Népszövetség (?). Népiroda Egyesület (?). Temesvári és Temesmegyei Szabadoktatói Bizottság (?). Temesvár-ferencvárosi Katolikus Ifjúsági Egylet (1913). Temesvár-józsefvárosi Sakkegylet (1913).

A régi Temes megye területén:

Bakovár: Katolikus Népszövetség. *Berekszó:* Ifjúsági Egyesület. *Brestye:* Gazdakör. *Buziás:* Buziásfürdői Magyar Társaskör. *Csák:* Társaskör. *Detta:* Vöröskeresztegylet, Délvidéki Tüdővészellenes Egyesület. *Dézsánfalva:* Gazdakör. *Denta:* Földműves Egylet. *Fólya:* Társaskör. *Gátalja:* Magyar Olvasóegylet. *Gilád:* Gazdakör. *Gizellafalva:* Gazdakör. *Hidasliget:* Katolikus Népszövetség. *Kisszentmiklós:* Vöröskeresztegylet. *Klopodia:* Gazdakör. *Lippa:* Magyar Társaskör, Degré Alajos Kör. *Magyarmedves:* Magyar Olvasóegylet, Magyarmedvesi Társaskör. *Majláthfalva:* Gazdakör. *Móriczföld:* Magyar Társaskör. *Mosnicza:* Olvasó- és Dalegylet. *Munár:* Földművesegylet. *Nagytopoly:* Társaskör. *Német-szentpéter:* Gazdakör, Országos Szocialista Egylet, Katolikus Népszövetség, Katolikus Polgári Olvasóegylet. *Omor:* Gazdakör, Félfidalegylet. *Ótvösd:* Báró Fejérváry Géza Hadastyán és Lovászegylet. *Parác:* Gazdakör. *Szentandrás:* Gazdakör. *Szigetfalu:* Ifjúsági Dal- és Népkönyvtár Egylet. *Temesfüves:* Gazdakör. *Temesrékás:* Ifjúsági Önképzőegylet. *Újarad:* Ifjúsági egylet, Vöröskeresztegylet Fiókja. *Varjas:* Magyar Társaskör.

A régi Torontál megyéből átesatolt részen:

Berekszónémeti: Kaszinó Egylet. *Billéd:* Kaszinó. *Bolgártelep:* Olvasókör. *Csene:* Kaszinó. *Gyertyámos:* Gazdakör, Ifjúsági egylet, Kaszinó. *Keglevichháza:* Önképzőkör. *Kisjécsa:* Gazdakör. *Lovrin:* Gazdakör, Vöröskeresztegylet Fiókja. *Magyarszentmárton:* Gazdakör. *Móriczföld:* Kaszinóegylet. *Módos:* József Királyi Herceg Szanatórium Egylet fiókja, Kaszinó. *Nagyesanád:* Kaszinó Egylet. *Nagyjécsa:* Ifjúsági Egylet. *Nagykomlós:* Kaszinó, Gazdakör, Vöröskeresztegylet fiókja. *Nagyköcse:* Kaszinó. *Nagyszentmiklós:* Magyar Társaskör. *Nyerő:* Ka-

színi-egylet. *Otelek*: Gazdakör, Polgári Olvasókör, Munkáskör. *Ócsanád*: Gazdakör, Kaszinó, Katolikus Népszövetség fiókja. *Pabd*: Kaszinó. *Párdány*: Kaszinó. *Porgány*: Gazdasági Olvasókör, Ifjúsági Egylet. *Pusztakeresztúr*: Önképzőkör. *Sándorháza*: Március 15-ike Egyesület Társaskör. (1920-ban az 1760 lakos közül 1702 német anyanyelvű.) *Torontálkeresztés*: Gazdakör. *Újvár*: Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének Csoportja. *Valkány*: Függetlenségi Magyar Polgári Olvasókör. *Vized*: Gazdakör. *Zombolya*: Gazdakör, Vöröskereszt-egylet Fiókja, Magyar Iskolaegyesület, Függetlenségi és 48-as Kör.

A régi Krassó-Szörény megye területén:

Berszászka: Berszászkai Magyar Társaskör. *Bethlenháza*: Bethlenháza Polgári Olvasókör. *Bozovics*: Bozovicsi Nemzeti Kaszinó Egylet. *Igazfalva*: Igazfalvai Polgári Kör. *Karánsebes*: Magyar Társaskör, „Előre“ Asztaltársaság, Karánsebesi Magyar Dalkör, Országos Vöröskereszt-egylet karánsebesi fiókja. *Krassófüzes*: Füzesi Olvasó- és Dalegylet. *Lugos*: Lugosi Kaszinó Egyesület, Lugosi Tisztviselők Otthona, Krassó-Szörény Vármegyei Múzeumegyesület, Országos Vöröskereszt-egylet lugosi fiókja, Krassó-Szörény Vármegyei Hírlapíró Egyesület, Az Állami Tisztviselők Országos egyesületének Krassó-Szörény Vármegyei Köre. *Nagybodófalva*: Bodófalvai Polgári Olvasóegylet. *Oraviczabánya*: Az Oraviczai Arany-Kör a DMKE-hez csatlakozott magyar Nyelvterjesztő Egyesület. Színház, Kaszinó- és Olvasóegylet, Zeneegylet. *Orsova*: Magyar Közművelődési Egylet, Orsovai „Széchenyi“ Közművelődési Egyesület. *Resiczabánya*: Magyar Nyelvterjesztő Egylet, Resiczabányai „Előre“ Dalegylet, Olvasó Egylet, Resiczabányai Magyar Olvasókör. *Ruszkabánya*: Országos Vöröskereszt-egylet Fiókja. *Stájerlakanina*: DMKE Stájerlakai Fiókja *Szákul*: Szákuli Olvasóegylet. *Teregova*: Magyar Olvasókör. *Újkaránsebes*: Vöröskereszt-egylet Fiója. *Újmolodova*: Tisztviselői Kaszinó.

A felsoroltak között nem foglaltatnak azok, amelyek az államhatalomváltozás előtt magyar ügykezelési nyelv mellett különböző nemzetiségi kultúráknak szolgáltak és az államhatalomváltozás után legtöbb esetben román, de tekintélyes számban német ügykezelési nyelvvel tovább működtek.

Az említett társulatok, illetőleg egyesületek közül a legnagyobb értéket a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat, Ormós Zsigmond nagyrahivatott alkotása, a Lugosi Kaszinó Egyesület, az Oraviczabányai Arany-Kör, és a resiczabányai Magyar Nyelvterjesztő Egylet jelentették.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat hozta létre a temesvári múzeumot, amelynek épülete ugyan a megyéé, berendezése a városé, gyűjteményeinek nagy része azonban Ormós Zsigmondnak és a társulat lelkes tagjainak áldozatkészségéből keletkezett.

Részletesebben kell ismertetnünk a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ sorsát:

Lugoson 1848. január 1-én nyílt meg az első kaszinó. A nemzeti szellemet itt ápolták néhány hónapon át, amíg a császári csapatoknak októberben történt bevonulása után a kaszinó feloszlott. 1865-ben a megerősödött nemzeti szellem új társaskört létesített. Igaz: az alapítók kevés kivétellel német-

nevűek voltak, de olyanok, akik szívvel-lélekkel a magyar szabadságharc idején a nemzeti eszméért lelkesültek és közülök többen ezért harcoltak is.

Az alkotmányosság helyreállítása után a „Fekete Sas“ (mai Dacia) szállóban használt kaszinóhelyiség csakhamar szűknek bizonyult és így 1874-ben a tagok részvények kibocsátásával szerzik meg a szükséges összeget a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ új háza felépítéséhez. Ebben az egyemeletes, már valóban kaszinó céljaira felépített épületben 1875. novemberétől folyt az egyesületi élet. Ennek falai között a magyar és német szó egyformán honos maradt, de a német szó is ugyanazt a kultúrát, ugyanazt az érzelemvilágot ápolta, amelyet a magyar. Március idusát évente együtt ünnepelték itt a magyarokkal a németnyelvű tagok és a magyarok is szívesen olvasták a kaszinó szép könyvtárának német műveit is.

Akiket a magyar nemzeti szellem nem érdekelt, akik irodalmára és társadalmi felfogására kíváncsiak nem voltak, azok távol maradtak ettől a kaszinótól és külön helyiségekben művelték a maguk nemzeti szellemét és kultúráját.¹

Ebben a kaszinóban az utolsó márciusi ünnepet 1919-ben ülték.

1919. június elején, tehát már a román államhatalom tényleges átvétele után, a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ alapszabályainak megfelelően hatósági engedéllyel tisztújító közgyűlést tartott. Az ekkor megválasztottak vezetése alatt 1919. szeptember közepéig folytathattak a kaszinó tagjai csendes társadalmi életet, amikor is egy este a kaszinó helyiségében megjelentek az állambiztonsági hivatal (siguranța) közegei, az ott társalgó és kártyázó tagokat személyazonosságuk igazolására hívták fel és utasították őket, hogy másnap a rendőrségen kihallgatásra jelenjenek meg. E kihallgatások alapján sem a kaszinó vezetősége, sem tagjai ellen eljárás nem indult, ennek ellenére a siguranța a kaszinó helyiségeit lezárta, a tagoknak a helyiségekben való megjelenést megtiltotta és az egyesület irattárát lefoglalta. Rövid idő múltán a kaszinó bútorai, szőnyegei stb. is különböző hatósági irodákba kerültek.

1922. augusztusában a választmány tagjai arról értesültek, hogy Corneanu dr. prefektus a kaszinó részére új tagokat gyűjtet és a jelentkezett románok közül új választmányt nevezett ki, az alapszabály szerint megválasztott választmányi tagok közül pedig azokat, akik még Lugoson tartózkodtak, felhívta, hogy az egyesület készpénzvagyonát az általa kinevezett választmánynak adják át.

Miután a választmányi tagok ennek a kívánságnak tel-

¹ Lugoson az államhatalom változása előtt a román közművelődést szolgálták: a „Román Olvasókör“, „Román Dal- és Zeneegylet“, „Líra, lugosi Gör. Kat. Dalegylet“.

jesítését megtagadták, eljárás is indult ellenük, amely alapján azonban vádemelés nem történt, majd hosszabb tárgyalások után, 1923. február 25-én a prefektus megnyitotta és március 15-ével az új tagok rendelkezésére bocsátotta a kaszinót, amely most már kizárólag a román kultúra szolgálatába jutott.

Az oravicabányai „Arany Kör“ vagyona sem maradhatott a magyar kultúra szolgálatára.

Az „Arany Kör“ közművelődési és nyelvterjesztő egyesület volt, amelyet társadalmi úton adományokból létesítettek és tartottak fenn. Az egyesület szép egyemeletes épületében ovodát tartott.

A változott viszonyok között volt elnöke: Halász Géza erdőigazgató, túlkorán oszlatta fel az egyesületet, a nélkül, hogy rendezte volna az ingó és ingatlan vagyon sorsát. Az egyesület feloszlott a nélkül, hogy erre az új hatalom rákényszerítette volna. Ez súlyos következményekkel járt.

A feloszlott „Arany Kör“ épületének és könyvtárának gondozását Szabó József dr. vállalta. Természetesen a gondozó nem akadályozhatta meg, hogy az épületet hosszabb-rövidebb időn át állami hivatalok céljaira ne használják.

Néhány év múlva két akció is indult a vagyon tulajdonjogának megszerzésére.

Az „Arany Kör“ alapszabályai a feloszlás esetére a 33. §-ban úgy rendelkeztek, hogy a Kör vagyona a helybeli állami polgári fiúiskolára száll, amíg az magyar tannyelvű, ha megszűnik ez a tannyelv, akkor a „Délmagyarországi Közművelődési Egyesület“-re, melynek székhelye Szeged.

Az egyik akciót az oravicabányai román fiúliceum, mint a volt polgári fiúiskola jogutódja indította, amely miniszteri intézkedéssel az „Arany Kör“ vagyonát az iskolai vagyon leltárába vette fel és törvényszéki beavatkozással megszüntette Szabó József dr. gondnoki minőségét, a liceum igazgatóját neveztetvén ki helyébe, azzal az indokolással, hogy Szabó elhanyagolta a jókarbantartást. A másik akciót az időközben Oravicán megalkult református fiókegyház indította azzal a céllal, hogy imaház, illetve magyar közművelődési célokra az épületet a DMKE-től megszerezze. Ezért az „Arany Kör“ még életben lévő tagjaival az egyházközség adásvételi szerződést kötött és a DMKE hozzájárulásával az ingatlan tulajdonjogát a maga nevére iratta. Ezt az átírást azonban a bíróság megsemmisítette és elrendelte az eredeti telekkönyvi állapot visszaállítását, vagyis a vagyon ismét az „Arany Kör“ nevére jutott. Az ügy semmisségi panasz folytán a Curtea de Casația-hoz is eljutott, amely indokolásában kimondotta, hogy az alapszabályok 33. §-ában írt magyar nyelv az alapszabályok keletkezésének idejében államnyelv volt, miután pedig az államnyelv jelenleg a román, ez helyettesítendő a 33. §-ba,

aminek következtében a feloszlott egyesület jogutóda a román állami liceum.

Ma tehát a helyzet az, hogy az ingatlan telekkönyvileg az „Arany Kör“ nevén áll, birtokában pedig az állami fiu-liceum. Könyvtárát a református egyházközség vette át, ez kezeli, fejleszti és a városi és vidéki magyarság rendelkezésére tartja, heti könyvtárórákkal, évi 5—6000 leies költségvetéssel.

A resicabányai „Magyar Nyelvterjesztő Egyesület“, — nehogy e címből félreértések származzanak — 1919. november 5-én működését formászerint is felfüggesztette és az egyesület ügyeinek vezetését egy tíz tagú bizottságra ruházta. Ezt felhatalmazta, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, tegye meg a szükséges lépéseket ahhoz, hogy az egyesület „Magyar Kultúregyesület“ néven folytathassa működését.

A „Magyar Nyelvterjesztő Egyesület“-nek Resicabányán ingatlanai is voltak, a 252. sz. telekjegyzőkönyv 307. helyrajzi száma alatt egy háza és 1400 □-öl belsősége, a 306/B. helyrajzi szám alatt pedig egy 220 □-öles házhelye. Ezek az ingatlanai tehermentesek voltak. Házában az uralomváltozás előtt magyar óvodát tartott. A uralomváltozás után a hatóságok az óvoda foglalkoztatási nyelvül a románt vezették be.

Hogy az egyesület további sorsa mi lett és vagyonával mi történt, azt a II-ik részben ismertetjük. Itt csak megállapítjuk, hogy ezt a vagyont is egyelőre olyannak kell minősítenünk, amelyet a magyar kultúra szolgálatától elvontak.

E veszteségek mellett a magyarság megmaradt szervezeteinek egy-néhánya Temesváron és Lugoson a francia megszállás alatt zavartalanul folytathatta kultúrmunkáját.

Temesváron az „Arany János Irodalmi Társaság“ és a „Szociális Misszió Társulat“ ocsudott fel leggyorsabban az általános levertségből, ezek rendeztek nivós előadásokat, amelyek nagy látogatottságnak örvendettek.

Farret, a francia csapatok parancsnokának jóvoltából a Gábor Dezső dr. vezetése alatt működő városi mozgóképszínház 1919. március 8-tól minden szombaton délután a rendes műsor előtt egy órát az irodalomnak és zeneművészetnek szentelt, úgy, hogy tíz délutánra osztva rövid ismertető előadás keretében bemutatta a világirodalom és zeneművészet legjobb alkotásait. (Az előadók között voltak: Szaboleska Mihály, Hajdú Frigyes, Déznai Viktor, Szávay Zoltán, Kubán Endre, Járosy Dezső, Braun Dezső.)

Március 15-ét is megünnepelhette Temesvár magyarsága. A belvárosi mozgóképszínházban ez alkalommal felvételeket mutattak be a magyar köztársaság kikiáltásáról, majd a gazdag műsor keretében Hajdú Frigyes Petőfiről és Szaboleskáról, Révfy Géza pedig Erkelről és Lisztről tartott előadást.

Akadálytalanul működhetett a magyar színészet is. Sebestyén Géza társulata állandóan zsúfolt ház előtt játszott.

Az új román államhatalom sem vetett gátat az átmenet e hónapjaiban a magyar színészetnek, a hangversenyek is kultúrát terjesztettek.

1920-ban Szana Zsigmond kezdeményezésére és Vidrigin Stan főpolgármester támogatásával megalakult a „Zenekarátok Társasága“, amely Neubauer Gida vezetése alatt létrehozhatta a filharmonikus zenekart.

A „Temesvári Magyar Dalárda“, miután 1920 augusztusában fuzionált a postások dalárdájával, Horváth Antal elnöklete és Gokler Antal karnagysága alatt szintén komoly munkába kezdett.

A sportéletet a következő szervezetek szolgálták:

Az előkelő temesvári polgári társaság az 1886-ban alakult „Temesvári Csónakázó és Korcsolyázó Egylet“-ben, az ú. n. „Regattában“ szórakozott. Ennek a Bega partján nagyon szép klubháza is volt, amely ugyan román kézre került, de helyette az egyesület másikat építhetett.

Az 1890-ben létesült „Temesvári Torna Egylet“ főleg a szobatornát gyakorolta. Az első, szabadtéri sporttal foglalkozó egylet az 1902-ben alakult „Temesvári Athletikai Club“ („TAC“) volt.

A háború alatt a TAC minden vezetője bevonult, úgy, hogy a Püspök-úton lévő pályáját senki sem gondozhatta. A tűzifahiány idején kerítését nagyrészt ellopták, úgy hogy végül a város az összes építményeket lebontatta és a területet konyhakertészet céljára bérbeadta. A háborúból visszatért tagoknak mindent újból kellett kezdeniök, de nagy igyekezéssel sikerrel járt és a TAC rövidesen országos viszonylatban is elismert nevet szerzett.²

A másik nagy sportklub a „Kinizsi“, amelyet 1910-ben Jakobi Arnold MÁV főmérnök hozott létre, az egyetlen sportegylet volt, amelynek tagjai a háború alatt is működhettek, mert nagyrészüik vasúttal lévén, a katonai szolgálattól mentesültek.

A harmadik a „Városi Tisztviselők Sportegylete“ volt.³

Új alakulatként jelentkezett 1919-ben a III. kerületi „Futbal Club“ továbbá az „Erzsébetvárosi Sportegylet“.

Az első román sportegylet, az „Unirea“ 1920-ban alakult és kezdte meg versengését az akkor még úgyszólván teljesen magyar jellegű említett egyesületekkel.

A megszállások alatt és román uralom berendezkedésének első éveiben Lugoson zavartalanul működhetett a „Lugosi Magyar Dal- és Zeneegylet“, a „Lugosi Jótékony Nőegyesület és a „Lugosi Torna- és Vívó Egyesület“. A „Lugosi Ka-

² Elnöke Nemes József, társelnöke Kovács Ödön dr., főtitkára Feld Kálmán dr.

³ Elnöke Székely László.

színó Egyesület“ csak 1919. szeptember közepéig adott lehetőséget a társadalmi élethez. (Sorsát már ismertettük.)

Lugoson 1920 végéig magyar kultúrmunkára gondolni sem lehetett. Ekkor a „Lugosi Jótékony Nőegyesület“ volt az első, amely műkedvelői gárdájával magyar kultúrmunkához fogott. A „Dollárpapa“ című bohózat előadásával juttatta ismét vissza a magyar szót a város színpadára.

Amint a közművelődési és társadalmi szervezetek veszteséglajstromának közlésénél hangsúlyoztuk, hogy az teljeségre nem számíthat, úgy itt is meg kell állapítanunk: lehet, hogy a felsoroltakon kívül kisebb jelentőségű kultúr-megmozdulások történhettek még, de mi az akkor megjelent lapok hasábjainak pontos átnézésével állítottuk össze az előadottakat és így az a kép, amelyet az olvasó elé tettünk, elég hű lehet ahhoz, hogy megállapíthassa: a Bánság területén a népkisebbségi sorsba jutott magyarság, új kultúrájának felépítésénél a romok között még alapra is alig talált...

D) A sajtó.

1918 végén Temesvárott három napilap jelent meg:

Osztie Andor vármegyei levéltáros szerkesztésében a „Délmagyarországi Közlöny“,¹ Pogány Mihály szerkesztésében a „Temesvári Hírlap“² és Réti Imre dr. püspöki titkár szerkesztésében a „Temesvári Ujság“.³ Ezeken kívül, bár német nyelven, de teljesen magyar nemzeti szellemben jelentek meg a „Temesvarer Zeitung“,⁴ „Der Morgen“⁵ és a „Temesvarer Volksblatt“.⁶

¹ A „Délmagyarországi Közlöny“ elődje, a „Temesi Lapok“ 1872-től 1880-ig jelent meg. Ekkor „Délmagyarországi Lapok“ címet kapta. „Délmagyarországi Közlöny“ 1887-ben lett.

² A „Temesvári Hírlap“-ot Muth Gáspár dr., Skuteczky Miksa dr. és a függetlenségi és 48-as párt más tagjai alapították 1902-ben. Első szerkesztője Bíró Pál volt. Utána Pogány Mihály, aki a lap tulajdonát is megszerezte és azt nagyon népszerűvé, igen olvasottá tette. Munkatársai: Kubán Endre, Vuchetich Endre és Bach Gyula voltak.

³ A „Temesvári Ujság“ tulajdonosa a csanádi püspökség volt. Ez a lap 1912-ben indult meg keresztény-szocialista iránnyal. Első szerkesztője Martzy Mihály volt. Munkatársai: Schiff Béla, Damó Jenő, Dinnyés Árpád. Testvérlapja a „Die Zeit“ és ennek megszűnése után „Der Morgen“.

⁴ A „Temesvarer Zeitung“ tulajdonosa és szerkesztője Lovas Antal volt. Munkatársai: Mangold Sándor, Orich Viktor, Sárkány Gábor, Szentpály Géza, Ströbl Ferenc.

⁵ A „Der Morgen“ szerkesztője és tulajdonosa Rech K. Géza volt. A lap 1920-ban a hatóság nyomása és a szociáldemokrata munkások túlzott bérkövetelése miatt szűnt meg.

⁶ A „Temesvarer Volksblatt“ tulajdonosa Kasztriener Samu volt. Fő munkatársai: Weil Árpád. Iránya: demokrata-zsidó volt.

A Romániához csatolt Bánság területén máshol napilap nem jelent meg.

A francia-szerb megszállás alatt keletkeztek: a „Schwäbische Volkspresse“, a mérsékelt svábok lapja, Steiner Ferenc „Südungrische Reform“ című lapjának utódjaként; a „Deutsche Wacht“, a radikális német irány szöcsöve; a „Volkswille“, a szocialisták lapja és 1919. július végén ennek magyar nyelvű testvérlapja, a „Népakarat“.^{7 8}

Tekintettel arra, hogy a „Délmagyarországi Közlöny“ úgyszólván kizárólag a magyar kormány támogatásából élt, amint ez elmaradt, beolvadt a „Temesvári Ujság“-ba, amely e révén papírkészlethez jutott, ami akkoriban nagy értéket jelentett.

1920 nyarán a püspökség a csanádmegyei nyomdával együtt eladta Hollinger Péter sváb vállalkozónak a „Temesvári Ujság“-ot is. Tekintettel arra, hogy ennek 7400 előfizetője volt, munkatársai, élükön Schiff Bélával Bukarestben engedélyt szereztek egy új napilap megindításához („Bánsági Hirlap“), ennek ellenére a helyi hatóságok a megjelenést lehetetlenné tették.

Így 1920 végétől hosszú ideig a Bánságnak egyetlen magyar napilapja a „Temesvári Hirlap“ maradt.

A temesvári sajtóviszonyokra jellemző volt, hogy amikor 1920 tavaszán nyomdászstrájk tört ki, február 21-től március 15-ig a laptulajdonosok egy közös lapot adtak ki „Temesvarer Presse“ név alatt, amelynek szerkesztői felváltva Mangold Sándor (Temesvarer Zeitung), Kasztriener Samu (Temesvarer Volksblatt) és Rech K. Géza (Der Morgen) voltak.

Lugoson 1918 őszén két, hetenként kétszer megjelenő magyar lap létezett, az akkor negyvenedik évfolyamát járó „Krassó-Szörényi Lapok“ és a tizenkettedik évfolyamában szerkesztett „Krassó-Szörényi Hirlap“ (Lugosi Hirlap). Az utóbbi még ez évben megszűnt. Így ettől kezdve Krassó-Szörény megye területén az egyetlen, magyar nyelven írt lap, a „Krassó-Szörényi Lapok“.⁹

A háború előtt egyes járási székhelyeken (Csák, Buziás, Lippa, Nagyszentmiklós, Orsova) is jelentek meg magyar-

⁷ A „Népakarat“ szerkesztője Somló Lipót volt.

⁸ 1919 július végén a Temesvári Magyar Nemzeti Tanács vezetői, Wieser-Vida Péter dr. szerkesztésében új napilapot indítottak „Délvidék“ név alatt, ennek címét a prefektus eltiltotta, ezért „Temesvári Napló“ néven folytatta rövid életét. Vida utóda 1920 júniusában Szombathy István lett. Munkatársai Meskó Béla v. szolgabíró és Berkes József tanár voltak. 1920 végén túlzottan jobboldali nemzeti iránya miatt Dragalina prefektus végleg betiltotta.

⁹ Az uralomváltozás idején tulajdonosa Virányi János, majd Szidon József. Az utóbbi 1919 nyarán eladta a lapot Sulyok István dr.-nak, aki számára rövid idő alatt nemcsak 700 előfizetőt szerzett, de a megye határain túl is olvasótáborot biztosított.

nyelvű hetilapok, de ezek már az uralomváltás előtt, főleg papírhiány miatt, beszüntették megjelenésüket.

Hasonló okokból a régi szaklapok is megszűntek. Így az 1875 óta megjelenő „Történelmi és Régészeti Értesítő”,¹⁰ valamint az 1877 óta kiadott „Természettudományi Füzetek”.

Mivel a demarkáció következtében Magyarországgal megszakadt a szellemi kapcsolat is, a megszállások és a román államhatalom első berendezkedésének ideje alatt, egymásután jelentek meg különböző rövid életű irodalmi- és riportlapok. Utóbbiak nemsokára intézményesen zsaroltak, létüknek ez főforrása lett.

Irodalmi folyóiratok voltak: „Uj Élet”, „Május”, a Ligeti Samu dr. szerkesztésében megjelent „Uj Világ”, Vértess Tivadar „Szemlé”-je. Tartósabb és komolyabb értéket jelentett a Járosy Dezső szerkesztésében megjelent „Zenei Szemle” és Molnár Gyula dr. „Bánáti Közgazdasági Értesítő”-je, valamint Réti Imre dr. „Ifjúság” című diáklapja. Két színházi hetilap: a „Temesvári Színház”, melyet Gokler Gyula, majd Vuchetich Endre dr. szerkesztett és a „Komédia”, Kubán Endre szerkesztésében tették változatosabbá a sajtótermékeket. 1920 március végén indult meg Vuchetich Endre és Kotzmuth Artur szerkesztésében a „Sportélet” című hetilap is.

A háború alatt a Bánságban szünetelt a könyvkiadás. Az anyaországgal megszüntetett kapcsolat ezt újból szükségessé tette.

Az uralomváltás után a Bánságban az első megjelent könyv Dinnyés Árpád: „Páratlan hasonlatosság” című bűnügyi regénye volt, mely 1919. év folyamán eredetileg a „Temesvári Hírlap”-ban jelent meg folytatásokban. Réti Imre dr. kiadta Lovrich Ilonka: „Ime a lelkem” című vallásos verseket tartalmazó könyvét, majd a Zorkóczy Ilona tanítónő által írt magyarnyelvű földrajzkönyvet. Stepper Vilmos hírlapíró „Ritka” címmel, Fehér Olga „Hét novella” címmel beszélyeket adtak ki. Kubán Endre: (Kóró Pál) „Kacagó kádenciák” néven jelentette meg tréfás verseit. Komolyabb értéket jelentett Bardócz Árpád két verskönyve: „Anna” és „Japán versek”. Rech K. Géza szerkesztésében és kiadásában 1920 őszén megjelent a „Magyar családok képes nagy naptára”.

Az irodalmi érdeklődés tette lehetővé a „Temesvári Hírlap” gárdájának 1920 karácsonya előtt az első öntudatos irodalmi megmozdulást, amely szép sikerrel a városi zeneiskolában folyt le. Ennél előadók voltak: Pogány Mihály, Pogány László, Uhlyárik Béla, Weil Árpád dr. Verseikből szavaltak: Endre Károly és Bardócz Árpád. Zeneszámokkal működtek közre: Delmár Dezső dr. és Muntján Miklós.

¹⁰ Szerkesztője Berkeszi István dr. volt.

IV. A gazdasági élet az új államhatalom első hónapjaiban.

A) A mezőgazdaság.

Az egész Bánságban és így annak Romániához jutott részében is, a földtulajdon tagozódása az államhatalom változásakor egészséges volt.

Nemcsak a magyar birodalom más részeihez viszonyítva, de Európa más kultúr-államainak helyzetéhez hasonlítva is ezt kell állítanunk.

Ennek igazolására álljanak itt azok a számadatok, amelyek az 1895. évi VIII. törvénycikk alapján készült és 1900-ban közzétett „A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája“ című műből valók. Az alatt a két évtized alatt, amely az összeírás és az államhatalomváltozás közé esik, a Bánságban a földtulajdon tagozódása lényegesen nem változott, illetőleg szociális szempontból még csak javult.

Törvényhatóság	A gazdaságok összes számából esett a				A gazdaságok összes területéből esett a			
	törpe-,	kis-,	közép-,	nagyra,	törpe-,	kis-,	közép-,	nagyra
Krassó-Szörény megye	45.15	54.64	0.14	0.07	9.25	64.66	5.85	20.24
Temes megye	47.43	51.79	0.66	0.12	5.18	60.59	13.80	20.43
Temesvár thv.	95.30	4.52	0.18	—	20.35	49.78	29.87	—
	s z á z a l é k				s z á z a l é k			

Torontál vármegyének Romániához csatolt módsi-, nagyszentmiklósi és perjámosi járásaiban a százalékarányok szintén ezeket megközelítők.

Ha e mellett figyelembe vesszük, hogy a középbirtokok területének Krassó-Szörény vármegyében 27.72%-a, Temes megyében 4.42%-a, a nagybirtokoknak pedig Krassó-Szörény vármegyében 58.62%-a, Temes megyében pedig 27.93%-a erdőbirtok és a nagybirtokoknak Krassó-Szörény vármegyében csak 18.11%-a, Temes-megyében 49.90%-a volt szántóföld, a jogi személyek kezén volt gazdaságok területe Krassó-Szörény vármegyében csak 3.331, Temes megyében pedig 12.754 kat. holdat tett és végül az egész Bánságban csak egyetlenegy földhitbi-

zomány létezett, a gr. Bissingen-Nippenburg-féle jámi, amely 3100 kat. holddal rendelkezett: úgy ezekből az adatokból kétségtelenül megállapítható, hogy szociális szempontból a Bánságban agrárreformra szükség nem volt.

A Bánságnak ezt a különleges helyzetét azonban a román nép képviselői figyelembe nem vehették akkor, amikor gyulafehérvári határozatuk 5-ik pontjaként az agrárreform keresztülvitelét célul tűzték. Ez a célkitűzés így hangzott: „Gyökeres agrárreform. Az összes birtokok, különösen a nagybirtokok összeírása meg fog történni.

Eme összeírásnak és ama jognak alapján, hogy a latifundiumok a szükséglet szerint kisebbitethők, megszüntetvén a hitbizományokat, lehetővé kell tenni a földművesnek, hogy birtokot (szántót, legelőt, erdőt) szerezhessen, legalábbis annyit, amennyit ő és családja meg tud munkálni.

Ennek az agrárpolitikának a vezérelve: egyfelől a társadalmi kiegyenlítődés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása.“

Ha az agrárreform valóban ezt a szellemet követi, úgy a Bánság magyarjait nem érik azok az igen nagy veszteségek és hátrányok, amelyeket a főleg nemzeti szempontokból végrehajtott, reájuk rótt.

Magátólértetődően, az agrárreformot a gyulafehérvári határozatok értelmében sem lehetett közvetlenül az uralom átvétele után megvalósítani. Ámde az új berendezkedésnek nagy érdeke fűződött ahhoz, hogy már az összeírások, pontos adat-beszerzések és általában a nemzeti szempontoknak is megfelelő törvény elkészülte előtt, a falusi román nép a változott viszonyok jótékony hatását érezze, annál is inkább, mert Erdélynek és a Bánságnak a román csapatok által történt megszállása után, az erdélyi Kormányzó Tanács fegyverbe szólítva a volt magyar hadseregben szolgált román nemzetiségű hadköteleseket, ezeknek földdel való megjutalmazást ígért.

Ennek az ígéretnek eleget teendő és a román tömegek hangulatát a maga részére biztosítandó, a Kormányzó Tanács 1919. február 8-án 82/A. szám alatt rendeletet adott ki, amely a kényszerbérlet intézményét honosította meg.

Ez a rendelet a kényszerbérleti intézmény szükségét a termelés folytonosságának biztosításával indokolta. Hogy a kényszerbérlet igazi célja nem a rendeletben felhozott indok, hanem a fentebb említett politikai okok mellett az agrárreform előkészítése volt, azt a kényszerbérletekre vonatkozó legutolsó rendelet nyíltan bevallotta. A mezőgazdasági termelés folytonosságát különben éppen a kényszerbérlet akasztotta meg, mert a kényszerbérletbe kiosztott földeket a kényszerbérlelők nem művelték rendesen, sőt nagyrészüik gazdasági felszerelésének elégtelensége miatt a juttatott földet parlagon hagyta.

Az említett rendelet a kényszerbérletek tartamát egy

évre állapította meg, de 1919. november 20-án 1500. R. A. szám alatt egy másik, érvényben tartja a bérleteket mindaddig, amíg az agrárreform az igényjogosultakat a föld végleges tulajdonához nem juttatja. A február 8-i rendelet szerint, a magángazdaságok közül kényszerbérlet alá mindazon természetes és jogi-személyek birtokai estek, „melyek megművelését a tulajdonos, a bérlő, vagy bármely más bírlaló felszerelés hiányában nem szavatolta“.

Ez a meghatározás és különösen az a körülmény, hogy az egyes kiszálló bizottságokra bízott annak elbírálása, vajjon az egyes birtokokon a felszerelés megfelelő-e, teljesen szabad kezet adott a tekintetben, hogy mely birtokokat, illetve ezek melyik részét vonják kényszerbérlet alá. Legtöbb esetben meg sem nézték a birtok felszerelését és tekintet nélkül erre, a lakosság hangulata és kívánsága szerint állapították meg a kényszerbérbe adott birtokrészeket és ezek mennyiségét.¹

Az 1920. február 16-án 20.383/A. szám alatt megjelent harmadik rendelet azután ezt az eljárást joghatályossá tette, mert kimondotta, hogy a felszerelés nélküli birtokok mellett, kényszerbérlet alá vonandók azok is, amelyek az időközben megalkotott első agrárreform-törvény értelmében kisajátítás alá esnek. Az 1920. július 22-én kelt 5.617/1920. és 1920. november 5-én kelt 30.313/1920. számú rendeletekből azután kitűnik, hogy a kényszerbérbeadások a végleges kisajátítások előmunkálatai és a kényszerbérletbe vonás még ott is végrehajtandó, ahol nincsenek igényjogosultak a földekre.

Krassó-Szörény vármegyében az első rendelet alapján még 1919-ben 1.282 kat. hold szántó, 373 kat. hold rét és 1.222 kat. hold legelő, vagyis összesen 2.877 kat. hold került kényszerbérletbe, úgyszólván kizárólag magyar nagy- és középbirtokosok földjéből. Az 1920. év folyamán a következő két rendelet alapján még 26.865 hold szántó, 7.742 hold rét és 6.293 hold legelő, az utolsó két rendelet végrehajtása ehhez még 46.520 hold szántót és 4.816 hold rétet adott.

¹ Krassó-Szörény vármegyében a kormányhatalom változáskor magyar nagy- és középbirtokosok a következők voltak: Ambrózy István gróf (Nagyszurdok), Bissingen Nándor gróf (Jám), Bösz Hedvig (Ökörpatak), Bukovinszky Arthurné (Gavosdia), Domány Jánosné (Daruvár), Fábry Kálmán (Rumunyesd), özv. Fialka Károlyné (Zsena), Gáspáry Arthur (Furlak), Jakabffy Imre (Zaguzsén), Juhos Ernő (Zaguzsén), Karátsonyi Jenő gróf (Topla), Kőrössi Albert (Honoros), Justh Józsefné (Nagymutnok), Kemény Gyula dr. (Gavosdia), Klein Sándor (Ruzs), özv. Litsek Béláné (Macsova), Mannó Sándor (Zsuppa), Nemes János gróf (Kaprevár), Palik-Ucsevny Fedor (Furluk), Patyánszky Gyula (Galadna), báró Radossevich Erzsébet és Mihály (Szákul), Rónay Mihály (Pogányos-Remete), Szalay Ilona (Hodos), Szilágyi Imre (Lugoshely), Todoreszku Gyula (Ollóság), Tóth Gyula (Radmanócz), Wodianer Albert báró (Kaprevár). Tudomásunk szerint ezek egyikénél sem talált a bizottság olyan felszerelést, amely birtokukat a kényszerbérbeadás alól mentesítette volna.

Temes—Torontál megyében, tekintettel arra, hogy a románok csak 1919. augusztus elején jutottak az államhatalom birtokába, ez év folyamán kényszerbérbeadás nem történt, de annál sürgősebben 1920-ban, amikor 42.216 hold szántót, 6.119 hold rétet és 2.131 hold legelőt vontak el a tulajdonosok keze alól, hogy azután 1921-ben még 125.936 hold szántó, 5.355 hold rétet és 20.961 hold legelő jusson ugyanerre a sorsra.²

A kényszerbérletek a legtöbb esetben a középbirtokok termelési rendjét teljesen megbontották és ezzel is a földtulajdonosoknak jelentékeny károkat okoztak. Mivel pedig a tulajdonosok egy-egy hold kényszerbérbeadott föld után 40—60 lei bért kaptak, vagyis annyit, amennyi egy pár csirke értéke volt, de sohasem annyit, amennyit a rendelet szerint kapniok kellett és a megállapított összeg kifizetése is hónapokig sőt évekig késett, már az uralomváltás elején gazdaságilag alaposan legyengült az a magyar középbirtokos osztály, amelytől éveken át, de különösen a megszállások idején legkönnyebben történtek a rekvirálások, amelynek tagjai közül sokan a hadikölesön-jegyzések miatt is nagy anyagi veszteségeket szenvedtek és végül a forradalom napjaiban a fosztogatóknak is áldozatul estek.

De a kényszerbérletek terhes gazdasági következményeit nemcsak a magyar nagy- és középbirtokosok érezték, hanem a magyar gazdasági alkalmazottak és mezőgazdasági cselédek is, akik a földek kényszerbérbe jutása következtében helyükön feleslegessé váltak, a bérbeadott földekből pedig egyelőre nem kaptak. Szerencsére nagyrészüket rövidesen a városok gyárüzemeiben nyert alkalmazást, egyrészüket pedig a végleges agrárreform juttatott néhány hold földhöz.

B) Pénzügy, ipar, kereskedelem.

A világháború véget ért. Emberéletekben milliós veszteségek jelezték pusztításait, de romban hevert a közgazdasági élet is. Ennek legsúlyosabb sebesültje a törvényes fizetési eszköz, a pénz lett. Igaz, elértéktelenedésének valódi mérve csak a békekötések után jelentkezett, de már az átmeneti időben is különböző zökkenők, rázkódtatások jelezték a bajokat.

1918. év végén és 1919. elején általános pénzhiány mutatkozott. A megszálló szerbek lebélyegzési akciójára azonban előbújt rejtekéből a sok bankjegy, amelyek közül különösen az úgynevezett fehérhátúaktól mindenki szabadulni igyekezett.

Temesváron és a Bánság más nagyobb piacain virágjába jutott a „valutázás“. Ennek érdekében fantasztikus csempésések történtek. A korona elértéktelenedése egyrésről, a há-

² E számadatok Oberding József György dr.: Az erdélyi agrárreform című művéből valók.

ború anyagpusztításának természetes következménye, a nyersanyagok, mezőgazdasági termények és ipari cikkek hiánya, másrésztől rövidesen hihetetlen konjunktúrákhoz adtak alkalmat. A bankok éltek és visszaéltek a háborús évekből származó jogokkal, hogy havonta legfeljebb 2000 koronát kötelesek a betétekből kifizetni és így a betéttulajdonosok pénzének jelentékeny részével áru- és valuta-üzleteket bonyolítottak le, ami hihetetlen nyereséget hozott. De nemcsak a bankok, élelmes egyesek is ilyen spekulációkkal máról-holnapra vagyonokat szereztek. Tucatszámra bukkantak elő újmilliomosok, ügynökök és kereskedelmi alkalmazottak, csoportosan szolgáltatták a kereskedelmi és közgazdasági élet új tényezőit, az új vállalkozások cégfőnökeit, vezérigazgatóit.

E konjunktúras idők hasznából azonban a bánági magyarság ama részének, amely a nemzeti gondolat hordozója volt, mi sem jutott. Ellenben ez szolgáltatta a vesztesek csoportját: a repatriálókét, akik rossz koronáért elköttya-vetyélték ingatlanait és ingóságait, azokat, akiknek jobb időkben megtakarított pénzeeskéi a bankokban és hadikölcsön kötvényekben elértéktelenedtek, azokét, akik mindíg csekélyebb értékű nyugdíjon tengették életüket és azokét, akik közgazdasági tapasztalatok híján, a konjunktúra-lovagok áldozatai lettek. Kétségtelenül azok az iparosok is, akik nyersanyaghoz jutottak, szintén szépen kerestek ép úgy, mint a mezőgazdasággal foglalkozók, csakhogy igen sok magyar iparos anyaghoz nem juthatott, a mezőgazdák között pedig a magyar középbirtokosok közül sokat a forradalmi idők és a szerb harácsolások fosztottak meg az ingatlanfelszereléshez tartozó vagyontárgyaktól, amelyek híján termelni alig tudtak.

A román uralom első évében is pénzhiány mutatkozott. A korona értékét azonban mindenki bizonytalanannak érezte, ezért tág tere nyílt a leghetlenebb vállalkozásoknak is, csakhogy készpénzüktől megszabaduljanak azok, akik töménytelen korona bankjeggyel rendelkeztek. Mindez kedvezett a Bánáság ipari fejlődésének, amiből a magyar kisembereknek, esküt nem tett volt tisztviselőknek és más, hivatalukat vesztetteknek legalább annyi hasznuk volt, hogy munkaalkalomhoz jutottak, mint kishivatalnokok és munkások. A jobb állásokat a tőkével rendelkező zsidóság saját tagjainak juttatta.

Az 1920. év közgazdasági életét a Bánáságban is főleg a korona és lei egymáshoz való viszonyának kérdése s ennek törvényes rendezése befolyásolta. Noha kezdetben a koronának ugyanakkora volt a vásárló ereje, mint az ókirályságban a lejnek, hivatalos körök céltudatos intézkedésekkel igyekeztek a korona árfolyamát lenyomni, ami sikerült is. A bánási gazdasági élet érdekképviseletei már 1920. elején harcot indítottak annak érdekében, hogy a koronát egy-egy arányban váltsák be, azonban Vlad Aurél miniszter, a Kormányzótanács pénz-

ügyi osztálya főnökének nyilatkozata már 1920. elején elárulta, hogy a beváltási arány kettő-egy lesz, Erdély és a Bánság nagy hátrányára. A közönség még ennél rosszabb beváltási kulcstól félt, ezt a hiedelmet támogatták a hivatalos intézkedések, különösen az, hogy az államvasutak csak 4:1 arányban fogadták el a lej helyett a koronát. Az ipari- és kereskedelmi életben három és fél:egy arány lett az általános átszámítási kulcs, amit, az államkormány terveit jobban ismerő ókirálysági közgazdasági körök alaposan kihasználtak.

Hiába szólalt fel Muth Gáspár, mint a módosi kerület képviselője, a bukaresti parlamentben az 1:1 arányban való beváltási kulcs érdekében, eredménytelenül fejtegette, „hogy a koronának jelenlegi alacsony árfolyama a lejjel szemben csak mesterségesen felidézett kényszerhelyzet következménye. Nemcsak a csatolt területek természeti kincsekben való gazdagsága, hanem azok gazdasági és kulturális fejlettsége is koronánknak a lejjel szemben legalábbis egyenlő fedezetet biztosítanak“. Hiába hivatkozott Belgium, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia beváltási politikájára. Ez alkalommal (1920. augusztus 4.) Muth Gáspár még a következőket mondotta:

„Ha valutánk javítása miatt a bankjegyek számának csökkentése szükséges, úgy szívesen részt veszünk ebben a műveletben, de ez nem történhetik kizárólag és egyedül a csatolt területek költségére. Azt az áldozatot, melyet ezért hozni kell, Nagyrománia összes országrészeinek és az állam összes polgárainak viselniök kell az egyenlőség és igazságosság elve szerint. Határozottan tiltakozunk kell olyan pénzügyi megterhelés ellen, amely egyedül a csatolt területekre hárul. Mi bánátiak és erdélyiek ma már úgyis a bukaresti és galaci nagytőkések csatlósai lettünk. A korona mesterségesen teremtett kedvezőtlen árfolyama következtében úgyis sok milliót vontak el területeinkről Órománia javára. Most még második stációul a korona kedvezőtlen beváltása következék és egykor virágzó országrészeink gazdasági tönkrementésének utolsó állomása a végtelenségig elhalasztott hadikölcsönűggy szűkkeblű elintézése lesz.“

1920. augusztus közepén megjelent a pénzügyminiszter rendelete a koronabankjegyek bevonásáról. E szerint augusztus 20—24. napjain mindenki köteles volt előzetesen egy nyomtatványon bejelenteni (falvakban szóbelileg a községi előljárásánál) a birtokában levő korona-bankjegyeket és azokat szeptember 1. és 10. között összezsomagolva beszolgáltatni a beváltó helyeken. A fehérhátú bankjegyeket nem fogadták el, azokat sem, amelyekről hiányzott a „timbru special“ lebélyegzés. Szeptember elsejétől megtörtént a beváltás és ekkor nyilvánvaló lett, hogy kettő-egy arányban váltják be lejjre a koronát. A kiszámított értékből 60%-ot azonnal kifizettek, 40%-ot néhány hónapon belül, erről egyelőre nyugtát adtak.

A koronabeváltással az ókirályság véglegesen magához ragadta Erdélyben és a Bánságban a pénzügyi hatalmat. Hiszen előzetesen a korona-bankjegyek jelentős részét 3:1, 5:1 és 4:1 arányú átszámítással már megszerezte. Hogy ilyen átszám-

mitással milyen összeg birtokába jutott, azt mi sem jellemzi jobban, minthogy a Bánságban két nap alatt végezték a koronabeváltást, ellenben Bukarestben tíz napon át álltak sorfalat a beváltásra jelentkezők.

A Bánság átcsatolt részében 1.157,538.100 koronát jelentettek be beváltásra.

A hadikölcsön-kötvények sohasem kerültek beváltásra. A beléjük fektetett hatalmas összegek — köztük sok magyar család egész vagyona — elvesztek.¹ Mindmáig nem kapták meg a postatakarékpénztár betétesei sem pénzüket. Itt különösen a kisemberek károsodtak.

A háború végén Temesváron 29 pénzüintézet működött. Ezek közül jelentőségesek voltak: a „Temesvári Bank és Kereskedelmi r. t.“ a nagytehetségű Szana Zsigmond vezetése alatt. Ez 37 iparvállalatot és kisebb intézetet aliméntált. Az 1845. óta fennálló, konzervatív „Temesvári Első Takarékpénztár“,² mely a békében megtestesülése volt a szolid megalapozottságnak és vezetésnek, a korona és hadikölcsönök elértéktelenedésével mind jobban veszített jelentőségéből és néhány évvel az uralomváltozás után román kezekbe jutott. A „Temesvári Agrár Takarékpénztár“,³ mely 1869. óta állt fenn, 1920. végén a milánói „Banca Comerciala Italiana“-val került szorosabb összeköttetésbe és később önállóságát elvesztve, annak leányintézete lett. A „Délmagyarországi Kereskedelmi és Gazdasági Bank“⁴ (a „Pesti Magyar Kereskedelmi Bank“ érdekeltségében) cégében az első szót elhagyva rövidesen virágzásnak indult és később „Erdélyi Bank“ néven foglalt helyet a gazdasági életben. A „Délmagyarországi Leszámítoló Bank“ hatósági rendeletre szintén elhagyta cégéből jelzőjét és Kubiések Oszkár vezetésével erős intézetté fejlődött. A „Városi Takarékpénztár“ Lindner Ármin igazgatása mellett román kézre került és később a nagymultú „Timişana“ takarékpénztárral olvadt össze.⁵ Blaskovits Ferenc kanonoknak 1895-ben alapított pénzüintézete a „Délmagyarországi Mezőgazdasági Bank“ átalakult „Sváb Nemzeti Bank“-ká, mely az első öntudatosan német jellegű bankja lett a bánsági svábságnak. (Most „Banater Bankverein“ néven működik.) A „Magyar Általános Hitelbank“ temesvári fiókja⁶ is tovább dolgozott és különösen az ú. n. fehérhátú koronabankjegyek⁷ becserélési akciója körül végzett

¹ A temesvári pénzüintézeteknél a nyolc hadikölcsönre 458,363.350 korona jegyzés történt.

² Vezérigazgatója Sztamorai János volt.

³ Vezérigazgatója Balla Hugó volt.

⁴ Igazgatói Tanos Gyula és Lázár Liviusz voltak, elnöke Totis Rezső.

⁵ Vezérigazgatója Oprea János volt.

⁶ Igazgatója Popper Zsigmond volt.

⁷ 22 millió értékű fehérhátú bankjegyet Sztamorai János vezetésével egy küldöttség értékesített Bécsben az Osztrák Magyar Jegybanknál.

hasznos munkát. A „Polgári Takarékpénztár“ Csongor György vezetésével működött. 1920. tavaszán létrejött a második nagy német pénzügyintézet a „Sváb Kereskedelmi és Iparbank“, mely később felszámolásra kényszerült.

Az említett temesvári pénzügyintézetek irányították az átalakulás éveiben a Bánság gazdasági életét a Román Nemzeti Bank mellett. Lugoson egy önálló, tőkekerős intézet létezett 1919—1920-ban a „Krassói Takarékpénztár“. A többi máshol székelő nagybank leányintézete volt, vagy csekély közigazgatási jelentőségű.

A bánsági gyáripar a fentebb jellemzett állapotok mellett sokat szenvedett. Különösen a megszálló szerb csapatok harácsolásait tudta nehezen kiheverni. A temesvári dohánygyárat — mint már említettük — teljesen kifosztották, úgy hogy 1920. elején a gyárat teljesen újra kellett berendezni, új gépeket beszerezni, hogy 1500 munkásnak kenyér jusson. A szén hiánya miatt a gyárak fával tüzeltek, a mozdonyok is. Egyedül a józsefvárosi pályaudvar naponta 40 vagon tüzifát fogyasztott. Az anyagihiány és a forgalmi nehézségek mellett a gyáraknak nagy nehézségeket okoztak a minduntalan megújuló sztrájkok, amiknek aztán 1920. végén a kormányhatalom radikálisan véget vetett.

E bajok mellett a gyáriparnak nagy előnyt jelentett az áruhiány. Minden gyártmánya biztos piacra talált, mégpedig állandóan emelkedő árak mellett. Előnyére vált az is, hogy az új országhatár mentesítette a budapesti, bécsi és csehszlovákiai gyárak versenyétől. Rövidesen a Bánság gyárai egész Románia területére kiterjeszthették üzletkörüket és az ország ipari életében igen előkelő szerephez jutottak.

Temesvár legnagyobb gyára, a „Gyapjúipar r. t.“ központját Budapestről Temesvárra helyezte át és ide került az egykori „Szabadalmazott Osztrák-Magyar Államvasút Társaság“ (S/TEG) jogutódjának, a „Resicai Uradalmak és Vasművek r. t.“ (UDR) igazgatósága is. Ennek vezetője Blájan Viktor mérnök lett, a Budapestről Bukarestbe áttelepített központot Veit Béla vezette, az oravicai erdőigazgatóságot Halász Géza.

A kisiparosok közül azok, akiknek sikerült megfelelő anyaghoz jutniok, szépen boldogultak, jól kerestek. De azért panaszra is bőven volt okuk. Ilyenekre okot szolgáltatottak a hatósági beavatkozások mindenféle jogcímen, különösen pedig az ármegállapítási célokból, az aprópénzhiány és az ebből származó visszaélések, a hamis pénzlebélyegzések, a rendőrbíróságok szigorú ítéletei árdrágítás és az árkifüggesztési rendelet be nem tartása címén, a súlyos adózás és az állami ünnepek, illetve törvényes munkaszünetek rendezetlensége, a vasúti és postai forgalom súlyos bajai, a rosszul fizetett, gyenge képzettségű tisztviselők akadékoskodásai.

Hátrányosan befolyásolta a kisiparosok helyzetét az épít-

kezések teljes szünetelése. A bankok nem folyósítottak építkezési kölcsönöket, mert pénzüket sokkal nyereségesebben használhatták fel valuta- és áruüzletek támogatásánál, a téglagyáraknak nem volt szénük és a vasúti szállítás nehézségei az egyes anyagok tekintetében furesa árkülönbségeket hoztak létre. Így például a cement ára ugyanazon időben Tordán métermázsánként 60 lej, Temesváron 140 lej volt. Az új uralom első nagy építkezése a Bánságban 1920-ban a temesvári nyári mozi létesítése volt. Temesváron 1920. év folyamán összesen 55 földszintes, 2 egyemeletes és 2 kétemeletes ház épült.

A kereskedelemnek a szerb megszállás idején az áruhiány okozott nehézségeket. Emellett a szerbek bevezették a szállítási igazolványok rendszerét. Ezekkel igen nagy visszaélések történtek. 1000—1500 koronáért boldog-boldogtalan kaphatott a legkülönbözőbb árukra szállítási engedélyt, ezekkel az engedélyekkel ezután üzérkedés is folyt.

Az uralomváltás után is jó ideig megmaradt a „permis“-ek rendszere. Lelkészek, néptanítók kaptak politikai szolgálataik elismeréséül ilyeneket, amelyekkel a legkülönbözőbb árukat vehették, szállíthatták és ezekkel lánckereskedelmet folytathattak.

Hosszú időn át sem a vasút, sem a posta nem szavatolt a feladott áruért. A csomagok megdézsmálása napirenden volt.

Szóval mindaz, ami a szolid kereskedelem előfeltétele, hiányzott és így természetesen a kereskedelem terén is leginkább az boldogult, aki meg nem engedett, erkölestelen eszközkhöz nyult.

Az elismert érdekképviseltek az új uralom első éveiben még a kisebbségi vezetése alatt állottak. Ebben az időben Temesváron román iparos és kereskedő alig akadt, Lugoson már több volt, Karánsebesen az ipar és kereskedelem jelentékeny százalékban román volt. 1920-tól a románság részéről tervszerű munka indult román iparos és kereskedő osztály létesítésére. E tekintetben Ungurean Emanuel dr. temesvári ügyvéd szerzett nagy érdemeket. 1920. őszén már 100 román tanonc várt elhelyezésre Temesvároton, akik rövidesen az állam és a város messzemenő támogatását élvezték.

A bánsági közgazdasági élet legtekintélyesebb szervezete a temesvári Kereskedelmi és Iparkamara volt. Ezt Baader Henrik elnök és Lendvai Jenő főtitkár vezették. A Gyáriparosok Országos Szövetségének temesvári csoportját Szana Zsigmond és Lendvai Jenő irányították. A temesvári Lloyd Társulat igazgatói Baader Henrik és Totis Rezső voltak.

A temesvári kereskedőket 1918. év végén Kabos Ármin tömörítette szervezetbe, de mivel nagy eréllyel és szókimondással védte a kereskedők érdekeit, 1920. elején hatósági nyomásra

helyét átadni kényszerült. A kereskedők egyletének titkára Dohány dr., majd 1920 őszétől Engel-Endre Károly író volt.

A temesvári ipartestület elnöke Krémer József, titkára Káldy Miklós, ügyésze Veterány Viktor dr. volt.

1919 végén a temesvári „Gyárudvar“-ban rendezett ipari mintavásár, 1920 végén kirakatverseny jelezte a temesvári ipar és kereskedelem életrealóságát, amellyel beleilleszkedve a megváltozott helyzetbe, továbbhaladt a fejlődés útján, amit megkönnyített az általános konjunktúra és az a körülmény, hogy piaca immár egy 18 milliós iparban szegény ország lett.

V. A politikai perek.

A Bánság elcsatolása az anyaországtól nem történhetett meg fájdalmas zökkenők nélkül. A magyar társadalom kámbultan a történelmi fordulat reázuhanó benyomásaitól, teljesen tájékozatlanul a külpolitikai helyzetről, sokáig értetlenül állt a gondolat előtt, hogy nem létezik többé az ezeréves Magyarország. Ilyen lelkiállapotban érthető, hogy a legfantasztikusabb híreknek hitelt adott, ezek alapján egyes tagjai pontos határnapokat tudtak, amikor a nagy változás bekövetkezik, de mindenik vallotta „ez így nem maradhat“.

Amíg a román államhatalom berendezkedése véglegesen meg nem történt, az ilyen lelkiállapotúak gyakran összeütközésbe kerültek a román államérdekkel s ez az összeütközés politikai pereket eredményezett.

Közülük a legismertebb, a legnagyobb csoportra kiterjedő és elsőnek nyilvános tárgyalásra kerülő az úgynevezett „Leventeper“ volt.

Elnevezését a „Leventeszövetség“-től nyerte, amely Márton Albert javaslatára a temesvári főiskolai és középiskolai ifjúság magyar nemzeti érzésű tagjainak titkos tömörülése lett azzal a jelszóval, hogy amennyiben a románok a békekonferencia határozata következtében kiürítenék a Bánságot, a nagy tömegű és baloldali beállítottságú ipari munkásság esetleges megmozdulásával szemben megbízható karhatalom álljon rendelkezésre. Az ifjak fegyvereket is gyűjtöttek. Vezetőik kapcsolatba kerültek a Szegedről átjött Schuch József magyar hadnaggyal s így, amikor a szervezkedés a román hatóságok tudomására jutott, e tényekből ellenük és mindazok ellen, akikkel valamelyes tárgyalást folytattak, vádat emelhetek, hogy fegyveres erőszakkal a román államhatalom szervei ellen akartak fellépni.

Már az 1919. november havában közzétett hivatalos hirdményekből is következtetni lehetett, hogy valami ninesen rendben. Cosma Aurél prefektus november közepén szigorú rendszabályokat foganatosított a piarista gimnázium ellen, ahol a felsőbb osztályok tanulói ismételten tüntettek a román nyelvórák bevezetése ellen. A prefektus kilátásba helyezte az intézet bezárását a tüntetések megismétlődése esetén. Ezek látán az állambiztonsági rendőrség nyomozást indított. A tér-

parancsnokság szigorú hangú rendeletet bocsátott ki, amelyben közli, hogy mindenkit letartóztatnak és hadbírótság elé állítanak, aki az állam szuverénitása vagy a román nemzet ellen irányuló megnyilatkozásban résztvesz.

Már ekkor Temesváron tartózkodott Mike József magyar hadnagy. A leventeszövetség vezetője Dér István joghallgató és Dolch Adolf postatisztviselő volt, tagjai pedig főleg diákok, elsősorban az októberi forradalom alatt létesült diákörtség tagjai, Niamesny Mihály, Binder János és Trilsch Péter vezetésével. Bajzáth Gyula magyar tiszt, majd Schuch József, egy sváb származású és anyanyelvű volt magyar hadnagy folyt be a szervezkedésbe. Utóbbi felkereste Márton Albert dr. ügyvédet, akit akkor a temesvári magyarság vezetőjének tekintett, aki azonban közölte vele, hogy mivel állandó megfigyelés alatt áll, nem folyhat be közvetlenül a szervezkedésbe, ezért Schuchot Mischek Ferenc tanárjelölthöz utasította, aki tényleg lakást adott neki és összehozta őt a leventeszövetség vezetőivel. Márton Albert Mischek kérésére érdeklődött Nossek Braniszláv alezredesnél, vajjon a románok kivonulása esetén vállalná-e egy karhatalmi csapat vezetését? Nossek kitérő választ adott. A diákok közben fegyvereket is gyűjtöttek. Néhány tucat puská mellett 4—5 gépfegyvert is és lőszert.

A szervezkedést Schipner János, egy szegedi születésű 19 éves államvasúti alkalmazott súgta be a rendőrségnek, Bárdossy Ágoston dr. román rendőrprefektusnak. A megindult nyomozás során Mona detektívet és Mitra esendőrhadnagyot Schipner bemutatta a leventeszövetség két fiatal tagjának, Galgóczy Gyula és Gera Pál tanulóknak. Ezek abban a hiszemben, hogy Mitra és Mona magyar tiszték, nyíltan beszéltek szervezkedésükről. Elfogatása után Bajzáth Gyula nemcsak azokat tárta a hatóságok elé, amikről tapasztalatai alapján tudomása volt, hanem — Márton Albert közlése szerint — olyanokat is, amikre csak következtetett.

1920. január 18-án éjjel egész sor tekintélyes polgárt tartóztattak le Temesvárott, mindazokat, akiknek neve felvetődött az elárult ügyben, továbbá a leventeszövetség összes tagjait. A III. kerületi esendőrlaktányában fogták ezeket vallatóra. A főtárgyaláson különösen Blaskovits Ferenc kanonok tett megrendítő vallomást azokról a megveretésekről, amelyekben a vizsgálat alatt a letartóztatott fiúk mindenikének rész jutott, amelyek hatása alatt önmagukat terhelő, sokszor a valóságnak meg sem felelő vallomásaik kerülhettek jegyzőkönyvre.

1920. március 29-én kezdték meg az összeesküvés per tárgyalását a temesvári tiszti kaszinó nagytermében. A 19-ik hadosztálybírótság elnöke Economu Virgil ezredes, a közbád képviselője Jorgulescu Spiridion kapitány volt. Védők voltak: Tornya Gyula, Skuteczky Miksa, Bárvig Ödön, Risztics György ügyvédek és Hubian Nicolae kapitány (hivatalból kirendelt).

Vádlottak: Márton Albert dr. ügyvéd, Mischek Ferenc tanárjelölt, Schuch József volt hadnagy, Dér István joghallgató, Török Lajos rendőrtiszt, Reibl Mihály r. k. lelkész, a katolikus legényegylet igazgatója, Marx Dezső, Schrauder György, ifj. Niamešny Mihály, Lindner János, Steiner Ferenc v. országgyűlési képviselő, Ladányi Jenő, Feigl Ede, Jánossy Vilmos, Sperling János, Bíró Béla postatiszt, Fiatska Béla, Trilsch Péter, Praznovszky István, Harmos Géza, Schuster István, Berkes József tanár, Galgóczy Gyula, Bayer László, Gera Pál, Braun János, Mayer Ervin, Delbl Ferenc, Rolkó Sándor, Linka László, Gömöri Lajos, Jung József, Szabó Lajos, Juhász Jenő, Palkó Ferenc, Rech Béla, Erdélyi Béla, Wésel Károly, Bozsín Nándor, Schön Péter, Bergmann Károly, Leposa Árpád, Wilburg Walter báró és Konlechner Károly. Több gyanúsított megszökött.

A vádirat szerint a vádlottak nagyszabású összeesküvésnek voltak tagjai, mely a magyar kormány kezdeményezésére és pénzbeli segítségével létesült. Az összeesküvők célja volt, hogy más városok összeesküvőivel egyetértve, egyazon időben fegyveres lázadást támazzanak, a román helyőrségeket mindenütt lefegyverezzék és foglyul ejtsék. Ezt arra az időre tervezték, mikor a magyar hadsereg átkel a Tiszán. Fegyvereket a magyar kormánytól kaptak, amellyel egyébként is állandó összeköttetésben állottak ideutazott tisztek és egyéb megbízottak útján. Az összeesküvők diákokat is belevontak szerveztükbe, akiket az úgynevezett „Leventeszövetség“-be tömörítették. Az összeesküvés, — amelynek minden tagját titoktartásra feleltették — igen kiterjedt volt. Összeköttetést tartott fenn Szabadfalu, Újarad, Biléd, Módos, Újbesenyő és más községek intelligens elemeivel is.

A vádirat szerint Márton Albert dr., Mischek Ferenc és Schuch József felségárulást követtek el és ezért a katonai büntetőtörvénykönyv szerint halálbüntetés jár, a többiek abban bűnösök, hogy összeesküvést szöttek az állam biztonsága ellen és fegyveres felkelést terveztek.

A több napig tartó főtárgyalás során Virágh Nándor (Schipner János barátja), Bugél Jenő újságíró és a besúgó Schipner tettek főleg terhelő vallomásokat. A vádlottak azzal védekeztek, hogy szervezkedésük kizárólag a komunisták ellen irányult, nem a román államhatalom ellen.

Az április 6-án hirdetett ítélet Mischek Ferencet és Schuch Józsefet halálra, Dér Istvánt életfogytig tartó kényszermunkára, Török Lajost és Reibl Mihályt 20—20 évi kényszermunkára, Márton Albert dr.-t 15 évi kényszermunkára, Berkes Józsefet, Marx Dezsőt és Schrauder Györgyöt 5—5 évi kényszermunkára ítélte, a többi vádlottat felmentette.

A legfőbb semmitőszék alaki okokból megsemmisítette ezt az ítéletet és a nagyszabású hadtest hadbíróságát bírta

meg az ügy újratárgyalásával. Ennek elnöke Marcovici Simon ezredes, közvádolója pedig Cumponos Virgil dr. volt.

Az itt 1920 november 20-án hirdetett ítélet Márton Albert dr.-t 8 évi, Mischek Ferencet 25 évi, Schuch Józsefet 15 évi, Dér Istvánt 20 évi, Reibl Mihályt és Török Lajost 5—5 évi kényszermunkára ítélte, ellenben Berkes Józsefet, Marx Dezsőt és Schrauder Györgyöt felmentette.

Ezt az ítéletet a bukaresti legfőbb bíróság is helyben hagyta, csupán Mischek Ferenc büntetését szállította le 20 évre.

Az elítélteket később Magyarországon letartóztatott román politikai foglyok ellenében kicserélték.

*

Míg a „leventeper“ ügynevezett összeesküvési per volt, a másik nagy politikai per: a Kunhegyi-Schulz bűnügy kémkedési bűnper gyanánt szerepel az átmeneti idők krónikájában.

Ezt a pert 1920. májusában tárgyalta a temesvári hadbíróóság Frențiu ezredes elnöklete alatt, közvádoló Oreșanu hadbíró volt. Vádlottak: Máli József román hadseregbeli őrmester, a 19-ik számú divízió iktató irodájának vezetője, Kunhegyi Gusztáv államvasúti ellenőr, Schultz Máté postafelügyelő, Széchy Tamás aradmegyei jegyző, Sebestyén Béla lugosi református lelkész, valamint három megszökött magyar tiszt: Hosszúfalussy Miklós, Mike József és Bajzáth Gyula.

A vád szerint Hosszúfalussy, Mike és Bajzáth a román állam külső biztonsága ellen vétkeztek, amennyiben a hadműveletekre irányuló kémkedést végeztek, míg a többiek kémkedésben való segédkezés miatt vonatnak felelősségre. Máli őrmester a vádirat szerint a tisztek és a hadsereg létszámáról, valamint a csapatmozdulatokról adott felvilágosítást, Kunhegyi pedig a román csapatok szállításáról szóló táviratok tartalmát közölte Mike Józseffel. Széchy Tamás, Mike és Bajzáth megbízásából a román csapatok mozgulatait figyelte és azokról jelentett, úgyszintén Schultz is, akit azzal is megvádoltak, hogy Bajzáth részére lakást keresett. Sebestyén lelkészt a román állam elleni izgatással vádolták.

A közvádoló szerint 1919. november elején Temesvárott plakátok jelentek meg, amelyek a lakosság felizgatását célozták, ezeket Bajzáth ragasztotta ki, aki Szegedről jött Mike hadnaggyal együtt kémkedni. Velük dolgozott Hosszúfalussy is. A vádlottak hivatalos iratokat és táviratokat loptak el, amelyek alapján a román csapatok létszámáról és mozgulatairól jelentéseket küldöttek Szegedre.

A hadbíróóság az ismeretlen helyen tartózkodó Mike Józsefet, Bajzáth Gyulát és Hosszúfalussy Miklóst halálra és vagyonuk elkobzására, Máli József őrmestert nyolc évi kényszermunkára és rangjának elvesztésére, Kunhegyi Gusztávot tizen-

négyévi kényszermunkára, Schultz Mátét és Széchy Tamást öt-öt évi börtönre ítélte, Sebestyén Béla lugosi református lelkészt pedig felmentette.

Az elítéltek fellebbezése folytán a bukaresti semmitőszék az ítéletet megsemmisítette és új tárgyalást rendelt. Időközben azonban Máli József őrmeser, midőn családi látogatásra fegyveres őr kíséretében kiengedték, az egyik szállodán keresztül megszökött és külföldre távozott.

Az elítélteket később ugyancsak kicserélték Magyarországon elítélt román politikai foglyokkal.

A kisebb politikai háttérű eljárások közül a sajtó is megemlékezhetett a Krötzer Kálmán gertenyesi földbirtokos és két fia, Sándor és István ellen megindult bűnügyről, akiket a siguranța 1919. október végén Fogarasra internált, „mert a forradalom alatt lelőtték a vasútbiztosító csapatokat és egyébként is megbízhatatlannak bizonyultak“. Az ügy háttére a következő volt: Krötzer Kálmán gertenyesi földbirtokost és több odavaló birtokost 1918 november 3-án és 4-én szintén teljesen kifosztottak. Krötzer Kálmán ekkor bement Temesvárra, közölte ezt Sándor nevű tartalékos hadnagy fiával, aki Serb Miron alezredes parancsára egy tizenöt tagú tűzér-különítménnyel kiment Gertenyesre, ahová november 8-án még egy különítmény érkezett Deutsch Sándor hadnagy és Dóczy József tiszthelyettes vezetése alatt. A katonai készülségek feladata volt, hogy a fosztogatók által elrabolt ingóságokat visszaszerezze és a tetteseket megbüntetésük céljából Temesvárra kísérjék. E megbízáson túlmenve a Deutsch-féle különítmény rögtönítélő bírósággá alakult és Dóczy tiszthelyettes november 9-én Borlovan Josif és Jurca Gheorghe gertenyesi lakosokat az ítélet alapján agyonlőtte. Ezért az ügyészség Krötzer Kálmán és Krötzer Sándor ellen két rendbeli gyilkosságra való felbujtás büntette miatt emelt vádat, ezenkívül megvádolta Krötzer Kálmánt zsarolás büntettével is, mert szerb katonákkal kiment Gertenyesre és azon fenyegetéssel, hogy az őt kifosztó gertenyesieket Albániába viteti, tőlük nagyobb pénzszeget zsarolt ki.

Az ügyészség vádja folytán Krötzer Kálmán és Krötzer Sándor vizsgálati fogságba kerültek.

A főtárgyalást Gertenyesen tartották meg és a július 25-én elhangzott ítélet Krötzer Sándort a vád alól felmentette, Krötzer Kálmánt azonban kétrendbeli gyilkosságra való felbujtás büntette és ötrendbeli zsarolás büntette miatt két és félelvi fegyházra ítélte.

Az ítélőtábla Nyékhegyi Lothár elnöklete alatt ez ügyben felmentő ítéletet hozott.

Politikai jellegű eljárás volt az a bűnügyi vizsgálat is, amelyet a temesvári román királyi hadbíróóság, majd a királyi ügyészség Roth Ottó dr. ügyvéd, volt bánsági kormánybiztos

ellen folytatott le, akit midőn 1920 június közepén Budapest-ről hazatért, letartóztattak. A vizsgálat során megállapították, hogy Roth kifogásolt ténykedései 1918 novemberében történtek, amikor itt még nem volt román impérium, tehát nem irányulhattak a román állam érdekei ellen. Roth az egykori kormánybiztosság és néptanács pénzkezeléseiből kifolyólag emelt vádak alól is tisztázta magát, úgy, hogy 1920 szeptember közepén ellene az eljárást megszüntették és őt szabadon bocsájtották. Argetoianu belügyminiszternek azonban írásbeli kötelezvényt adott, amely szerint többé politikával nem foglalkozik, amit be is tartott.

Súlyosabb következmények nélkül maradt az az eljárás is, amelyet 1919 nyarán Lugoson indítottak Willer József dr. városi főjegyző ellen. Július végén Willert letartóztatták és az aradi hadbíróásra kísérték, mert a feljelentő szerint a román államot szidta. A feljelentő ezt a szomszédos lakásban hallotta, mert a falon át hallható volt. Willer ellen a hadbíróság az eljárást beszüntette, ellenben a lugosi közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya őt hivatalvesztésre ítélte.

Később e helyett Willer nyugdíjba került.

Az átmeneti korszakban a bűnperek sorozatát azok a politikai perek fejezték be, amelyekkel az egészen baloldalra tolódott és kommunista meggyőződésűvé lett ipari munkásság ellenállását törte le az államhatalom.

A „nagy szocialista per“ előjátéka egy kicsiny ügy volt. 1920. május végén Averescu tábornok miniszterelnök temesvári látogatása alkalmával a szocialista pártvezetőség tüntetesképpen a villanytelepen sztrájkot rendelt el és foganatosított. Ugyanez a pártvezetőség a pártkongresszuson egy szótöbbséggel kimondotta az amszterdami, úgynevezett második internacionáléból való kilépését és a moszkvai internacionáléhoz való közeledését.

Vidrighin Stan főpolgármester feljelentésére Fiala Kálmán járásbíró Müller Kálmánt, a bánsági szakszervezeti tanács titkárát mint felbujtót, Stehle Mihály főgépezst és Schreiber János főszerelőt mint tetteseket, idegen ingatlan vagyon elfoglalása címén egyenkint három havi fogházra és pénzbüntetésre ítélte, és az ítéletet 1920. augusztus közepén a bűnösség kérdésében a törvényszék is jóváhagyta, de azt egy havi fogházra és 600 korona pénzbüntetésre mérsékelte.

1920. októberében az elítélteket letartóztatták, de néhány nap múlva szabadon bocsájtották, minthogy felségfolyamodványt nyújtottak be, melyben a büntetés elengedését kérték.

A szocialista vezéreknak ilyen, kesztyűs kézzel kezelése egészen megszűnt, sőt a kíméletlen szigorúságba esapott át, amidőn 1920. október 21-én kitört az általános sztrájk, amelyet azonban a hatóságok kemény intézkedéseikkel letörtek. Néhány nap multán a munkások arra kényszerültek, hogy munkába

álljanak, a szocialista lapokat betiltották, a bizalmiférfi-rendszert a gyárakban megszüntették, a vállalatok béresökkentéseket hajtottak végre és a szocialista, helyesebben kommunista vezetőket letartóztatták.

A temesvári hadbíróóság 1920. december 2-án kezdte meg a sztrájkper tárgyalását Popescu Nicolae ezredes elnöklésével. Az első csoport vádlottai közül Katzler Ferenc vasúti mechanikust, Novák Traján párttisztviselőt és Müller Kálmán szakszervezeti titkárt, egyenként tíz évi kényszermunkára, Hradil Gyula vasúti mázoló és Kállay Jánost egyenként hétévi kényszermunkára, Velecelean Györgyöt, Mihályovits Ágostont, Zahner Mátyást, Kovács Ferencet és Andreiovits Györgyöt öt-öt évi kényszermunkára ítélték.

A sztrájkolók egy másik csoportjának tagjai, akiket még a hadiállapot kihirdetése előtt tartóztattak le, a polgári törvényszék elé kerültek, amely Putici Octavian dr. elnöklete alatt Dragosi Jánost háromhavi fogházra és háromévi hivatalvesztésre, Moginecz Jánost háromhavi fogházra és 1000 lei pénzbüntetésre, Stoffer Jánost egyhavi fogházra és 1000 lei pénzbüntetésre ítélte.

A harmadik csoport fölött 1921. februárjában ítélezett a hadbíróóság, amikor is 24 vasúti munkás az állam biztonsága ellen elkövetett bűntett címén került vád alá, mert 1920. október 21-én sztrájkba léptek és a hadosztályparancsnokság rendelete ellenére, amely arra kötelezte őket, hogy október 24-én reggel öt órakor a hadiállapot életbeléptetése időpontjában munkába álljanak, a sztrájkot folytatták. A vád másik része azon alapult, hogy a hadosztályparancsnokság által kiadott mozgósítási parancsnak nem tettek eleget, amennyiben nem jelentek meg a parancsnokság által megjelölt időben katonai szolgálatra.

A hadbíróóság a vádlottak közül Borescu Andrászt hat évi, Neumann Dezsőt és Celariu Aurélt öt-öt évi kényszermunkára ítélte, a többi 21 vádlottat felmentette.

A súlyos ítéletet a bukaresti fellebbezési bíróság is jóváhagyta és így az elítéltek a Targul--ocna-i sóbányába kerültek, ahonnan 1923-ban általános amnesztia folytán kerültek szabadlábra.

Még mielőtt a sztrájkper ítéletei elhangzottak volna, amikor 1920. október végén a sztrájkot a hatóságok letörték, a „Temesvarer Zeitung“ helyesen állapította meg, hogy mi juttatta a munkásságot az előzőnél rosszabb helyzetbe és sokakat börtönbe. A lap szerint: „A felfordult helyzet a régi szociáldemokrata pártvezetőség gyengeségének tulajdonítható. Amióta Somló Lipót és Atlasz Izidor mind nagyobb szerephez jutottak a pártban, egyre jobban behatolt a Moszkva felől fujdógaló kommunista szellő. Mentől inkább az ugynevezett radikális elemek befolyása alá jutott a régi pártvezetőség, annál na-

gyobb lett ez utóbbiak hatalma. Fiatalemberek, ki nem forrott agyú fejjel, közülök sokan budapesti menekültek, kezdtek az ügyek élére kerülni. Ezeknek sikerült a régi pártvezetőséget megbuktatni, helyébe megcsinálták az újat, amelyet maguk között forradalminak neveztek. Ez csinálta meg a mostani sztrájkot is, amelynek két tanulsága van. Az egyik, hogy az ilyen elemektől vezetett munkásság nem elég érett politikai szereplésre, a másik, hogy megdőlt az a tévhit, mintha a szocialista párt legyőzhetetlen volna. Ez a sztrájk megmutatta, hogy helyénvaló intézkedésekkel a szocialista pártot, hatalmi túlkapásaiban igenis le lehet győzni.“

A fent felsorolt és más, kisebb jelentőségű politikai perekkel, 1920. végére a román államhatalom leküzdött minden reá nézve káros ellenállást a Bánság területén.

1897-1909 faj
68-1909 valles

VI. Az 1920. évi népszámlálás eredményei.

A román kormányzat 1920 őszén elhatározta, hogy a Magyarországtól Romániához csatolt részekben népszámlálást tartat. Amde ennek a népszámlálásnak lefolytatását nem a bukaresti hivatásos szervre bízta, hanem e célból Kolozsváron külön statisztikai hivatalt állított fel, amelynek vezetői C. Martinovici és N. Istrati lettek.

A népszámlálás eredményeit az említettek „Dictionarul Transilvaniei, Banatului si celoralte tinuturi alipite” címen saját nevük alatt megjelenített műben tették közzé és így már ebből is kitűnik, hogy a bukaresti statisztikai hivatal nem ismeri el saját munkájának és tudunkkal ennek adatait közleményeiben fel sem használja.

Mégis, ez a népszámlálás hivatalos jellegű volt és ennek eredményei kellő magyarázatokkal felhasználhatók a bánási állapotok megvilágítására.

Hgy ez a népszámlálás hivatalos jellegű és ennek különösen a zsidóságra vonatkozólag milyen célzata volt, azt legjobban az a végrehajtási utasítás jellemzi, amelyet Kolozsvár város prefektusa adott ki és amely a következőleg hangzott:

„Mi, Kolozs vármegye és Kolozsvár város prefektusa, tekintettel a helybeli államtitkár úr 1920. évi 362/442. sz. alatt kelt s a lakosság statisztikája sürgős és pontos összeállítására vonatkozó rendeletére, a következőket rendeljük el:

1. Kolozs vármegye törvényhatósága összes községeiben, valamint Kolozsvár városában 1920. december első napján megkezdődik a népszámlálás.

2. A statisztikai adatok összegyűjtésére szervezett helyi bizottságok tagjai eme megbízatásuk gyakorlása folyamán közhivatali szervek gyanánt működnek, ennél fogva a velük szemben való ellenszegülés büntetett képez és a büntető-törvény 163—170. §§-ai értelmében fog büntetés alá esni.

3. A statisztikai adatokra vonatkozólag a helyi bizottságoktól összeállított kimutatások: közokiratok, az azokban bejegyzett hamis adatok pedig közokirat hamisításnak minősítetnek és a büntető-törvény 391—407. §§-ai szerint büntetettnek.

4. Aki tudva hamis vagy valótlan adatokat vall be, vagy a kért adatok bevallását megtagadja, az 1897. évi XXXV. t.-c. 13. §-a szerint 1000 lejig terjedhető pénzbírsággal fog büntetettetni.

5. Tudomásunkra jutott, hogy különösen a zsidók nemzetiségi kérdésében izgatás folyik, amely a multban hamisan és mesterségesen csak mint hitfelekezet vétetett figyelembe. Szem előtt tartva azonban, hogy a békeszerződés és az állam-

titkár úr fent említett rendelete szerint a zsidók nemzetiségi kisebbséget alkotnak, valamennyi Mózes vallásúnak (orthodox, neolog stb.) zsidó nemzetiségűnek kell jelentkeznie, nehogy a jelen rendelet 3. és 4. pontjaiban megírt büntetések alá essék.

6. A helyi bizottságok figyelme különösen felhivatik az 1897. évi XXXV. t.-c. 15. §-ában foglalt rendelkezésekre, szoros alkalmazkodás végett.

7. Kötelességévé tétetik valamennyi közigazgatási és állami szervezetnek, hogy bármely tudomásukra jövő ellenszegülésről haladéktalanul tegyék meg jelentésüket akár írásban, akár szóval.

8. A szükséges nyomtatványokat a prefektúra a kijelölt határidőre ki fogja osztani.

Kolozsvár, 1920. november 21. Dr. Metes s. k. prefektus.⁴

E népszámlálás legnagyobb hibája, hogy az összeírások nem mindenütt házról-házra történtek a meghatározott napon, hanem gyakran az összeíró közegek az 1910. évi magyar népszámlálás adatainak átvételével és ezeknek önkéntes megváltoztatásával készítették el a kimutatásokat.

Ezt sok jelenség igazolja. Így például, hogy az összeírás 1920-ban pontosan ugyanannyi lakóházat tüntet fel, mint amennyit 1910-ben a magyar statisztika feltüntetett. Sok esetben a lakosság nemzetiségére egyszerűen vallásából következtek és így megtörtént például az alsófehérmegyei Borbánd község esetében az is, hogy itt — mivel a magyar statisztika 427 római katolikust, 18 reformátust és 1 unitáriust talált, — a Dictionarul 434 magyart írt össze, holott a magyar statisztika csak 94-et, mert e községben a római katolikusok nagyrésze román anyanyelvű. Máshol azonban és ez áll a Bánságra is, igen gyakran az egyesek vallása és neve szerint az illetőkre olyan nemzetiséget kényszerítettek, amelyhez az illető saját bevallása szerint nem tartozott.

Ezek előrebocsátása után álljanak itt a Bánságra, vagyis Temes-Torontál és Krassó-Szörény vármegyének Romániához átesatolt részeire vonatkozólag a Dictionarulban talált nyers számok, járások szerint, ezeket összehasonlítva az 1910. évi magyar népszámlálás adataival.¹

¹ Minden egyes községre vonatkozólag az összehasonlítás, egyben a „Dictionarul“ bírálata feltalálható: Dr. Jakabffy Elemér „Erdély Statisztikája“ című művében. (Kiadja a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle. Lugos, 1923.)

Temes-Torontál vármegye.

Járás	Összes lakosság		magyarok		románok		németek		zsidók
	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1910	1920	1920
Buziási	35.762	32.615	6.277	4.851	22.820	21.108	5.654	5.775	158
Csáki	30.479	28.032	2.949	2.338	17.376	16.205	8.992	8.889	95
Dettai	37.829	33.664	7.220	5.039	13.096	12.467	112.807	11.846	184
Központi	46.372	46.764	6.092	6.274	16.109	15.195	22.635	23.855	93
Lippai	34.833	31.391	2.703	1.563	21.215	19.144	10.646	10.276	369
Módosi	42.361	39.537	8.281	7.105	10.292	9.523	13.060	12.824	135
N.-sztmiklósi	51.143	48.945	6.422	3.919	14.000	14.275	20.849	21.395	542
Perjámosi	49.567	48.116	2.740	1.704	10.760	11.612	29.851	30.091	123
T.-Rékási	38.137	33.699	5.505	4.249	20.414	18.094	7.049	6.566	133
Új-aradi	34.117	32.555	3.071	2.252	9.289	8.708	19.319	19.221	96
Vingai	31.900	31.745	4.300	3.885	9.742	10.054	11.197	11.362	58
Temesvár tv.	72.555	82.689	28.552	26.185	7.566	15.892	31.644	29.188	8.296
Összesen:	505.055	489.752	84.112	69.364	172.749	172.277	193.703	191.288	10.282

Krassó-Szörény vármegye.

Begai	23.825	21.443	5.626	4.948	16.897	15.663	962	730	33
Boksáni	36.458	33.901	2.643	1.752	27.747	27.730	4.189	2.972	66
Bozovicsi	29.795	27.276	350	37	27.521	26.089	396	165	13
Facsádi	24.895	22.786	3.979	3.032	19.932	18.981	724	557	171
Jámi	33.367	30.885	257	47	31.436	30.115	592	329	21
Karánsebesi	35.802	32.349	898	166	30.755	29.988	3.069	1.945	57
Lugosi	21.084	18.128	777	160	16.037	13.802	3.378	3.211	15
Marosi	20.807	19.012	749	346	19.700	18.511	151	66	56
Oravicai	47.718	39.904	2.012	683	30.675	26.250	12.544	11.742	214
Orsovai	28.237	25.475	2.629	821	19.420	18.900	2.884	2.719	202
Resicai	49.934	46.327	3.031	1.416	25.583	24.307	11.819	12.727	454
Temesi	25.915	24.412	1.193	641	19.242	18.102	2.864	2.575	96
Teregovai	33.182	30.887	436	125	29.461	27.564	3.032	2.870	14
Újmoldovai	28.195	26.757	604	186	13.228	13.165	753	362	21
Lugos rtv.	19.818	20.036	6.875	4.235	6.237	7.621	6.151	5.983	1.774
Karáns. rtv.	7.999	7.619	1.413	377	3.916	4.282	2.419	2.365	460
Összesen:	467.031	427.197	33.472	18.972	337.777	321.070	55.927	51.324	3.667

A fenti adatok szerint, amíg a Bánságból Romániához csatolt egész területen az 1910. évi magyar népszámlálás a 972.086 lakosból 117.584-et írt össze magyarnak, addig az 1920. évi román, az itt talált 916.949 lakosból már csak 88.336-ot állapított meg magyarnak. A különbséget tehát 29.248 lélek.

Ha e hiány okait kutatjuk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a román összeírás a zsidókat külön nemzetként írva össze, kétségtelen, hogy a Bánság területén a magyar népszámlálás szerint kimutatott 15.570 zsidó vallásúnak, illetőleg a román népszámlálás szerint kimutatott 13.949 zsidó nemzetűnek igen jelentékeny része az, amely a magyar népszámlálás szerint a magyar anyanyelvűek közé került. Ha ezek számát mintegy tízezerre tesszük, úgy már nem is húszezer az

a hiány, amelynek hová tűnésének még magyarázatát kell adnunk.

Kétségtelen, hogy miként a Bánság egész lakossága az 1910—1920. évek alatt a világháború következtében mintegy 5%-kal fogyott, ez a jelenség a magyaroknál is jelentkezett, ezenkívül a repatriálások apasztották lényegesen az itt élő magyarságot. A hiány egy szintén figyelemreméltó oka, hogy az összeírás idején már javában folyt a névelemzés és a hatósági közegek már ekkor is sokszor akarata ellenére — németnek, illetve szerbnek írták össze azokat, akiknek ilyen hangzású nevük volt.

De bizonyos, hogy a nagy átalakulás következtében már az első időkben is többen saját akaratukból és meggyőződésből léptek ki a magyar népközösségből, magukat románoknak, németeknek, zsidóknak, illetőleg szerbeknek iratva.²

Hogy a magyarság fogyását nem propagatív erejének esökkenése okozta, ezt majd az 1930. évi népszámlálás eredményeinek ismertetése kapcsán igazoljuk.

² Jellemző képet nyerhetünk, ha például Temesvár t.j.v-ra vonatkozólag összehasonlítjuk az 1910. évi magyar népszámlálás adatait az 1918 december 21-én (tehát már a szerb megszállás alatt) a város által lefolytatott és az 1920 december 1-én megtartott román népszámlálás adataival. Ezek szerint:

Év	1910	1918	1920
Összlakosság:	72.555	75.332	82.689
Magyarok:	28.552	41.981	26.185
Románok:	7.566	6.053	15.892
Németek:	31.644	20.342	29.188
Zsidók:	—	2.175	8.296
Egyebek:	4.793	4.781	3.128